

ISSN: 2181-3558

«SCIENCE AND RESEARCH»

JOURNAL

OF INTEGRATED EDUCATION
AND RESEARCH

INTEGRATSIYALASHGAN

TA'LIM VA TADQIQOT JURNALI

ЖУРНАЛ ИНТЕГРИРОВАННОГО
ОБРАЗОВАНИЯ И ИССЛЕДОВАНИЙ

**THE JOURNAL OF
INTEGRATED
EDUCATION AND
RESEARCH**

ISSN 2181-3558

VOLUME 2, ISSUE 8

COLLECTION B

AUGUST 2023

Tahririyat a'zolari
Editorial board

Berdialiev A. f.f.d., prof.
Nurullaeva Sh.U. ped.f.d., prof.
Tursunov K.Sh. ped.f.d., prof.
Babadjanova D. tarix.f.d., prof.
Ernazarova G.O. ped.f.d., prof.
Abduraximova D.A. ped.f.d., prof.
Madumarov T.T. yur.f.d., prof.
Mirzayeva S.R. fil.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Xolliyev A.E. bio.f.d., prof.
Mahmudov N.M. fil.f.d., prof.
Salayeva M.S. ped.f.d., prof.
Salaeva M.S. psi.f.n., dotsent
Tojiboyeva M.A. fil.f.d., dotsent
Sabirova N.E. fil.f.d., dotsent
Norboyeva U.T. bio.f.d., dotsent
Yarmatov R.B. ped.f.d., dotsent
Egamberdiyeva N.A. tarix.f.d., dotsent

Achilov N.K. fil.f.d., dotsent
Imomova G.M. fil.f.n., dotsent
Zakirova H.R. f.f.n., dotsent
Tuhtahujaev H.B. ped.f.f.d., dotsent, TFA Akademik
Bakiyev Z.A. ped.f.n., dotsent
Razzakov H.K. tex.f.n., f.f.d., dotsent
Ortikov O.A. tex.f.f.d., dotsent
Djuraeva M.Y. f.f.f.d.
Nabikhodjaev A.A. iqt.f.n., dotsent
Otadjanova M.O. f.f.d.
Tajibaeva M.A. fil.f.d., dotsent
Hasanov A.M. fil.f.f.d.
Kholmurodov A.E. fiz.m.f.d., dotsent
Aripov O.A. iqt.f.d., dotsent
Safarova U.A. fil.f.d., dotsent
Dexqonova M.Sh. f.f.d.
Hasanov A.M. fil.f.d.

Mas'ul kotib: M.Yusupov

THE IMPORTANCE OF MNEMONICS IN EASY VOCABULARY MEMORIZATION

Abdumalikova Saidabonu
Angren university, 1st stage student

Zokirova Khulkar Izzatillayevna
Supervisor, English teacher at the department
of Social Humanitarian at Angren university
saidabonuabdumalikova@gmail.com

Abstract. Nowadays, the importance of vocabulary memorization in learning foreign languages is considered one of the most urgent issues. Almost every day, new ways to easily remember vocabulary are created, and everyone tries different methods. However, not every study gives the expected result. It's safe to state that the traditional approaches of memorization and repetition of language are no longer effective. In contrast to these strategies, vocabulary memorization by imagination is a need and a successful remedy in the present. Albert Einstein believed that imagination is more significant and useful than knowledge. Information learned through imagination is maintained in our brains for a longer amount of time and is processed in a long-term memory. The beneficial effects of various mnemonic techniques, which are intrinsically tied to creativity in the process of memorization of language, are discussed in this article.

Аннотация. В настоящее время важность запоминания лексики при изучении иностранных языков считается одним из самых актуальных вопросов. Практически каждый день создаются новые способы легкого запоминания словарного запаса, и каждый пробует разные способы. Однако не каждое исследование дает ожидаемый результат. Можно с уверенностью констатировать, что традиционные подходы к запоминанию и повторению языка уже не эффективны. В отличие от этих стратегий, запоминание лексики с помощью воображения является необходимостью и успешным средством в настоящем. Альберт Эйнштейн считал, что воображение важнее и полезнее, чем знания. Информация, полученная с помощью воображения, сохраняется в нашем мозгу в течение более длительного времени и обрабатывается в долговременной памяти. В статье рассматриваются благотворные эффекты различных мнемонических приемов, неразрывно связанных с творчеством в процессе запоминания языка.

Annotatsiya. Hozirgi kunda chet tillarini o'rganishda so'z boyligini oshirishning ahamiyati dolzarb masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Deyarli har kuni so'z boyligini osongina eslab qolishning yangi usullari yaratiladi va har bir kishi turli usullarni sinab ko'radi. Biroq, har bir tadqiqot kutilgan natijani bermaydi. So'zni yodlash va takrorlashning an'anaviy usullari endi samarali emasligini aytish mumkin. Ushbu strategiyalardan farqli o'laroq, lug'atni tasavvur

orqali yodlash bugungi kunda zarurat va muvaffaqiyatli vositadir. Albert Eynshteyn tasavvur qilish bilimdan ko'ra muhimroq va foydalibroq deb hisoblagan. Tasavvur orqali o'rganilgan ma'lumotlar bizning miyamizda uzoq vaqt saqlanadi va uzoq muddatli xotirada qayta ishlanadi. Ushbu maqolada so'z boyligini oshirish jarayonida tasavvur bilan uzviy bog'liq bo'lgan turli xil mnemonik usullarning foydali ta'siri muhokama qilinadi.

Key words: Mnemonics, a long-term memory, the linking method, visualization, focusing necessary words.

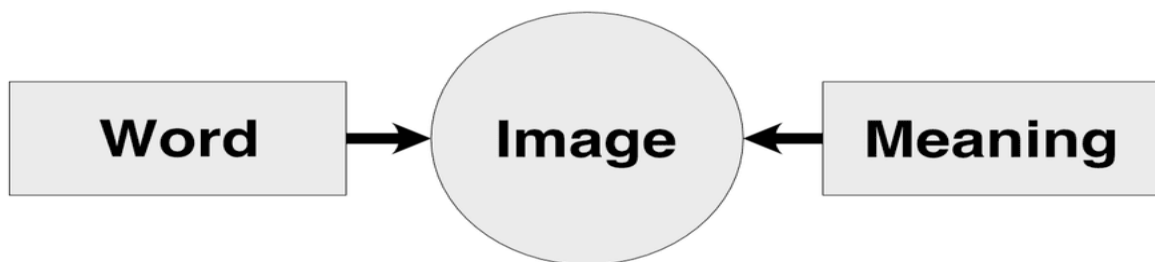
Ключевые слова: мнемотехника, долговременная память, метод связывания, визуализация, выделение нужных слов.

Kalit so'zlar: mnemonika, uzoq muddatli xotira, bog'lash metodi, vizualizatsiya, muhim so'zlarga e'tibor berish.

Developing new vocabulary is a crucial part of learning a language. However, the enormous number of words that must be memorized might be stressful for students, making the need for good mnemonic strategies imperative. By providing insights into their cognitive mechanics and consequences for educational practice, this article intends to shed light on the significance of mnemonic techniques in vocabulary memorization. In mnemonics, there are many methods aimed at making vocabulary easier to remember. For example, the Linking method is one of the most convenient ways to effectively remember words through imagination. Making a connection between the term you want to remember, and a visual image is one of the common methods for memorizing vocabulary. Whether you are learning a term in your native language or a foreign one, the fundamental method is the same. The basic steps for learning vocabulary words are as follows:

1. Create a visual representation of the word's sound (a mnemonic image).
2. Visualize a picture that represents the word's meaning.
3. Create a compound image that connects the two mnemonic images by linking them.

linking them.

Vocabulary Linking Method Example

For example, if you want to remember the Spanish vocabulary word *saltar*, which means *to jump*, you could picture someone *jumping* over a *saltshaker*.

Saltar is the vocabulary word, and *to jump* is the meaning.

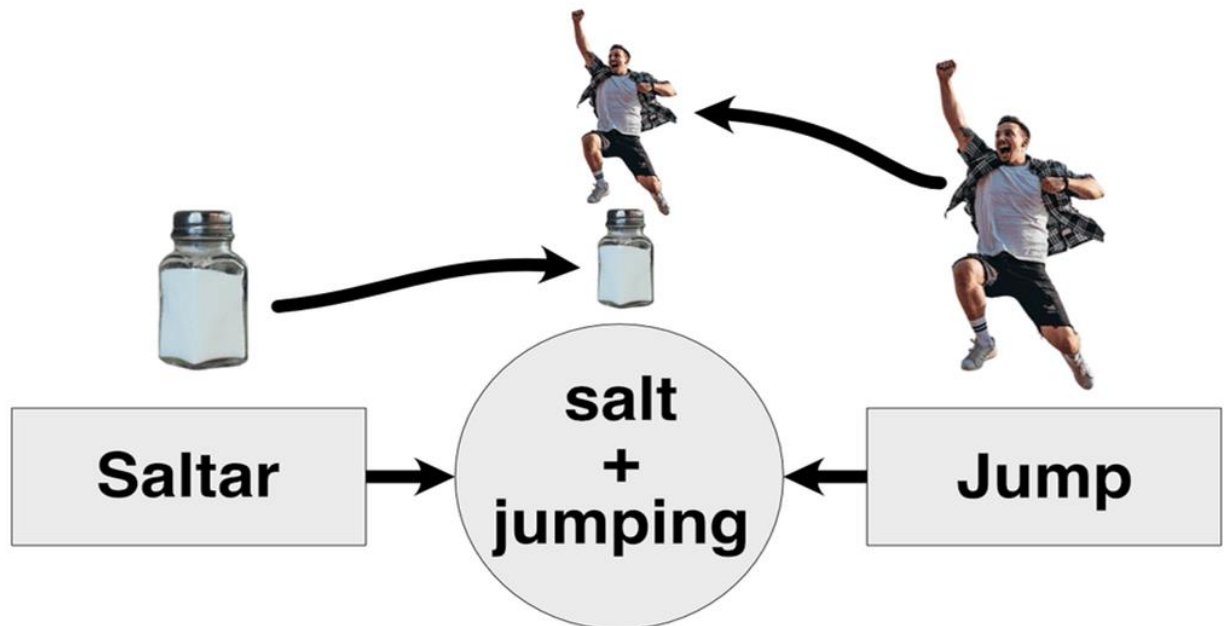
Let's go through the steps:

1. Think of a picture to represent the sound of the word. **The word is *saltar* which sounds like "salt", so the mnemonic image for the word could be a saltshaker.**

2. Think of a picture that represents the meaning of the word. **The meaning is to jump so the mnemonic image could be “a person jumping”.**

3. Then link the two mnemonic images into a compound image that links the mnemonics together. **The compound image here is “a person jumping over a saltshaker”.**

The image of the saltshaker jumping encodes both the word and its meaning.

When you hear the word “saltar”, the “salt” part of the word will remind you that someone was jumping over salt — so the word *saltar* means “jump”.

In addition, focusing only on the necessary and important words is also one of the main factors of effectiveness. You can choose words (or word groups) at random to use when expanding your vocabulary. Going this way, however, doesn't help you study more effectively because it is similar to rote memorization. To fully understand each of the elements, you would probably need to review them several times. Concentrate your study on essential words and phrases if you wish to recall new vocabulary more quickly. Most instructors advise focusing your initial memorization sessions only on the 100 most frequently used terms in the target language. Finding those 100 words is the difficult part, as information in some languages is readily available but not in others.

To increase the effectiveness of mnemonics even more, combine vocabulary words together when you learn them. Use it for two or more related word pairs in a scene rather than simply one. However, try combining words with scenes first; while it may be effective for some, it may confuse others.

You may still want to organize the order in which you learn words even if you prefer one word pair to one mnemonic. In other words, study a bunch of related words at the same time (for instance, various locations and food names). Most likely, the connections between the words will serve to add to the context, making them simpler to remember later.

In conclusion, the importance of mnemonic methods for vocabulary memorization cannot be overstated. As our understanding of memory processes expands, educators and learners must harness the power of mnemonic techniques to improve language acquisition outcomes. By adopting and refining these methods, learners can unlock their full potential in mastering new vocabulary, thus facilitating effective communication and academic success.

References

1. Elihu, (2014) "Using mnemonics for learning and memorizing vocabulary", <https://www.bebilingual.com/using-mnemonics-learning-memorizing-vocabulary/>
2. "How to memorize vocabulary words fast", <https://artofmemory.com/blog/memorize-vocabulary-words/> (2023)
3. Kurniarahman, I. (2019). "The effect of mnemonic LOCI technique on students' vocabulary memorization".

XOTIRA – U QAY DARAJADA MUHIM?

Jalolov Shaxzod Shokirovich
SamDAQU talabasi

Annotatsiya. Ijtimoiy hayotda xotiraning o'rni va ta'lim jarayonida o'ziga xos xususiyatlari, xotira bilan bog'liq kasalliklar va ularning oldini olish yo'l-yo'riqlari haqida umumiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Xotira, minemonika, lokatsiyalar, asosiy sistemalar, TOG usuli, xotira turnerlari, alsgeymer.

Yangi O'zbekistonimizda ilmi, salohiyatli yoshlarni tarbiyalashga e'tibor kuchayib borayotgan bir davrda yashayapmiz. Hozirgi kunda yoshlarimizning bilim olishi, til o'rganishi uchun ko'plab markazlar o'z ishini olib bormoqda. Kuchli bilim egasi, tillarni o'rganishni xotirasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bizning maktab va oliygohlarda berilgan vazifa va topshriqlarni, odatda, yodlab kelishimiz kerakligini aytishadi, lekin buni qanday qilishni esa hech kim o'rgatmagan. Bugun biz siz bilan aynan shu muammoni ya'ni ma'lumotlarni qanday qilib bir necha karra tezroq xotiramizda muxrlash mumkinligini o'rganamiz va eslab qolish ko'nikmalariga ega bo'lamiz.

Buning uchun keling, avvalo, xotira nima? u qanday ishlaydi? kabi savollarga javob topsak.

Xotira – idrok etilgan narsa va hodisalarni yoki o'tmish tajribalarni esda qoldirish va zarur bo'lganda tiklashdan iborat psixik jarayon. Xotira eng yaxshi damlarni esda qoldiradi. U [nerv sistemasi](#) xususiyatlaridan biri bo'lib, tashqi olam voqealari va organizm reaksiyalari haqidagi axborotni uzoq saqlash hamda uni ong faoliyatida va xulq, xatti-harakat doirasida takroriy qobiliyatda namoyon bo'ladi¹.

Xotiraning asosiy 2 ta funksiyasi mavjud:

- Ma'lumotlarni saqlash
- Ma'lumotlarni kerakli paytda eslash

Xotira quyidagi 2 turga bo'linadi:

XOTIRA { Long torn (qisqa muddatli)
Short torn (uzoq muddatli)

Qisqa muddatli xotirada biz, asosan, yangi yodlagan so'zlarimiz, o'qigan biror kitobimiz, telefon raqamlar va hokazolar bo'lishi mumkin.

Qisqa muddatli xotira asosiy faol xotira deb ham ataladi, bu biz bilgan, yoki biz o'ylayotgan ma'lumotlar. Qisqa muddatli xotiraning ma'lumotlarni saqlash davomiyligi qisqa, u taxminan 20-30 daqiqa davomida saqlaydi, ammo ma'lumotlar faol ravishda takrorlanmasa u bir necha soniyalarda o'chib ketishi mumkin.

Masalan, telefon raqamini eslab qolishni xohlayotganingizni tasavvur qiling va uni bergan odam uni aytadi siz esa uni tezda yozib olasiz. **Bir lahzadan so'ng siz raqamni allaqachon unutganingizni tushunasiz.** Raqamni takrorlamasdan yoki takrorlamasdan, xotira hosil bo'lguncha, ma'lumot qisqa muddatli xotiradan tezda yo'qoladi.

Qisqa muddatli xotiraga kirgan har qanday yangi ma'lumot avvalgi ma'lumotlar bilan tezda almashadi. Qisqa muddatli xotiraning davomiyligini bir muncha uzaytirish usullarini ko'rib chiqishimiz mumkin. Masalan: bo'lib-bo'lib yodlash, ma'lumotlarga hisobot qo'shib saqlash, qayta takrorlash va baland ovozda o'qish kabi usullardan foydalanishimiz mumkin. Keling, bu usullardan qanday foydalanishni ko'rib chiqamiz.

Bo'lib –bo'lib yodlash bu parchalash usuli ham deyiladi. Hech o'ylab ko'rganmisiz biz telefon va karta raqamlarini birdaniga emas bo'lib-bo'lib ifodalaymiz? Masalan: +998901234567 yoki 2344456675876390 kabi ko'rinishda emas, balki +998-90-123-45-67, va 2344 4566 7587 6390 shakilda yoziladi va yodlaymiz?

Bunga sabab inson miyasi o'rtacha 3 tadan 7 tagacha ma'lumotni normal shaklda saqlab qola oladi. Bu usul bilan biz she'r yodlashda uni 4 bandga bo'lib-bo'lib yodlashimiz mumkin.

Ma'lumotlarga hissiyot qo'shib saqlash bu “emotsional xotira” – deb ham ataladi. Shu sababli ham ilk muhabbat, maktab yoki oliygohning ilk kuni, chaqalog'ingizni ilk bor bag'ringizga bosganingiz, to'y marrosimingiz, biror narsadan qattiq qo'rqqaningiz yoki yaqiningizni yo'qotganingiz kabi xotiralar, umuman unutilmaydi. Axborotga ozroq biror-bir hissiyot qo'shish orqali uni uzoqroq muddatga xotirada saqlash mumkin. Agar olgan bilimlaringizni mustahkam xotirangizda saqlanishini istasangiz ularni tez-tez takrorlab turing, zero ulamolar aytganidek: “Takrorlanmagan ilm olinmagan ilmga tengdur”. Yana o'rganganlaringizni tezroq amaliyotda qo'llang, aynan amalyotda qo'llash orqali ma'lumotlar ko'nikma sifatida yaxshi yodga qoladi.

Uzoq muddatli xotira – bu cheksiz ko'ringan imkoniyatlarga ega bo'lib, u asosiy va muhim xotiralar va bilimlarni o'z ichiga oladi. Ma'lumotlarni umrbod saqlaydi. Bunday xotiralarga bizning kimligimiz, qayerda yashashimiz, qaysi tilda gaplashishimiz, o'zligimiz, yaqinlarimizning yuzi, ismi, shaxsiy va kasbiy ko'nikmalarimiz misol bo'la oladi.

Qisqa muddatli xotiralardagi ma'lumotlar “konsolidatsiya” jarayoni orqali uzoq muddatli xotiraga aylantirilishi mumkin. Bunga “emotsional xotiralar”, takrorlash va ko'proq amaliyotlar orqali erishish mumkin.

Bir qarashda yuqorida aytib o'tilgan ma'lumotlarni amalda qo'llash juda qiyindek tuyuladi, lekin bu muammoni osonlashtiruvchi va ancha samarali yo'l mavjuddir! Bu minemonika deb ataladi. **Mnemonika** –bu ma'lumotlarni eslab qolish jarayonini osonlashtiruvchi va tezlashtiruvchi usullar to'plami. Mnemonikaning asosiy 4 qoidasi quyidagicha ifodalanadi:

LIRA – inglizcha so'zlar qisqartmasi.

Localization – joy, makon

Imagination – tasavvur

Repetition – takrorlash

Association – assotsatsiya

Mnemonikada bu 4 usul orqali har qanday ma'lumotlarni tez va samarali eslab qilish mumkindir. Odatda, xotira atletrlari ma'lumotlarni eslab qolish; ishda turli xil usullardan foydalanishadi, bu usullarning eng mashhuri Loatsiya usulidir. Bunday lokatsiyalarni siz o'zingiz yashaydigan uyingiz, mahallangiz, ko'changiz, ish va o'qish joyingiz hattoki, xonangizdan ham yig'ib chiqsangiz bo'ladi. Lokatsiyalarni istalgan joydan istalgancha yig'ib chiqsa bo'ladi va ular qancha ko'p bo'lsa shuncha yaxshi.

Biz odatda, ma'lumotlarni joylarga bog'lab eslab qolamiz, masalan, do'stingiz sizdan qarzdor, qachon qarz oldim? Yakshanba kuni palon restaranda desangiz u darhol eslaydi. Yoki uyingizda yarim tunda chiroq o'chib qolsa ham siz hojatxonangizni bemalol topib bora olasiz va bu lokatsiya metodiga misol bo'la oladi.

O'z davrida mashhur fizik Albert Enshteyn "Tasavvur bilimdan kuchli. Bilimda chegara bor, tasavvurda yo'q!"², degan edi va bu qaysidr ma'noda to'g'ri.

Xotirani kuchaytrishda eng samarali narsa bu raqam yodlashdir. Mnimanistlar odatda raqam yodlash uchun "Sun'iy sinteziyani" qo'llashadi. Bu qanday bo'ladi masalan, biror-bir raqam va sonlarni ko'rishganda qandaydir obraz gavdalanadi. "Sun'iy Sinteziyani" qo'llash uchun biz turli sistemalardan foydalanishimiz mumkin. Bular misol uchun Majot, POA, PEO hamda Milemum kabi sistemalardir. Bu sistemalarda raqamlar turli xil obrazlarga aylantirilib yodlanadi. Bu sistemalarni bir-biridan farqi turli xil murakkablik darajalari va tuzish uchun ketadigan vaqt va kimga qanday sistema mos tushushiga qarab farq qiladi.

Masalan, *major* yoki *PEO* tizimida 1ta lokatsiyada 2 tadan 4 tagacha raqam qo'yish mumkin bo'lsa *POA* sistemasida har bir lakatsiyada 2 tadan 6 tagacha raqam qo'yish mumkin, *Milemum* tizimida esa ko'proq raqam qo'yish mumkin bo'ladi. Bulardan tashqari yana xorijiy so'zlarni eslab qolish uchun *TOG usuli* ham mavjud. Bu usul yordamida xorijiy so'z yodlab qolish qobilyatingizni bir necha 10 karra oshirishingiz mumkin bo'ladi. Bu usulda so'zlar qisqacha *TOG* ya'ni *Tarjima+Obraz+Garmonizatsiya* orqali yodlanadi. *TOG* –bu abbreviatura bo'lib, 3 ta so'zning birlashmasi va qadamlar ketmaketligini o'z ichiga oladi. Hozir ingliz tilidagi *Glass* – shisha so'zini *TOG* orqali yodlaymiz va *TOG* nima ekanligini tushunib olamiz:

1. T – Talaffuz. Siz xorijiy so'zning talaffuziga o'xshash, o'zingiz bilgan so'zni topishingiz kerak. Misol uchun *glass* – gilos. Siz *Glass* so'zini gilos orqali tasavvur qilasiz.

2. O – Obraz. Siz xorijiy so'zning tarjimasini tasavvur qilasiz. Bizning misolimizda bu shisha. Shishali stakanni tasavvur qiling

² @bukhara.paradox

3. *G – Gormonizatsiya.* Hozir hosil bo'lgan ikkita obrazni bir-biriga bog'lashingiz zarur. Buni biz oldingi darslarimizda juda ko'p qo'lladik. Shu sababli bu bizga muammo emas. Shisha idishning ichiga giloslarni to'ldirib solib qo'ying. Ikkala obrazni bir-biriga bog'laganimizdan so'ng, hosil bo'lgan obrazni tasavvur qilib turgan holda, xorijiy so'zning haqiqiy talaffuzini ovoz chiqarib aytishimiz zarur. Bunda siz o'zingizni haqiqiy inglizlardek tasavvur qilib, Glass deb aytishingiz kerak. Artikulyatsiya, ya'ni ovoz chiqarib takrorlash o'ta muhim bosqich sanaladi. Mana shu 3 ta qadamdan iborat ketma-ketlik TOG usuli hisoblanadi va bu qadamlar har bir xorijiy so'zlar uchun qo'llaniladi. Ushbu metodning foydali jihati shundaki, ona tilingiz qaysi til bo'lishidan qat'iy nazar, qaysi tilni o'rganayotgan bo'lishingizdan qat'iy nazar, bu metod har bir tilga bir xilda ishlaydi. Misol uchun, yapon tilida "Nemasu" – uxlamog degani. Siz ushbu so'zni eslab qolish uchun, "nemasu" so'zini obrazga aylantirasiz, bunga "nemis" so'zi obraz bo'la oladi. Undan so'ng, uxlamog so'zini tasavvur qilasiz, bunda kimdir krovat ustida xurrak otib uxlayotganini tasavvur qilishingiz mumkin. Undan keyin, ikkalasini bir-biriga bog'lasangiz kifoya. Ya'ni, nemis odam krovat ustida uxlab yotganini tasavvur qiling. Xorijiy so'zlarga obraz topish boshida biroz mushkul bo'lishi mumkin. Ammo bir necha hafta shug'ullanganingizdan so'ng, ushbu metod albatta oson bo'lib qoladi. Biz xorijiy so'zlarga topayotgan obrazlarimiz, bizga vaqtinchalik qarmoq vazifasini o'taydi. Ya'ni boshida biz xorijiy so'zning talaffuzini eslab qolishimiz uchun uni nimadirga o'xshatib yodlab olamiz. O'zimiz tushunmagan narsamizni qanday tasavvur qilishni bilmaymiz. Misol uchun, "Ich liebe es, Zauberwürfel zu lösen", hozir nimani tushundingiz? Menimcha hech nimani, chunki ushbu so'zlar sizga umuman notanish, miyangiz ushbu so'zlarning obrazini bilmaydi. Shu sababli siz hech narsani tushunmadingiz. Agar sizga kimdir "Men Kubik rubikni terishni yoqtiraman" desa, siz uni nima deyayotganini tushunasiz, chunki bu so'zlar bilan miyangizda bog'langan obrazlar bor. Vaholanki, "Ich liebe es, Zauberwürfel zu lösen" nemis tilida bo'lib, "Men Kubik rubikni terishni yoqtiraman" degan ma'noni anglatadi. Ikkalasining ma'nosi bir, ammo eshutilishi har xil. Miyangiz qaysi so'zlar bilan obrazlarni bog'lagan bo'lsa, siz ularni tushuna olasiz, tasavvur qila olasiz.

TOG usulida shug'ullanish mobaynida, xorijiy so'zga obraz topishda ko'pchilik qiynaladi. Buning sababi esa juda oddiy, bu ish bilan oldin shug'ullanib kelmagansiz, shu sababli boshida bu usul bilan ishlash qiyinchilik va noqulaylik tug'diradi. Ammo buni yo'qotish uchun, siz shunchaki ko'proq va muntazam mashq qilib borishingiz zarur.

Xorijiy so'zga obraz topishda quyidagi yo'llardan foydalanish mumkin:

1. Xorijiy so'zni qofiyasiga mos obraz topish, masalan, Shoes [shyuz] ga "yuz";
2. Xorijiy so'zning boshidagi bir nechta bo'g'iniga mos obraz topish, masalan, Contribution [kantribyushn] ga "Kontr" o'yini;
3. Xorijiy so'zga bir nechta bo'g'inlarga ajratib, har biriga alohida obraz topib bog'lash, buni biz terminlarni eslab qolish mavzusida gaplashib o'tamiz.

4. Xorijiy so'zning boshidagi harfining oldiga birorta harf qo'shing, yoki bosh harfini olib tashlang.

Bu usul asoschisi Richard Chetem Atkinson bo'lib, u amerikalik psixolog, Stendford universiteti professori, xotirani o'rganish bo'yicha bir qancha tadqiqotlar o'tkazgan. Shu bilan birgalikda u o'zining xorijiy so'zlarni eslab qolish uchun fonetik kodlash uslubini amalda qo'llashni boshlagan va 1970-yillarda, Stendford universiteti talabalariga xorijiy so'zlarni eslab qolish uchun ushbu metodni ishlatishni tavsiya etgan. 1975- yillarda esa, ushbu metod bo'yicha tajriba o'tkazilgan. Bunda ikkita guruh olingan. Tajriba guruhi va kuzatuv guruhi. Har ikkalaligiga ham 120 ta xorijiy so'zni eslab qolish berilgan (kuniga 40 tadan 3 kunda). So'zlarning tarjimai ishtirokchilarga quloqchinlar orqali eshittiriladi, xorijiy so'z va ularning kalit so'zlari esa ko'rsatiladi. Tajriba guruhi kalit so'zlarni ishlatgan holda 2 ta darsda, kuzatuv guruhi 3 ta darsda eslab qola olishdi. Bunda nafaqat ular tez eslab qolishdi, balki ularning eslab qolish sifati ham ancha yaxshiroq edi. Tajriba tugaganidan so'ng, berilgan so'zlarni 6 haftadan so'ng qayta tekshirishdi. Tajriba guruhida qayta eslay olish ko'rsatkichi 43% ni, kuzatuv guruhida esa 28% ni tashkil etdi. Bundan ko'rinib turibdiki, ushbu metod orqali biz xorijiy so'zlarni osonroq eslab qolishimiz mumkin bo'ladi. Biz hozirgacha o'rgangan ma'lumotlarimiz TOG metodini osonroq tushunishga yordam Mashhur Paliglot Timothiy Doner 23 ta tilni biladi va til o'rganishda u TOG usulidan foydalanishini ta'kidlagan.

Keling TOG usulida **Tail** [teil] – **dum** so'zini yodlab qolishga harakat qilamiz!

Talafuz (o'xshashi) Obraz(tarjimai) Garmonizatsiya (ikkisini bog'laymiz)

Til dum *tilingizdan dum o'sib chiqayabdi!*

Endi obrazni bir necha marta tail-tail-tail-tail [teal] deb talafuz qilsag kifoya.

Bu usul yordamida O'zbekistonlik mnemonist, 2 karra Rossiya chempioni, Islomxo'ja Madaminov, 14 soat ichida 1100 ta so'zni eslab qolib, ularni qayta eslashga harakat qilgan va ushbu 1100 ta so'zdan 1028 ta xorijiy so'zni eslab qola olgan. (manba "TOG oquv qo'llanma- TOG usuli. Guidebook.")

Bunday ko'nikmalarni ishlatish orqali eslab qolish bo'yicha bir qancha rekordlar ham o'rnatilgan.

Masalan, Andrea Muzii 5 daqiqada 360 ta raqam

Prateek Yadav 5 daqiqada 154 ta tarixiy sana

Anna Barviski 5 daqiqada 67 ta xorijiy so'z

Katie Kermode 15 daqiqada 224 ta yuz, ism

Tenuun Tamir 5 daqiqa 624 ta raqam (eng yangi rekord)

Bunday rekordlar ichida bizning vatandoshimiz natijalari ham mavjud.

Bu inson Davronbek Turdiyev bo'lib, u turli xil mahsulotlarning shtrix kodlaridagi 3250 ta raqamni bexato eslab qoladi va 2018-yilda rekord natija qayd etdi.

Agar bordi-yu, siz ham professional ravishda xotira atletiga aylanaman desangiz turli xil xotira musobaqalarida o'zingizni sinab ko'rishingiz mumkin bo'ladi. Musobaqalarda turli xil kategoriyalar bilan ishtrokchilar bir-birlari bilan bellashishlari mumkin bo'ladi. Masalan: 5 daqiqalik raqamlar, karta eslab qolish, yuz ismlar, binary raqamlar, so'zlar, kabi destebleniyalar? bo'yicha bellashishadi.

Bunday musobaqalar har yili dekabr oyida o'tkaziladi, lekin turli xil online ochiq chempionatlar ham mavjud. Masalan,³ Memoryleague.com sayti orqali shug'ullanib borishingiz va Rossiya ochiq chempionatida qatnashishingiz mumkin.

Bu kabi musobaqalar bugungi kunga kelib bizning yurtimizda Minemasport Federatsiyasi tomonidan ham o'tkazilib kelinmoqda.

2022-yilning dekabr oyida Samarqand viloyatida ham "Al Buxoriy" nomli eslab qolish musobaqasi bo'lib o'tdi va 100 ga yaqin ishtrokchilar qaynashishdi umumiy hisobda g'oliblar 80 million so'mlik pul mukofoti bilan taqdirlanishdi. Bugungi kunda tibbiyotda eslab qolish qobiliyatiga oid jiddiy kasalliklar ham mavjud. Bularning eng tarqalgani bu *alsgeymer* kasalligidir.

Bugungi kunda statistik manbalarga qaraganda, dunyoda har 7 soniyada kimdr alsgeymerga chalinadi. Alsgeymer – insonning aqliy qobiliyatiga ta'sir o'tqazib 1-navbatda uning xotirasini yomonlashtiradi. Alsgeymerga chalingan bemor dastavval mayda ma'lumotlarni keyinchalik muhim ma'lumotlarni, o'z uyini, hojatxonasini, hattoki oila a'zolarini ham unuta boshlaydi. Odatda, bemor miyasi bora-bora nafas olishni ham unutib, uning o'lishiga sabab bo'ladi.

Odatda, Alsgeymer 60-65 yoshdan keyin kuzatiladi, lekin ko'pchilik insonlar bu faqat keksalarda sodir bo'ladi deb o'ylashadi, aslida esa Alsgeymerning erta turi ham mavjud va u keng tarqalgan. Kasallik ilk bor 1901-yilda aniqlanganiga qaramay hozirgacha uning davosi topilmagan.

Alsgeymerga chalinmaslik uchun uni oldini olishning eng samarali usuli esa bu Minemonika ya'ni xotirani rivojlantirish deb topilgan. Odatda, xotirasini muntazam shug'ullanib boradigan insonlarda bu kasallikka chalinish ehtimoli juda past darajada ekan.

Xo'sh nima uchun biz xotiramizni rivojlantirishimiz kerak? Bu savolga javob topish uchun xotiraning bugungi kunda va ijtmoy hayotda qay darajada muhim ekanligini u bilan nimalarga qodir ekanligimizni anglab yetishimizning o'zi yetarli nazmimda. Tasavur qilib ko'ring, kuchli xotira orqali qanchalar ko'p imkoniyatlar ochiladi, biz ko'proq va tezroq yangi tilni, kasb va ko'nikmalarni o'rganishimiz, ma'lumotlar va o'qigan kitoblarimizni ko'proq eslab qolishimiz mumkin bo'ladi. Esab qolish bilan muntazam shug'ullanish nafaqat inson xotirasiga balki tafakkur qilish va fikrlash qobiliyatlariga ham ijobiy ta'sir etadi.

Kuchli xotiralar ko'payishi aqlli odamlar ko'payishiga olib keladi! "Mnemonika" mamlakat miqyosida salohiyatli odamlar ko'payishiga olib keladi.

³ <https://memoryleague.com> – xotirani shug'ullantrish uchun sayt

Injenermi, biznesmenmi, shifokormi kimga xotira kerak emas? Afsuski, O'zbekiston savodsizlik yuqori. Chunki odamlar o'z ustida ishlashga qiziqmaydi. Ular kitob o'qiydigan odamni ko'rsa, hayratlanadi. Aslida har bir inson o'zining aqliy tarbiyasi bilan shug'ullanishi kerak. Xotira sog'liqqa o'xshaydi, qachon yo'qotilsa, o'shanda e'tibor berish boshlanadi. Xitoy uzoq muddatli rivojlanish maqsadlari ichiga mnemonikani kiritgan. Maktablarda fan sifatida ham o'tiladi. Bu natija ham berdi. Oxirgi jahon chempionatida ishtirok etganlarning 80 foizi xitoylik. Xitoy rivojlanishi va mnemonika rivojlanganining bir-biriga korrelyatsiyasi bor. Ya'ni bu davlat miqyosida kuchli professionallar, salohiyatli insonlar ko'payishiga sabab bo'ladi", – deydi kun uz interyusida Davron Turdiyev.

Shunday ekan azizlar biz birnarsani unutmasligimiz kerak, ya'ni xotira ustida ishlashni va u haqida qayg'urishni hamda uni parvarishlashni. Xotira bu bizning hayotimiz, xotira bu bizning o'zligimiz, xotira bu muhabbatimiz, xotira bu sevimli musiqamiz, xotira bu onamizning yuzi bularning hammasi bu bizning xotiramiz! Agarda bizning xotiramizni olib qo'yishsa biz hattoki, jinni ham bo'la olmaymiz, azizlar! Xotirani rivojlantring!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shohruh Mirzo Rahmonov. Mukammal xotira –Toshkent, Akademnashr, 2022.
2. Shohruh Mirzo Rahmonov. Mukammal xotira 2 –Toshkent, Akademnashr, 2022
3. Sohruh Mirzo Rahmonov. So'z yodlash sirlari. –Toshkent, Akademnashr, 2020.
4. Andrey Safronov. Super xotira.
5. Shahzoda Abduraimova, Muhammad Abdullayev, Saidmurodxon Muydinov. MNEMONIKA
6. Sunnat Musamedov. Fenominal xotra.

Internet saytlari

7. <https://memoryleague.com>
8. <https://formacionyestudios.com>
9. kun.uz/uz/48036808

MILLIY QADRIYATLARIMIZ VA ULARNI SAQLASHDA MAHALLA FUQAROLAR YIG'INLARINING AHAMIYATI

Karimova Halima Qobiljon qizi
Namangan Davlat Universiteti
Jahon tillari fakulteti 3-kurs

Annotatsiya. Xalqimizning madaniy-ma'naviy boyliklari va milliy qadriyatlarini to'la, oqilona egallash va rivojlantirish hozirgi avlodning vazifasidir. Gap o'tmish madaniy-ma'naviy boyliklariga ega bo'lishdagina emas, balki uni chuqur egallab, yangi yuksak bosqichga ko'tara bilishdadir. Mazkur maqolada milliy qadriyatlarimiz va ularni saqlashda mahalla fuqarolar yig'inlarining ahamiyati haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: kasb-hunar madaniyati, barkamol avlod, odob-axloq qoidalari, hozirgi va kelajak avlodlar,

Sharq xalqlarining bir necha ming yillar mobaynida yaratgan shunday bebaho odob-axloq qoidalari, jahonga ko'z-ko'z qilsa arziydigan qadriyatlari borki, ularni unutish o'tgan ajdodlar xotirasi oldidagina emas, hozirgi va kelajak avlodlar nasl-nasablarimiz oldida ham kechirib bo'lmaydigan eng katta gunohi azimdir.

Hozirgi davrda mamlakatimizda tarbiyaviy ishlarning mazmuni barkamol avlodni shakllantirishga qaratilgan. Respublikada sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yosh avlodni XXI asr talablariga to'liq javob beradigan har tamonlama rivojlangan shaxslar etib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratilgan. Bu boradagi ishlarni aniq, maqsadli amalga oshirish uchun davlat ahamiyatiga molik hujjatlar, dasturlar va rejalar ishlab chiqilgan. Birgina - Ta'lim to'g'risidagi Qonunning qabul qilinishi yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, istiqbolli vazifalarni hal etishga qodir barkamol avlodni tarbiyalashga yo'naltirilganligini keltirish kifoya.

Tarbiya - yosh avlodni har tamonlama voyaga yetkazish, unda ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, shaxsni aqliy, jismoniy, axloqiy, ma'naviy sifatlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, insonning jamiyatda yashashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan xususiyatlarini tarkib toptirishning jarayonlaridir. Tarbiya shaxsni tarkib toptirishga qaratilgan bo'lib, shaxs va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar asosida rivojlanadi.

O'zbek oilalarida o'tadigan bironta ham marosim, to'y-tomosh, hashar keksalarning maslahatisiz va ishtirokisiz o'tmaydi. Keksalarning turmush tajribalari, bilim - boyliklari, bosib o'tgan yo'llari, yo'l-yo'riqlari, maslahatlari, saboqlari - yoshlar uchun eng katta boylik, bitmas-tuganmas xazinalar konidir. Keksasi, qarisi bo'lgan xonadonda fayz-baraka bo'ladi, degan mazmunda aytilgan qanchadan-qancha matallar, maqollar, afsonayu rivoyatlarimiz borligini ham aytib o'tish mumkin.

O'zbek xalqining eng qadimiy davrlardan boshlab hozirga qadar davom etib kelayotgan, o'z ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan ajoyib qadriyatlaridan yana biri ota-onani yuksak darajada e'zozlash, izzat-ikromi, hurmatini joyiga

qo'yishdan iboratdir. Farzand uchun dunyoda ota-onadan ko'ra mehribon, aziz va mo'tabar zot yo'q. Ota-ona farzandning suyanchig'i, bitmas-tuganmas boyligidir. Hech ikkilanmasdan shuni aytish kerakki, ota-ona farzand uchun hech narsani ayamaydi. Ularning tabiat ato etgan buyukliklari ham ana shunda. O'zbek xalqi odob-axloq qoidasi bo'yicha, keksalarning, ota-onaning oldidan salom bermasdan o'tish gunoh hisoblangan.

Shunday ekan, ota-onani qadrlash, ularning beminnat xizmatini unutmaslik, duolarini olish - bolalarning farzandlik burchi. Bu milliy qadriyatlarimizning eng muhim talabalaridan biridir. Buyuk bobolarimiz aytganidek, ota-ona uchun xizmat qilmoq farzandlar uchun majburiyatdir: " Ota-ona ikkisiga xizmatni birdek qil, xizimating qancha ortiq bo'lsa ham kam deb bil. Otang oldida boshingni fido qilib, onang boshi uchun butun jismingni sadaqa qilsang arziydi! Ikki dunyong obod bo'lishini istasang, shu ikki odamning roziligini ol! Tunu kuningga nur berib turgan-birisini oy deb bil, ikkinchisini quyosh. Ularning so'zlaridan tashqari bir narsa yozma, ular chizgan chiziqdan tashqariga bir qadam ham bosma. Hamma xizmatni sen odob bilan bajar, "adab" so'zidagi "dol" kabi qomatingni ham qil".

keyingi paytlarda keksalarni, ota-onalarni hurmat qilish zarurligi haqidagi milliy qadriyatlarimiz biroz xira torta boshlagandek tuyuladi. Ba'zi yoshlarda kattalarni hurmat qilish, ularning gapiga quloq solish singari yuksak ma'naviy fazilatlar yo'qolib ketayotgandek. Ehtimol, boshqa millat vakillari bunga unchalik e'tibor berishmas, lekin biz o'zbeklar buni his qilmay ilojimiz yo'q. Keksalar uchun ajratilgan "Qariyalar uylari"da farzandlari tirik ota-onalar yashayotganligi achinarli holdir. Goh-gohida bo'lsa-da, o'z ota-onasiga qo'l ko'targan, undan ham og'irroq jinoyat sodir etgan farzandlar haqida matbuot sahifalarida o'qib, o'ylanib qolasan kishi. Bu - oddiy bir nuqson emas, balki inson uchun ma'naviy tubanlik, bag'ritoshlik, ko'rnamaklikdir, ajdodlarimiz o'gitlarini nazar-pisand qilmaslik, oyoq osti qilishdir. Bunday holatlarni ko'rib, milliy, axloqiy qadriyatlarimizga, o'zbek xalqining sha'niga dog' tushiradigan bunday yaramas hodisalar qaerdan kelib chiqdi, ularning asosiy sababi, ildizi nimadan iborat, degan savol har bir ma'naviyatli insonni o'ylantirishi tabiiy. SHuni aniq aytish kerakki, taraqqiyotning muayyan bosqichida, sobiq Ittifoq davrida ayrim yoshlar o'zbek xalqining milliy qadriyatlarini chuqur o'rganish, tahlil etish, mohiyatini to'la anglab yetishdan butkul mahrum bo'lib qoldilar. Ajdod-avlodlarimizning o'gitlari, pand-nasihatlari, eng ajoyib an'analarimiz, milliy qadriyatlarimiz tinmay targ'ib-tashviqot qilinishi, odamlar ongi va turmushiga singdirilishi o'rniga nuqul qoralandi, yomon otliq qilindi, bid'at, xurofot, deb baholandi. Milliy qadriyatlarimizning serma'no, serhikmat g'oyalarini o'zida jo qilgan va targ'ib-tashviq qiladigan o'zbek xalq rivoyatlari, ertaklari, dostonlari, maqol va matallari, aruz va baytlari, kuy va qo'shiqlariga unchalik e'tibor berilmadi, ular sinchiklab o'rganilmadi. Bularning o'rniga Yevropa va boshqa xalqlarning madaniy-ma'naviy meroslariga ruju qilindi. O'nlab yillar davomida biz ta'lim-tarbiya borasida Yevropa, Rossiya modelini ko'klarga ko'tarib maqtab, targ'ib qilib, yoshlarimizni o'z milliy qadriyatimizdan bebahra qilib qo'ydik. Ana shu kasofatlar tufayli diniy, axloqiy, madaniy-ma'naviy qadriyatlarimizning, oila, maktab, mahalla-ko'y, qo'ni-

qo'shnilar ta'lim-tarbiyasining hayot sinovidan o'tgan bebaho boyliklaridan judo bo'la boshladik, bora-bora ularni unutdik va bugun xalqimiz orasida turli illatlarga duch kelib turibmiz.

Milliy qadriyatlarimizning mohiyatiga zid bo'lgan bunday salbiy hodisalarning uzoq davom etishiga ortiqcha chidash, sabr-toqat qilish mumkin emas edi. Mustaqilligimiz tufayli bularga chek qo'yildi. Mustaqilligimiz ta'lim-tarbiya, odoq-axloq masalalarida ham tub burilish davrini boshlab berdi. Milliy an'analar, milliy madaniyat, milliy qadriyatlar o'zining qaddini rostlay boshladi.

Kattalarga izzat-ikrom, kichiklarga mehr-shafqat, ota-onaga e'zoz, farzandlarga mehr-sadoqat - bular insonni inson sifatida ulug'laydigan, axloqiy, ma'naviy jihatdan go'zal va barkamol qiladigan qadriyatlardan hisoblanadi.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasining asosiy qonuni-Konstitutsiyasida farzandlarning jamiyat, oila hamda ota-onalari oldidagi insoniy burchlari va mas'uliyatlari nimalardan iboratligi milliy qadriyatlarimizdagi asosiy g'oya va qoidalarga asoslanib belgilab berilgan. Uning 66-moddasida qayd qilinishicha, voyaga yetgan, mehnatga layoqatli farzandlar o'z ota-onalari haqida g'amg'o'rlik qilishga majburdirlar.

Milliy qadriyatlar ustida fikr yuritganda yana bir muhim masalani alohida ta'kidlashga to'g'ri keladi. Ma'lumki, qadimiy urf-odatimizga ko'ra, o'zbek oilalarida, ayniqsa, ko'p bolali xonadonlarda yoshlar bolaligidanoq mehnat quchog'ida tarbiyalanadi, mehnatda chiniqadi. Dalada, uy-joyda ota-onaga yordam berib, mehnat qilib, hali hech bir bola mayib bo'lgan emas. Aksincha, mehnat qilgan bola chiniqqan, oq-qorani tanigan, ota-onasining qadriga yetgan. Mehnat qilib murakkab hayot yo'lida uchrashi mumkin bo'lgan har qanday to'siq va qiyinchiliklarni sabr-toqat bilan yengib o'tishga o'rgangan.

Afsuski, o'tgan sobiq sovetlar davrida xalqimizning ana shu muhim an'analari ba'zan e'tibordan chetda qola boshladi, yoshlarning mehnatsevarlik xislatlarini shakllantirish masalasiga rasmiyatchilik bilan qaraldi. SHahar va qishloqdagi maktab o'quvchilarini kasb-hunarga o'rgatish masalasiga birmuncha sovuqqonlik bilan qaraldi.

Xalqimizning ko'hna va boy tarixiga nazar tashlasak, Yurtboshimizning quyidagi so'zlari qanchalik asosli ekaniga ko'p bora guvoh bo'lamiz:

«Azaldan o'zbek mahallasi chinakam milliy qadriyatlar maskani bo'lib keladi. O'zaro mehr-oqibat, ahillik va totuvlik, ehtiyojmand, yordamga muhtoj kimsalar holidan xabar olish, yetim-esirlarning boshini silash, to'y-tomosh, hashar va ma'rakalarni ko'pchilik bilan bamaslahat o'tkazish, yaxshi kunda ham, yomon kunda ham birga bo'lish kabi xalqimizga xos urf-odat va an'analar avvalambor mahalla muhitida shakllangan va rivojlangan».

Mustaqillik yillarida esa mahallaning bu azaliy xususiyatlari qatoriga ko'plab yangi va mas'uliyatli vazifalar kelib qo'shildi. CHunonchi, mahallaning huquq va vakolatlari doirasi sezilarli kengaytirildi. U o'zini o'zi boshqarishning g'oyat xalqona, tabiiy tizimi sifatida jamiyat hayotini tashkil etishda tobora faol ishtirok etmoqda. Uning bu ishtiroki ham qonuniy, huquqiy asosga ega bo'ldi. **«Davlatchiligimiz tarixida birinchi marta «mahalla» tushunchasi**

Konstitutsiyamizga kiritilib, uning jamiyat boshqaruvidagi o'rnini va maqomini qat'iy belgilab qo'yildi».

Birinchi Prezidentimiz mahallalardagi ma'naviy muhit sog'lomligi mamlakat hayotida qanchalik muhim rol o'ynashini shunday ta'kidlaydi: **«Biz har qaysi xonadon, butun el-yurtimizdagi ma'naviy iqlim va vaziyatni anglamoqchi bolsak, bu boradagi haqiqiy manzaraning yorqin ifodasini avvalo mahalla hayotida xuddi oynadek yaqqol ko'rish imkoniga ega bolamiz».**

Darhaqiqat, biz uchun oilamiz ko'z ochib ko'rgan dargoh bo'lsa, mahallamiz muqaddas Vatanimiz ichidagi mo'jaz vatandir. Aytganimizdek, mahalla oilalardan tashkil topadi. Farzandlar oila bag'rida kamol topgani kabi oila ham mahalla ko'z oldida barpo bo'ladi, uning ichida ravnaq topadi. SHu tufayli ham mahalla oilaning eng yaqin maslahatchisidir.

Keyingi yillarda mahallalarimiz kam ta'minlangan, ko'p bolali oilalar, yolg'iz keksalar, nogironlar, yetim-esirlar, boquvchisini yo'qotgan oilalarni ijtimoiy muhofaza qilishning asosiy kuchi bo'lib qoldi. Bu maqsadlar uchun davlat budjetidan ajratiladigan juda katta mablag' mahalla ixtiyoriga berilishi, uning adolatli taqsimlanishi borasida mahallaga ishonch bildirilishi ham uning obro'sini va mas'uliyatini yanada oshirdi. Uning mavqeyi va e'tibori yuksalishida 2003-yilning mamlakatimizda «Obod mahalla yili» deb e'lon qilinishi alohida muhim rol o'ynadi. Har yili Navro'z va Mustaqillik bayramlari arafasida tashkil qilinadigan umumxalq hasharidan tushadigan milliardlab mablag'lar ham Respublika «Mahalla» jamg'armasi, uning viloyat va tuman bo'limlari hisobiga o'tkazilib, mazkur mablag'lar kam ta'minlangan, ijtimoiy muhofazaga muhtoj aholi qatlamlariga, «Mehribonlik», «Muruvvat» va «Saxovat» uylariga yo'naltiriladi. SHuningdek, oilada ma'naviy-axloqiy muhitni sog'lomlashtirish, madaniy turmush darajasini oshirish, barkamol avlodni shakllantirish maqsadida respublikamizdagi barcha mahalla oqsoqollarining diniy ma'rifat va ma'naviy-axloqiy masalalar bo'yicha maslahatchilari lavozimi joriy etildi. Bu degani qariyb o'n ming nafar ma'rifatli, hayot tajribasi boy opalarimiz va onalarimiz oilalarga ma'rifat nurini, yuksak ma'naviy qadriyatlarni muntazam olib kirish imkoniyatiga ega bo'ldi, deganidir.

Bugungi kunda mahalla fuqarolar yig'inlari huzuridagi mutasaddi kengashlar rahbarligida uning hududida jamoat tartibini saqlash, yoshlar va o'smirlar o'rtasida huquqbuzarlikning oldini olish, voyaga yetmaganlarning huquqlarini muhofaza qilish, yoshlarni harbiy xizmatni o'tashga jismoniy va ma'naviy jihatdan tayyorlash vazifalari muvaffaqiyatli hal etilyapti.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. Darslik. Toshkent. "Nodirabegim" nashryoti. 2021-yil.8-b.
2. Abdullayeva Sh. Umumiy pedagogika. O'quv qo'llanma. Toshkent. O'qituvchi nashryoti. 2021- yil.209-bet.
3. Istamova N . va boshqalar. Tarbiya 1,2,3,4. Darslik. G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent-2020-yil.203-bet.
4. Sarsenbayeva R.M. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent-2019-yil.17-bet.
5. Dexqanova M.U. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. Toshkent-2019 yil. 23-bet.
6. B.X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyotir. Darslik T.: Sano-standart. 2017- yil .9-bet

O'SMIRLARDAGI PSIXOSOMATIK KASALLIKLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Rashidova Gulnoza G'ulomovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Soyimnazarov Navro'zbek Baxtiyor o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'smirlilik davridagi ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, psixosomatik kasalliklarning kelib chiqishi haqida umumiy ma'lumot berilgan. O'smirlarda ikkilamchi jinsiy xususiyatlarning shakllanishidan tashqari, tana qismlarining munosabatlarida o'zgarishi va o'smirlilik bolalikdan kamolotga o'tish davri sifatida doimo tanqidiy deb hisoblanishi, bu yoshdagi inqiroz (balog'atga yetishish) yosh yoshdagi inqirozlardan sezilarli darajada farq qilishi haqida batafsil bayon etilgan.

Аннотация. В данной статье представлены общие сведения о социально-психологических особенностях подросткового возраста и происхождении психосоматических заболеваний. Помимо формирования у подростков вторичных половых признаков, изменения соотношения частей тела и того факта, что подростковый возраст всегда считается критическим как период перехода от детства к зрелости, кризис этого возраста (пубертатного периода) существенно отличается от кризисов юности.

Abstract. This article provides general information about the socio-psychological features of adolescence, the origin of psychosomatic diseases. In addition to the formation of secondary sexual characteristics in adolescents, changes in the relationship of body parts, and the fact that adolescence is always considered critical as a period of transition from childhood to maturity, the crisis of this age (puberty) is significantly different from the crises of young age done.

Kalit so'zlar: Endokrin, psixika, ong, intensiv, somatapsixika, neyron.

Ключевые слова: эндокринная система, психика, сознание, интенсив, соматапсихика, нейрон.

Key words: Endocrine, psyche, consciousness, intensive, somatapsychics, neuron.

Hozirgi vaqtda o'smirlarni 12-15 yoshli bolalar deb atash odat tusiga kirgan va 11-12 yosh davri prepubertal davr, 13-15 yosh esa balog'atga etishish davri sifatida belgilanadi. O'smirlilik bolalikdan kamolotga o'tish davri sifatida doimo tanqidiy deb hisoblangan, ammo bu yoshdagi inqiroz (balog'atga yetishish) yosh yoshdagi inqirozlardan sezilarli darajada farq qiladi. Bu eng o'tkir va eng uzun. Bu o'smirlarga bir qator somatik, psixologik va ijtimoiy omillarning birgalikda ta'siri bilan bog'liq.

O'smirning tanasida bo'ronli va ba'zan og'riqli somatik o'zgarishlarning markazida balog'atga etishish bilan yakunlanadigan endokrin tizimning intensiv qayta tuzilishi yotadi. O'smirlarda ikkilamchi jinsiy xususiyatlarning

shakllanishidan tashqari, tana qismlarining munosabatlarida o'zgarish mavjud; magistral oyoq-qo'llarining jadal rivojlanishi bilan hali ham bolalarcha. Harakatlar bir vaqtning o'zida burchakli va noqulay bo'ladi. Ko'pincha ichki organlar tananing tez o'sishiga (mushaklar massasining keskin o'sishi va o'sishi) mos kelmaydi, bu esa bir qator funksional kasalliklarning, ayniqsa yurak-qon tomir tizimining rivojlanishiga olib keladi.

Gormonlarning ikkilik ta'siri prinsipiga ko'ra, endokrin tizimni qayta qurish psixikadagi tegishli o'zgarishlarsiz davom eta olmaydi. Shu munosabat bilan, o'smirlarda ayniqsa keskin endokrin o'zgarishlar davrida aniq ruhiy bezovtalik, tashvish darajasining oshishi kuzatiladi. Ushbu tashvishdan xalos bo'lishga, uni tashlab yuborishga harakat qilib, ular tez-tez to'qnash kelishadi, jamoaviy janjallar ko'pincha qayd etiladi. Bu, shuningdek, o'smirlarning katta shovqinli rok-kontsertlarga borishga, giyohvandlik va spirtli ichimliklarni iste'mol qilishga moyilligini tushuntiradi.

O'smirlar faqat gormonal ta'sirlardan kelib chiqqan ruhiy o'zgarishlar bilan bir qatorda, endokrin tizimni qayta qurish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan chuqur psixologik, shaxsiy o'zgarishlarni ham boshdan kechiradilar. Bunday o'zgarishlar o'z-o'zini hurmat qilish hissi, o'z imkoniyatlari va qobiliyatlari bilan yangi o'z-o'zini anglashni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Do'stlik va sevgining yuqori tuyg'ulari rivojlanadi va to'liqroq amalga oshiriladi va sevgi hech qanday jinsiy ehtiyojlar bilan bog'liq emas, aksincha, faqat platonik, ruhiy xususiyatga ega.

O'smirlik davrida bolaning atrof-muhitga va o'ziga bo'lgan ko'plab oldingi munosabatlari buziladi va tiklanadi, o'smirning mustaqil hayotini boshlaydigan hayotiy pozitsiyasi shakllanadi. Voyaga etish bir martalik hodisa emas, balki uzoq jarayon bo'lib, uning biologik va ijtimoiy jihatlari o'z kuchlariga, o'ziga xos ritmi va rivojlanish sur'atlariga ega. O'smirlarning jismoniy va aqliy rivojlanishining yuqori, ammo sinxron bo'lmagan sur'ati tufayli, ular hali ham yetarli darajada ijtimoiy yetuk bo'lmagan sharoitlarda har doim ham qondirish mumkin bo'lmagan juda ko'p ehtiyojlarga ega. Shu sababli, o'smirlik davridagi ehtiyojlardan mahrum bo'lish yoshroq yoshga qaraganda tez-tez kuzatiladi va sezilarli darajada namoyon bo'ladi va o'smirning aqliy va ijtimoiy rivojlanishida hamohanglik yo'qligi sababli uni yengish juda qiyin.

O'smirlikning asosiy neoplazmasi - kattalar tuyg'usining shakllanishi, ya'ni o'smir ehtiyojlarining asosiy qismi kattalarnikidan farq qilmaydigan holat. Biroq, ob'ektiv ravishda o'sib ulg'ayganida, u uchun ijtimoiy vaziyat, qoida tariqasida, o'zgarmaydi - u talaba bo'lib qoladi va bir qator fuqarolik huquqlaridan mahrum bo'lgan ota-onasiga qaram bo'ladi. Shuning uchun ko'plab da'volar hal qilib bo'lmaydigan qiyinchiliklarga olib keladi, haqiqatga zid keladi. Bu o'smirlik inqirozining asosiy psixosotsial sababidir.

O'smirning psixologik qayta tuzilishining eng sezilarli va muhim ko'rinishlaridan biri kattalar, xususan, ota-onalar bilan munosabatlarning keskin o'zgarishidir. Muhim shaxslarning o'zgarishi sodir bo'ladi va o'smirlar hayotning ko'p sohalarida faqat tengdoshlarining fikriga amal qiladilar, ota-onalari va atrofidagi kattalarning fikrlarini deyarli e'tiborsiz qoldiradilar. Ota-onalarning

bolalar shaxsining shakllanishiga ta'siri qanchalik katta bo'lmasin, uning eng yuqori cho'qqisi o'tish yoshida emas, balki bola hayotining birinchi yillarida bo'ladi. O'smirlik davrida oilaviy munosabatlar sezilarli o'zgarishlarga uchraydi. Agar bolaligida ota-ona bola tomonidan hissiy iliqlik va qo'llab-quvvatlash manbai, kuch tashuvchisi va imtiyozlar va jazolarni taqsimlovchi, katta do'st va maslahatchi sifatida qabul qilingan bo'lsa, o'smirlik davrida ota-onalar va ota-onalar o'rtasidagi hissiy aloqalar shakllanadi. bola aniq zaiflashgan. O'smir o'zini vasiylikdan ozod qilishga intiladi. Huquqlarning kengayishi uning ota-onasidan passiv ravishda hech qanday foyda kutmasligiga, aksincha, ota-onasiga oshirib yuborilgan moddiy resurslarni faol ravishda taqdim etishiga olib keladi.

Agar bolaligida ota-ona ko'pincha o'rnak bo'lsa, o'smirlik davrida uning fazilatlari tanqid qilinadi, kamchiliklari yoritiladi. Biroq, o'smirning nazarida oilaning obro'si sezilarli darajada pasayganiga qaramay, u hali ham o'zini ishonchli va xotirjam his qiladigan joy bo'lib qolmoqda. Va agar o'smirlar bo'sh vaqtlarini o'tkazishni, dam olishni, intim tajribalarini faqat tengdoshlari bilan baham ko'rishni afzal ko'rsalar, ular qiyin paytlarda maslahat uchun ota-onalariga murojaat qilishadi. Ota-onalar va o'smirlar o'rtasidagi psixologik to'siq nafaqat o'smirning yoshga bog'liq egosentrizmi va maksimalizmi, balki o'z tajribasining xatosizligiga mutlaq ishonch, dunyoga o'z ko'zlari bilan qaray olmaslik bilan izohlanadi. ota-onalar tomonidan o'smir. Ma'lumki, o'smirlar o'z ota-onalarini farzandlarinikidan ko'ra ob'ektivroq baholaydilar. Shuni ta'kidlash kerakki, ota-onalar bilan norasmiy muloqotga bo'lgan ehtiyoj o'smirlar orasida juda yuqori, ammo u yarmidan kam qondiriladi. Shunday qilib, o'smirlarning faqat uchdan bir qismi onasi bilan muloqot qilishdan qoniqish hosil qiladi va har o'ninchidan biri otasi bilan. Ota-onalari bilan ishonchli munosabatlarga ega bo'lgan maktab o'quvchilari orasida ularning aksariyati barqaror o'zini-o'zi hurmat qiladilar va aloqalari qat'iy tartibga solingan o'quvchilarning to'rtidan bir qismigina.

Ota-onalardan tashqari, o'smirning hayotidagi boshqa muhim kattalar ham o'qituvchilardir. Tan olish kerakki, keyingi paytlarda o'qituvchining ishi sezilarli darajada murakkablashdi va ayniqsa, o'rta maktab o'quvchilari bilan shug'ullanish qiyin. Bu o'qituvchilarga ham, o'smirlarga ham qo'yiladigan talablar bir-biriga zid ekanligi bilan izohlanadi.

Zamonaviy o'smir maktab o'quvchisining holati noaniq. Bir tomondan, katta lavozim o'smiringa qo'shimcha mas'uliyat yuklaydi, unga murakkabroq topshiriqlar beriladi, undan ko'proq so'raladi. Boshqa tomondan, o'z huquqlari uchun u butunlay o'qituvchilar va maktab ma'muriyatiga bog'liq. O'quvchining maktabga nisbatan ichki pozitsiyasi uning muassasa sifatidagi unga, o'quv jarayoni va bilimiga, o'qituvchilariga, kursdoshlariga bo'lgan munosabatidan iborat bo'lib, bu yerda shuni ta'kidlash kerakki, o'rta maktab o'quvchilaridan farqli o'laroq, o'smirlarning munosabati kamroq farqlanadi va ular shunchaki maktabni "yoqtiradi" yoki "yoqtirmaydi".

O'qituvchilik o'smirning etakchi faoliyati bo'lib qolmoqda. Yosh maktab o'quvchilari bilan taqqoslaganda, bu faoliyatning sabablari

Agar 1-2-sinflarda bola hali ta'lim mazmunini bilmasa va asosan o'qituvchining ma'lum bir munosabati bo'lgan belgiga e'tibor qaratsa, o'spirin uchun, birinchi navbatda, o'rganish. tengdoshlar orasida obro' qozonish, yaxshi talaba sifatida obro' qozonish demakdir, garchi yaxshi o'quvchining obro'si har doim ham obro' qozonishga yordam bermasligini sezish mumkin, aksincha bo'lmasa.

O'smirlik davrida o'qituvchilar bilan munosabatlar ancha murakkab va farqlanadi, bu o'smirlarning maktabga mos kelmasligining sabablaridan biridir. Ota-onalar singari, o'qituvchi ham bolaning ongida bir qator funktsiyalarga ega: ota-onalarni almashtirish, jazo va mukofotlarni tasarruf etish huquqi; ma'lum bir sohadagi nufuzli bilim manbai, katta o'rtoq va do'st. Kichik o'quvchi bu funktsiyalarni ajratmaydi, o'qituvchini bir butun sifatida qabul qiladi va ota-onalar bilan bir xil mezonlarga ko'ra baholaydi. Yoshi bilan vaziyat o'zgaradi. O'smir endi o'qituvchida ota va ona timsolini ko'rmaydi. O'qituvchining kuchi ham kichik - u hatto beparvo o'quvchini darsga qatnashdan chetlatolmaydi. O'smir o'qituvchiga mos keladigan maksimalizm bilan bir qator talablarni qo'ya boshlaydi. Shunday qilib, "ideal o'qituvchi" timsolida uning individual fazilatlari - tushunish qobiliyati, hissiy munosabat, samimiylik birinchi o'ringa chiqadi. Ikkinchi o'rinda kasbiy kompetentsiya, bilim darajasi va o'qitish sifati, uchinchi o'rinda hokimiyatni adolatli boshqarish qobiliyati. Tabiiyki, hamma o'qituvchilar ham bu fazilatlarning uyg'un kombinatsiyasiga ega emaslar, shuning uchun o'qituvchilarning farqlanishi va ular bilan munosabatlarning o'zi, har xil nizolarning paydo bo'lishi, ko'pincha o'smirlarni maktabga borishni o'jar istamaslikka olib keladi.

Boshqa tomondan, sevimli o'qituvchiga ehtiros va beparvolik shaklida bog'lanish holatlari tez-tez uchrab turadi. Ammo bunday qo'shimchalar ko'p bo'lishi mumkin emas, aksariyat o'spirinlar bir yoki ikkita o'qituvchi bilan yaqin hissiy aloqaga ega va yoshi bilan bu munosabatlar yanada tanlanadi.

O'quvchi va o'qituvchining o'zaro tushunishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy to'siq – rol munosabatlarning mutlaqlashuvi, sodda-byurokratik "maktab" va "o'qish-tsentrizm" bo'lib, buning ortida o'qituvchilar tayyorgarligining pastligi, istaksizligi, ba'zan esa o'qituvchining o'zini-o'zi tarbiyalashda o'z xohish-istaklari yo'q. hatto qo'rquv, o'z shogirdlarida shaxsiyatlarni ko'rish. Va bu erda shuni esda tutish kerakki, shaxsiy yondashuv nafaqat individual xususiyatlarni hisobga oladi.

Bu talabaga shaxs sifatida, mas'uliyatli va mustaqil shaxs sifatida doimo va hamma narsada izchil, samimiy munosabatdir. Va, ehtimol, Ksenofontning "Sokrat xotiralari" asarida: "Yoqmagani odamdan hech kim hech narsani o'rgana olmaydi" degan qadimgi so'zini eslash o'rinli bo'lar edi.

O'smirlikning asosiy tendentsiyalaridan biri ota-onalar, o'qituvchilar va umuman oqsoqollar bilan muloqotni tengdoshlariga qayta yo'naltirishdir. Ota-onalar o'rnini bosa olmaydigan tengdoshlar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyoj bolalarda juda erta paydo bo'ladi va yosh bilan ortadi. O'smirlarning xulq-atvori o'z mohiyatiga ko'ra jamoaviy guruhdir. Tengdoshlar bilan muloqot o'smirlar kattalar ularga aytmagan ko'plab kerakli narsalarni o'rganadigan juda muhim

ma'lumot kanalidir. Masalan, o'smirlar gender masalalari bo'yicha ma'lumotlarning ko'p qismini tengdoshlaridan oladilar.

Bundan tashqari, o'smirlar muloqoti shaxslararo munosabatlarning o'ziga xos turidir. Guruh o'yinlari va birgalikdagi faoliyatning boshqa turlari ijtimoiy o'zaro ta'sirning zaruriy shartlarini, jamoaviy intizomga bo'ysunish va shu bilan birga o'z huquqlarini himoya qilish, shaxsiy manfaatlarni jamoat manfaatlari bilan bog'lash qobiliyatini rivojlantiradi. Va nihoyat, bu hissiy aloqaning o'ziga xos turi. Guruhga mansublik, hamjihatlik, o'rtoqlik o'zaro yordami onglari nafaqat o'smirning kattalardan mustaqilligini osonlashtiradi, balki unga juda muhim hissiy farovonlik va barqarorlik hissini beradi.

O'smirlik va o'smirlik davridagi muloqot psixologiyasi ikkita ehtiyojning qarama-qarshi o'zaro bog'liqligi asosida qurilgan: izolyatsiya va tegishli bo'lish, guruh yoki jamoaga qo'shilish zarurati.

Shaxsni shakllantirishdagi yoshga bog'liq qiyinchiliklar bilan bog'liq yolg'izlik, bezovtalik hissi o'smirlarda tengdoshlari bilan muloqot qilish va guruhlashish uchun cheksiz tashnalikni keltirib chiqaradi, ular jamiyatda kattalar rad etadigan narsani topadilar yoki topishga umid qiladilar: hissiy iliqlik. , zerikishdan xalos bo'lish va o'z ahamiyatini tan olish. Ba'zi psixologlar hatto muloqotni o'smirlik va yoshlikning etakchi faoliyati deb bilishadi. Muloqotga bo'lgan kuchli ehtiyoj ko'plab bolalar uchun chidab bo'lmas "poda tuyg'usi" ga aylanadi: ular nafaqat bir kunni, balki bir soatni o'zlaridan tashqarida o'tkaza olmaydilar va agar ularda o'z kompaniyasi bo'lmasa, biron bir kompaniya bo'lmasa. Bu ehtiyoj ayniqsa o'g'il bolalarda kuchli.

O'smirlar guruhlariga xos xususiyat - bu juda yuqori darajadagi muvofiqlik. O'z mustaqilligini oqsoqollardan qattiq himoya qilgan o'smirlar ko'pincha o'z guruhi va uning rahbarlarining fikrlarini mutlaqo tanqid qilmaydi. Zaif diffuz "Men" kuchli "Biz" ga muhtoj, bu esa o'z navbatida qandaydir "Ular" dan farqli ravishda tasdiqlanadi.

Boshqalar kabi bo'lish istagi (va "hamma" faqat "bizniki") kiyim-kechak, did va xatti-harakatlarga taalluqlidir. Bunday qarama-qarshilik, individuallik bir xillik orqali tasdiqlansa, ko'pincha yoshlik tashvishlari manbai bo'ladi. Shunga qaramay, bu bir xillik ehtiyotkorlik bilan saqlanadi va kim qiyinchilikka duch kelsa, qiyin kurashga dosh berishi kerak. Jamiyat qanchalik ibtidoiy bo'lsa, u individual tafovutlar, qarama-qarshilik va umuman, boshqa narsalarga shunchalik toqat qilmaydi.

Shifokorlar, ayniqsa, pediatrlar uchun o'smirlik davrining xususiyatlarini bilish nafaqat psixologik va ijtimoiy yondashuvlar, balki o'smirlar psixiatriyasi nuqtai nazaridan ham muhimdir. Bu yerda o'smirlarning ma'lum bir ijtimoiy vaziyatga xos xatti-harakatlar reaksiyalarining ba'zi shakllariga e'tibor qaratish kerak, ular hali patologik emas, lekin ba'zida "marginal psixopatiya" ga aylanish xavfi bilan to'la. Paydo bo'lgan jinsiy mayl tufayli qarama-qarshilik, taqlid, kompensatsiya, giperkompensatsiya, emansipatsiya, guruhlash va boshqa ba'zi reaksiyalar deb atash odatiy holdir .

Muxolifatning reaksiyasi- faol norozilik bo'lib, uning sababi o'smirga qo'yiladigan juda yuqori talablar, haddan tashqari ish yuki, yo'qotish, kattalar e'tiborining etishmasligi bo'lishi mumkin. Bolalikda paydo bo'lgan qarama-qarshilik o'smirlik davrida kuchayadi.

Taqlid reaksiyasi- qoida tariqasida, bir guruh tengdoshlar tomonidan belgilanadigan ma'lum bir modelga taqlid qilish istagida namoyon bo'ladi. Agar rol modeli asosial bo'lsa, reaksiya xulq-atvorning buzilishining sababi bo'lishi mumkin.

Giperkompensatsiya reaksiyasi- o'smirning o'zi zaif bo'lgan sohada muvaffaqiyatga erishish istagida namoyon bo'ladi; ba'zi hollarda muvaffaqiyatsizliklar asabiy buzilish bilan yakunlanadi.

Emansipatsiya reaksiyasi- o'zini oqsoqollarning vasiyligi, nazorati va homiyligidan ozod qilish istagida namoyon bo'ladi. U kattalarning buyruqlari, qonunlari va standartlariga taalluqlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Менделевич В. Д. Клиническая (медицинская) психологи
2. Sharofitdinov, A., & Soyimnazarov, N. (2023). BOSHQARUVCHI SHAXSIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING O'ZIGA XOSLIGI. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).
извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7932>
3. Sharofitdinov Abdulla XXX, Soyimnazarov Navro'zbek Baxtiyor ugli Characteristics of Emotional Intelligence in Managers Volume: 01 Issue: 10 | Oct-2022
4. Rashidova, G. ., & Soyimnazarov, N. (2023). FORMATION AND DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND LIFE CONCEPTS IN THE PSYCHE OF A CHILD. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 3(5 Part 2), 35-38. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/15374>
5. Abdulla Sharofitdinov, Navro'zbek Soyimnazarov, HISSIY BEQARORLIK VA UNI OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK USULLARI , *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании: Том 3 № 1 (2023)*
6. Rashidova G. G. Socio Cultural Approach as a Modern Direction of Teacher Training // *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. 2021. – Т. 8. – No. 8. – С. 169-172.
7. Rashidova G. G. INTERPRETATION AND INTERDEPENDENCE OF THE CONCEPTS OF «COMPETENT» AND «COMPETENCE» // *Theoretical & Applied Science*. – 2021. – №. 8. – С. 83-89.
8. Sharofitdinov, A., & Soyimnazarov, N. (2023). RAHBARLARDA EMOTSIONAL NAZORAT VA O'Z-O'ZINI ANGLASH. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 3(1).

PATOPSIXOLOGIK TADQIQOT USULLARI TAHLILI

Rashidova Gulnoza G'ulomovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Soyimnazarov Navro'zbek Baxtiyor o'g'li

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada patopsixologik tadqiqotlar (tajribalar) ostida zamonaviy psixologiyada kognitiv jarayonlar, motivlar va shaxsiy munosabatlarning yaxlit tizimini modellashtirish haqida umumiy tushunchalar berilgan.

Аннотация. В данной статье даны общие представления о познавательных процессах, мотивациях и моделировании целостной системы личностных отношений в современной психологии в условиях патопсихологических исследований (экспериментов).

Abstract. In this article, general concepts of modeling of cognitive processes, motives and a holistic system of personal relations in modern psychology under the pathopsychological research (experiments) are given.

Kalit so'zlar: Sindrom, simptomlar kompleksi, paraklinik tadqiqot, miya, Ashafenburg testi.

Ключевые слова: Синдром, симптомокомплекс, параклиническое исследование, головной мозг, проба Ашафенбурга.

Key words: Syndrome, complex of symptoms, paraclinical research, brain, Aschafenburg test.

Patopsixologik tadqiqotlar (tajribalar) ostida zamonaviy psixologiyada kognitiv jarayonlar, motivlar va "shaxsiy munosabatlar" ning yaxlit tizimini modellashtirish uchun har qanday diagnostika protsedurasidan foydalanish tushuniladi (B.V. Zeigarnik). Asosiy vazifalari individual psixik funksiyalarning faoliyatidagi o'zgarishlarni aniqlash va patopsixologik sindromlarni aniqlashdir. Patopsixologik sindrom deganda ichki o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq bo'lgan simptomlar, ruhiy kasalliklar belgilarining patogenetik jihatdan aniqlangan umumiyliigi tushuniladi (V.M.Bleyxer). Patopsixologik sindromlarga bemorlarning ruhiy faoliyatining psixologik atamalarda ifodalangan xulq-atvor, motivatsion va kognitiv xususiyatlari majmuasi kiradi (V.V.Nikolaeva, E.T.Sokolova, A.S.Pivakovskaya).

Patopsixologik sindrom markaziy asab tizimining turli darajadagi faoliyatining buzilishini aks ettiradi, deb ishoniladi. A. R.Luriya neyropsixologik (ruhiy jarayonlarning borishi va psixikaning tegishli xususiyatlarining buzilishi bilan tavsiflanadi), psixopatologik psixologik patologiyaning klinik belgilari va sindromlari bilan namoyon bo'ladi.

Patopsixologik sindromlarni aniqlash natijasida psixik jarayonlarning tuzilishi va kechishining o'ziga xos xususiyatlarini baholash mumkin bo'lib, klinik ko'rinishlarga psixopatologik sindromlarga olib keladi. Patopsixolog o'z

tadqiqotini miya faoliyatining ayrim tarkibiy qismlarini, uning aloqalari va omillarini ochish va tahlil qilishga yo'naltiradi, ularning yo'qolishi klinikada kuzatilgan simptomlarning shakllanishiga sabab bo'ladi.

Quyidagi patopsixologik registr-sindromlar ajralib turadi (I.A. Kudryavtsev):

- ✓ shizofreniya
- ✓ affektiv-endogen
- ✓ oligofrenik
- ✓ ekzogen-organik
- ✓ endogen-organik
- ✓ shaxsiyat-anomal
- ✓ psixogen-psixotik
- ✓ psixogen-nevrotik

Shizofreniya sindromi kompleksi shaxsiy-motivatsion buzilishlardan iborat: motivlar tuzilishi va ierarxiasining o'zgarishi, fikrlash va ma'noni shakllantirishning maqsadlilikini buzadigan aqliy faoliyatning buzilishi (mulohaza yuritish, sirpanish, xilma-xillik, patologik polisemantizm). operatsiya tomoni, hissiy buzilishlar (soddalashtirish, hissiy ko'rinishlarning ajralishi, belgi paradoksalligi), o'z-o'zini hurmat qilish va o'z-o'zini anglashdagi o'zgarishlar (autizm, sezgirlik, begonalashuv va aks ettirishning kuchayishi).

Psixopatik (shaxsning g'ayritabiiy) simptomlar majmuasiga quyidagilar kiradi: hissiy-irodaviy buzilishlar, motivlarning tuzilishi va ierarxiasining buzilishi, o'z-o'zini hurmat qilish va da'volar darajasining etarli emasligi, nisbiy affektiv demans shaklida fikrlashning buzilishi, prognozning buzilishi va o'tgan tajribaga tayanish.

Organik (ekzo va endogen) simptomlar kompleksi quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi: aqlning umumiy pasayishi, mavjud ma'lumotlar va bilimlarning qulashi, uzoq muddatli va operativ xotiraga ta'sir qiluvchi mnestik buzilishlar, diqqat va aqliy faoliyatning buzilishi, ish qobiliyatining buzilishi. fikrlashning yon va maqsadlilik, affektiv labillik bilan hissiy sohalaridagi o'zgarishlar, tanqidiy qobiliyatlarning buzilishi va o'zini o'zi boshqarish.

Oligofrenik simptomlar kompleksi quyidagi ko'rinishlarni o'z ichiga oladi: tushunchalarni o'rganish va shakllantirish qobiliyatining yo'qligi, aqlning yetishmasligi, umumiy ma'lumot va bilimlarning yetishmasligi, ibtidoiy va konkret fikrlash, mavhumlash qobiliyatining kuchayishi, hissiy buzilishlar.

Patopsixologik registr-sindromlarni aniqlash klinik psixologga nafaqat aqliy faoliyatning turli sohalarida buzilishlarni bartaraf etish, balki ularni yuzaga kelish mexanizmlari bo'yicha tartiblash imkonini beradi. Bundan tashqari, patopsixologik sindromning to'g'ri malakasi klinisyenga nozologik tashxisni tekshirish va tuzatish va terapevtik ishlarni to'g'ri yo'nalishda yo'naltirish imkonini beradi. Ko'pincha, ro'yxatga olish sindromlari psixiatriya klinikasida, kamroq darajada- somatik klinikada patopsixologik tadqiqotlar uchun muhimdir.

Klinik psixologiyada paraklinik tadqiqot usullari miya faoliyatini baholashning keng qamrovli usullarini ifodalaydi. Ularning har biri fanning istalgan sohasi vositalarini ifodalaydi. Natijada, barcha paraklinik usullar va

diagnostika usullarini ishlab chiqish klinik psixologlarning vakolatiga kirmaydi. Ammo ma'lum bir klinik aniqlangan patologiya uchun zarur bo'lgan paraklinik usullarni tanlash, ulardan foydalanish zarurligini asoslash, ularning yordami bilan olingan natijalarni to'g'ri talqin qilish qobiliyati klinik psixolog faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Diqqat buzilishlarini patopsixologik baholash

Klinik jihatdan aniqlangan diqqat buzilishlarini tasdiqlash uchun eng adekvat patopsixologik usullar diqqatni Shulte jadvallari bo'yicha baholash, korreksiya testini yuqalash natijalari va Kraepelin miqdori hisoblanadi.

Shulte jadvallari- bu hujayralarga tasodifiy tartibda joylashtirilmagan raqamlar to'plami (1 dan 25 gacha). Mavzu berilgan ketma-ketlikda (qoida tariqasida, birdan yigirma beshgacha ko'tariladi) barcha raqamlarni ko'rsatishi va nomlashi kerak. Mavzuga ketma-ket to'rt yoki beshta bir xil bo'lmagan Schulte jadvallari taklif etiladi, ularda raqamlar boshqa tartibda joylashtirilgan. Psixolog sub'ektning barcha raqamlar qatorini ko'rsatish va nomlash uchun sarflagan vaqtini har bir jadvalda alohida qayd etadi.

Xotira buzilishlarini patopsixologik baholash

Klinik jihatdan aniqlanishi mumkin bo'lgan xotira buzilishlarini qo'llab-quvvatlash zarurati ular engil bo'lganda yoki bemor xotirani yo'qotishdan shikoyat qilganda paydo bo'ladi. 16 so'zli yodlash usuli ko'pincha mnestik kasalliklarni baholash uchun ishlatiladi. Qisqa muddatli yoki uzoq muddatli, ixtiyoriy va ixtiyoriy yodga yo'naltirish qobiliyatini o'rganishga qaratilgan. Mavzu o'qiladi, ular o'rtasida semantik aloqani o'rnatish qiyin bo'lishi uchun tanlangan o'nta so'z (masalan: tog', igna, atirgul, mushuk, soat, sharob, palto, kitob, deraza, arra). O'qishdan so'ng darhol, shuningdek, undan bir soat o'tgach, mavzudan ushbu so'zlarni istalgan tartibda takrorlash so'raladi. Bundan tashqari, yod olgandan so'ng, shunga o'xshash protsedura ketma-ket 4-5 marta takrorlanadi.

Pertseptiv buzilishlarni patopsixologik baholash

Pertseptiv buzilishlar ruhiy faoliyatning boshqa sohalaridagi ruhiy kasalliklarga qaraganda patopsixologik tekshirishga kamroq mos keladi. Bu ko'p jihatdan pertseptiv og'ishlar tajribalarining sub'ektiv tabiati bilan bog'liq. Natijada, ushbu ruhiy sohaning patopsixologik tadqiqotlari, birinchi navbatda, yashirin kasalliklarni aniqlashga, ularni boshqa yo'llar bilan qayd etilishi mumkin bo'lgan aniq kasalliklarga aylantirishga qaratilgan. Bunday usullar sifatida Aschaffenburg, Reichard, Lipman namunalari taklif etiladi.

Ashafenburg testi davomida sub'ektdan avval tarmoqdan uzilgan telefonda gaplashish so'raladi. Reichard testi paytida mavzuga bo'sh qog'oz taqdim etiladi va unda nima chizilganligini ko'rib chiqish so'raladi. Lipman testida, ko'z qovoqlarini bosgandan so'ng, mavzu ko'rgan narsasini aytishi so'raladi.

Fikrlash buzilishlarini patopsixologik baholash

Patopsixologik tadqiqotlar va fikrlash buzilishlarini tahlil qilish ko'pincha diagnostika jarayonida muhim parametrdir. Buning sababi shundaki, ko'plab fikrlash buzilishlari, xususan, shizofreniya spektri, bemorni so'roq qilishdan ko'ra, psixologik tekshiruv vaqtida aniqroq namoyon bo'ladi. Bu quyidagi alomatlariga

taalluqlidir: sirpanish, parchalanish, fikrlashning xilma-xilligi, yashirin belgilarga tayanish va boshqalar.

Tafakkurni o'rganishning asosiy usullari tasniflash, istisno qilish, sillogizmlar, analogiyalar, umumlashtirish, assotsiativ eksperiment, Everier muammosi, piktogramma uchun testlardir.

Tushunchalarni tasniflash usuli sub'ektdan hayvonlar, o'simliklar va narsalar tasvirlangan kartalarni tasniflashni so'rashni o'z ichiga oladi. Kartochkalarni guruhlariga ajratish taklif etiladi, shunda ular bir hil ob'ektlarni o'z ichiga oladi va ularni umumlashtiruvchi so'z deb atash mumkin. Keyin, agar kerak bo'lsa, guruhlarini kattalashtirish taklif etiladi. Hisoblangan:

1) ob'ektlarning yakuniy tasnifiga sarflangan bosqichlar soni (uchta guruhni olish kerak - hayvonlar, gullar, jonsiz narsalar);

2) tasniflash tamoyillari. Xulosalar tasniflash bosqichlarining sonini, shuningdek, sub'ektlarning fikrlash xususiyatlarini aks ettiradi.

Aqliy nuqsonlarni patopsixologik baholash

Mahalliy klinik psixologiya va psixiatriyada intellektual buzilish darajasini aniqlash klinik va patopsixologik baholashni o'z ichiga oladi. Bunday holda, klinik tashxisga ustunlik beriladi. Shunga qaramay, eksperimental psixologik testlar aqlning pasayishining tabiati va jiddiyligini aniqlab berishi mumkin. Ushbu maqsadlar uchun eng ko'p qo'llaniladigan Raven progressiv matritsa testidir. U 5 ta seriyaga bo'lingan 60 ta vazifadan iborat. Har bir seriyada geometrik naqshli taval tasviri yoki bitta yetishmayotgan qismi bo'lgan bir nechta matritsalar taqdim etiladi. Mavzudan matritsalaridagi naqshlarni aniqlash va taklif qilingan oltidan sakkiztagacha to'liq rasmda yetishmayotgan matritsani tanlash so'raladi. Seriyadan seriyaga topshiriqlar qiyinlashadi.

Natijalar har bir topshiriq uchun to'g'ri tanlangan yetishmayotgan bo'laklar soni bo'yicha baholanadi. Raven testiga ko'ra aql rivojlanishining besh darajasi mavjud:

I daraja - 57 dan ortiq to'g'ri javob (ball), ya'ni. 95% dan ko'prog'i - ayniqsa yuqori darajada rivojlangan intellekt.

II daraja - 45 dan 57 ballgacha (75-94%) - aql o'rtachadan yuqori.

III daraja - 15 dan 45 ballgacha (25-74%) - o'rtacha aql.

IV daraja - 3 dan 15 ballgacha (5-24%) - intellekt pastroq o'rtacha.

V daraja - 3 balldan kam (5%) - intellektual nuqson.

Voyaga yetgan odam uchun 30 ball darajasi uning aql-zakovatini me'yor va aqliy zaiflik bilan baholash o'rtasidagi shartli chegara ekanligiga ishoniladi.

Tafakkur xususiyatlarini o'rganish, xususan, Vechsler testining asosini tashkil etuvchi maqol va maqollarning majoziy ma'nosini tushunish, umumiy xabardorlik va boshqalarni bilvosita baholash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Менделевич В. Д. Клиническая (медицинская) психология
2. Rashidova, G. ., & Soyimnazarov, N. (2023). FORMATION AND DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND LIFE CONCEPTS IN THE PSYCHE OF A CHILD. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 3(5 Part 2), 35–38. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/15374>
3. Abdulla Sharofitdinov, Navro'zbek Soyimnazarov, HISSIY BEQARORLIK VA UNI OLDINI OLISHNING PSIXOLOGIK USULLARI , Журнал Педагогика и психологии в современном образовании: Том 3 № 1 (2023)
4. Rashidova G. G. Socio Cultural Approach as a Modern Direction of Teacher Training //International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. 2021. – Т. 8. – No. 8. – С. 169-172.
5. Rashidova G. G. INTERPRETATION AND INTERDEPENDENCE OF THE CONCEPTS OF «COMPETENT» AND «COMPETENCE» //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 8. – С. 83-89.
6. Sharofitdinov, A., & Soyimnazarov, N. (2023). RAHBARLARDA EMOTSIONAL NAZORAT VA O'Z-O'ZINI ANGLASH. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1).
7. Sharofitdinov Abdulla XXX, Soyimnazarov Navro'zbek Baxtiyor ugli, (2022). PSYCHOLOGICAL DESCRIPTION OF THE CONCEPT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 7, 71–75. Retrieved from <https://sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/240>
8. Sharofitdinov, A., & Soyimnazarov, N. (2023). BOSHQARUVCHI SHAXSIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING O'ZIGA XOSLIGI. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 3(1). извлечено от <https://ppmedu.jdpu.uz/index.php/ppmedu/article/view/7932>
9. Rashidova Gulnoza Gulomovna. (2022). TALABALARDA PEDAGOGIK MUHITNI SHAKLLANTIRISH. International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 1(2), 506–509. Retrieved from <https://journal.jbnuu.uz/index.php/ijcstr/article/view/251>

CONTENT, TOOL AND PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF HISTORICAL THINKING OF FUTURE TEACHERS USING MODERN DIDACTIC SUPPLY

Abdullayeva Arofatkhan Abduvakhobovna
Doctoral student of Andijan State University
abdullayeva_adu@umail.uz

Annotatsiya. Methods in the educational process are of great importance in the development of the historical thinking of future teachers. The study of specialized subjects based on the principle of historicity is the basis for the development of a scientifically based teaching strategy. Historical thinking is devoted to the problems of developing the ability of future teachers to construct and deconstruct from a large amount of information.

Key words: historical thinking, historical memory, didactic support, initiative, leadership, creative and innovative thinking.

Annotatsiya. Bo'lajak o'qituvchilarning tarixiy tafakkurni rivojlantirishda o'quv jarayonidagi metodlarning ahamiyati katta. Mutaxassislik fanlarini tarixiylik tamoyiliga asosan o'rganishi ularda ilmiy asoslangan o'rganish strategiyasini rivojlanishiga asos bo'ladi. Tarixiy tafakkur bo'lajak o'qituvchilarda ko'plab ma'lumotlar ichidan konstruktsiya va dekonstruktsiya qila olish ko'nikmasini rivojlantirish muammolariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: tarixiy tafakkur, tarixiy xotira, didaktik ta'minot, tashabbuskorlik, konstruktsiya, kreativ va yangicha fikrlash.

Аннотация. Методы в учебном процессе имеют большое значение в развитии исторического мышления будущих учителей. Изучение профильных предметов на основе принципа историчности является основой для разработки научно обоснованной стратегии обучения. Историческое мышление посвящено проблемам развития у будущих учителей умения конструировать и деконструировать из большого количества информации.

Ключевые слова: историческое мышление, историческая память, дидактическая поддержка, инициатива, лидерство, креативно-инновационное мышление.

In the current period, the rapid development of science and the changing of technology every day, the rapid influx of information, the possibility of using didactic tools in the educational process, the analysis process, organizing technology classes using effective educational and didactic tools based on modern pedagogical and information technologies. Today, improving the quality of education of specialization, social and humanitarian sciences through the effective use of multimedia and media tools and electronic resources is considered an urgent task.

Modern didactic support is a necessary condition for adaptability of education to information civilization in society. Modern technologies and telecommunications can change the nature of the organization of the educational

process, fully immerse the student in the information and educational environment, improve the quality of education, and stimulate the processes of information and knowledge perception [1]. New information technologies create a computer and telecommunication environment for organization and management in various fields of activity, including education.

Today, the use of audio, video, telecommunication and information technology and technologies, developed on the basis of the latest achievements of science and technology, is gaining great importance in the field of education. Therefore, getting acquainted with their didactic capabilities and learning to use them in training will greatly help future teachers in their future work. The process of developing historical thinking is also related to the development of students' intellectual activity. Intellectual skills include the development of memory: the development of perception; development of imagination; reflects the development of attention [2].

H. J. Pandel, a famous scholar of historical didactics, emphasizes the need to take into account 7 categories of thinking in the formation of modern didactic support aimed at the development of historical thinking [3].

1. Time-related historical thinking (being able to distinguish between the past, the present and the future, being able to divide historical events into certain periods (for example, 1933-45);

2. Historical thinking related to what happened in reality (evaluating whether the reality is real or fictional);

3. The mindset of understanding historicity (understanding historicity, including understanding that it has a static or changing character);

4. Interpersonal thinking (The ability to recognize and understand the group membership and motivations of a certain person or persons and take this into account for others);

5. Political thinking (Concepts of sovereignty and balance of interests);

6. Economic and social thinking (recognition of social and economic inequality);

7. Moral thinking (the ability to reconstruct the values and norms of the time without falling into complete relativism and completely abandoning one's judgment).

Some of the above categories include the eighth category of thinking based on different points of view. For example, consider it from a sovereign, managerial, local or international perspective. Also, taking into account the relationship between women and men from the point of view of certain ethnic groups and even gender is being considered separately.

The following technologies can be used to develop the historical thinking of teachers with the help of modern didactic support:

Interactive educational platforms: Educational platforms that contain interactive information about historical events and people and are used in the educational process. Such platforms are important because they intensify the

---

learning process and increase student interactivity. Interactive educational platforms are functionally divided into the following types:

1. Virtual pencil. This interactive learning platform provides teachers with short video lessons, audio details and interactive questions about historical events and figures. Through this platform, students can view information more interestingly and interactively during the learning process.

2. Google Arts & Culture. This interactive learning platform provides students with information about artworks from the most famous museums and galleries around the world. Through this platform, students can analyze artworks, view details and videos about historical events and personalities.

3. Chaos. Through this platform, students will gain experience in preparing test questions about historical events and putting them into practice.

4. Nearpod (<https://nearpod.com/>). This interactive learning platform helps students prepare instructional materials about historical events and personalities in a fun and interactive way. Through this platform, students will have the opportunity to develop questions and tasks for tests, analyze data.

5. Quizlet. This interactive learning platform provides teachers with curated quiz questions, information, and vocabulary sets about historical events and personalities. Through this platform, students can test their knowledge and learn new words.

Interactive history games: History games help to apply learned information, test ideas and develop thinking. Historical games are an interactive tool that allows students to learn and think about historical events and people. Historical games are created for different periods of history and types of historical research and can be played by students online, through various device programs. Games develop social experience and emotional intelligence, thereby enhancing the experiential aspects of education. Conceptually, historical games are a convenient didactic tool for remembering historical events, thinking and learning historical contexts through games.

Videos: History videos encourage students to learn about historical events and people through visuals and visuals of historical events and people. Historical videotapes come in many forms and are classified as:

- Historical notices: This type of video provides more detailed information about historical events and individuals.

- Historical documentation: This type of videos are created based on known sources when historical events occur or the lives, works and activities of historical figures.

- Historical animation: This type of video is a video material created in the form of animation about historical events and people.

Historical videos can be mastered online or through software, and they provide a convenient and engaging experience for students.

Virtual Sites: Virtual sites for learning about historical events and individuals provide students with facilities for gathering information, working with sources, comparing, analyzing, and thinking.

In modern conditions, teaching graduates of higher education institutions to live in a multi-ethnic and multicultural environment, to work in professional cooperation with people of different cultures, to correctly perceive cultural, ethnic values and differences is part of science. is one of the important tasks.

In such a situation, it is an urgent task to analyze the professional training of future teachers and to form a person with certain values and a historical thinking system, which is necessary for the formation of the skills of teaching students, taking into account the changes that are taking place. . Therefore, in the process of learning subjects related to history, through the development of historical thinking in students of higher educational institutions, they have high spirituality and morality, patriotism, pride in their homeland, their people and their historical past [4. B. 4] it is necessary to form feelings.

References

1. Ghaffarov F. H. Possibilities of effective use of modern educational and didactic tools in the educational process. Modern education, 8, 2017, 17-21
2. Bekmetova S. A., Allabergenova G.B. Use of modern information and communication technology tools to increase lesson efficiency 8, 10-14
3. Encyclopedia of pedagogical technology. - St. Petersburg: "KAPO", 2005.- S. 5
4. Abu Nasr Farabi. The city of virtuous people.-T.: A. Qadiri's publishing house of the people's heritage, 1993.-222 p.

IQTIDORLI TALABALAR BILAN ISHLASHNI TASHKIL ETISHNING ASOSIY VAZIFALARI

Sh.I.Xo'jaxonov

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining
Toshkent filiali Sirtqi bo'lim bo'yicha
dekan o'rinbosari*

A.U.Sharopov

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining
Toshkent filiali Veterinariya meditsinasi
fakulteti dekani o'rinbosari*

Annotatsiya. Ushbu maqolada fakultetning iqtidorli talabalarini aniqlash, ularni qiziqishiga qarab to'g'ri yo'naltrishga qaratilgan asosiy vazifalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: axborot, texnologiya, internet, qobiliyat, konferensiya, olimpiada.

Аннотация. В данной статье описаны основные задачи, направленные на выявление талантливых студентов факультета и направление их по интересам.

Ключевые слова: информатсия, технология, интернет, умение, конференция, олимпиада.

Abstract. In this article, the main tasks aimed at identifying talented students of the faculty and directing them according to their interests are described.

Keywords: information, technology, internet, ability, conference, olympiad.

Kirish. Iqtidorli talabalarni izlash va aniqlashni tashkil etish; iqtidorli talabalarni intellektual salohiyatini aniqlab borish; iqtidorli talabalarni qobiliyati va qanday yo'nalishga moyilligiga qarab maqsadli tayyorlashni tashkil etish; iqtidorli talabalar uchun O'zbekiston tarixi, chet tili, axborot texnologiyalari va internetdan foydalanish bo'yicha maxsus mashg'ulotlarni tashkil etish; iqtidorli talabalarni fundamental ilmiy tadqiqot ishlariga, ilmiy to'garaklarga va ijodiy jamoalariga jalb qilish; iqtidorli talabalarni ilmiy va amaliy anjumanlarga, universitet, universitetlararo, Respublika va xalqaro konferensiya, simpozium, olimpiada va tavlavlarda qatnashishlarini tashkil etish; iqtidorli talabalar orasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Davlat stipendiyasi va nomli Davlat stipendiyalariga, fan olimpiadalariga nomzodlarni tayyorlash, ularning sovrindor bo'lishiga erishish; reytingi yuqori iqtidorli talabalar va ularning rahbarlarini moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash; iqtidorli talabalarni ilm-fan namoyondalari, universitet rahbarlari, tajribali professor-o'qituvchilar bilan davra suhbatlarini tashkil etish; iqtidorli talabalar uchun ixtisosligi bo'yicha kasb o'yinlari va tavlavlarni tashkil etish; tarjimonlik yo'nalishi bo'yicha iqtidorli talabalarning ilmiyijodiy to'garaklarini tashkil etish va ilmiy-ijodiy izlanishlarga tegishli shart-sharoit

yaratib berish; tanlangan yo'nalish bo'yicha qo'shimcha adabiyot va boshqa manbaalar bilan iqtidorli talabalarni ta'minlash va ulardan foydalanish usullarini o'rgatish; iqtidorli talabalar uchun maxsus chuqurlashtirilgan o'quv dasturlari ishlab chiqishni va ular asosida ta'lim berishni tashkil etish; Yukorida keltirilgan vazifalarni samarali amalga oshirish ishiga oliy o'quv yurtida barcha prorektorlar, fakultet dekanlari, kafedra mudirlari, o'quv ishlari bo'yicha bo'lim boshliqlari va guruh murabbiylari mas'ul hisoblanadi. Iqtidorli talabalar bilan ishlashni tashkil etish va ularni maqsadli tayyorlash yuzasidan fakultet va kafedralarda, quyidagi ish jildnomalarini yuritish tavsiya etiladi: Iqtidorli talabalar bilan ishlash Nizomi; Iqtidorli talabalar bilan ishlash ish rejasi (dasturi); Ish rejasi (dastur)ning bajarilishi to'g'risida hisobotlar; Iqtidorli talabalarga oid oliy o'quv yurti rahbarlarining buyruqlari; konferensiya, olimpiada, tanlovlar o'tkazilishiga oid hujjatlar; O'zbekiston Respublikasining Prezidenti nomidagi Davlat stipendiyasi va nomli Davlat stipendiyalariga oid hujjatlar; Iqtidorli talabalarni izlash va ularni maqsadli tayyorlash to'g'risidagi yuqori boshqaruv organlarining qarorlari va buyruqlari; Iqtidorli talabalar qatnashadigan to'garaklarning dasturlari, ish rejalarini; Iqtidorli talabalar va ularning rahbarlari haqida ma'lumotlar; Iqtidorli talabalar bilan ishlashga ta'lim muassasasi rahbarining buyrug'i bilan tayinlangan, yuqori pedagogik va ilmiy potensialga ega bo'lgan professor-o'qituvchilar rahbarlik qiladi.

Iqtidorli talabalarni aniqlash - Iqtidorli talabalarni aniqlash ko'p bosqichli murakkab jarayon hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlarda yoshlarning qaysi sohalarga qiziqishini, iqtidorini maxsus psixologik testlar yordamida psixologlar aniqlab boradilar. Iqtidorli talabalarni aniqlashda ularda quyidagi fazilatlarni shakllanganlik darajasini hisobga olish lozim bo'ladi: fanni bilishi; intellektual salohiyati; ishlash qobiliyati; ilmiy tadqiqot ishiga qiziquvchanligi; mas'uliyatni his qilishi; keng dunyoqarashga egaligi; tashabbuskorligi; vatanparvarligi; ona tilida, rus tilida va chet tilida erkin gaplasha olishi; yetakchilik qila olish qobiliyati; maqsad sari intiluvchanligi; ma'naviy tafakkuri; muomila va atrof muhit bilan munosabat o'rnatish qobiliyati; nutq madaniyati; Yuqorida keltirilgan fazilatlarni shakllanganlik darajasini og'zaki suhbat, maxsus test topshiriqlari asosida aniqlash mumkin. Iqtidorli yoshlarni aniqlash va ular bilan ishlashni tashkil qilish bir necha yunalishlarda olib boriladi: oliy o'quv yurti kafedralarida birinchi kurs talabalari ichida; yuqori kurs talabalari ichida yangi yuzaga kelgan iste'dod egalarini aniqlash yo'li bilan; Iqtidorli talabalarni aniqlashda, ayniqsa, yuqori kurslar uchun fanlar bo'yicha maxsus test topshiriqlari tajribali professor-o'qituvchilar tomonidan tuziladi va kafedra muhokamasidan o'tkazilib tasdiqlanadi. Fanlarni bilish darajasi bo'yicha iqtidorli talabalarning reytingini aniqlashda ular tegishli kursda o'qitilgan fanlar topshiriqttestlaridan o'tkaziladi. Iqtidorli talabalarni aniqlashda, ayniqsa, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini hamda biror bir masala yechimiga tanqidiy yondashish fazilatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtidorli talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Iqtidorli

talabalarni ularning biror-bir voqelikni, hodisani yoki predmetni o'rganish uslubini aniqlash yo'li bilan ham tanlash mumkin.

Iqtidorli talabalarni maqsadli tayyorlashning doimiy amal qiluvchi tizimini tashkil etish - Yil davomida iqtidorli yoshlarning intellektual musobaqalarini (olimpiada, yozma ishlari ko'rigi, ijodkorlik ishlari ko'rigi, test sinovlari va boshqalar) tashkil etib boriladi va g'oliblar xamda ularning rahbarlari moddiy va ma'naviy rag'batlantirilib turiladi. Iqtidorli talabalarni birinchi kursdanoq alohida guruhlarga to'plash zarur. Shundagina ularning hamkorligi va musobaqalashuvini hamda iste'dodlarning takomillashib borishini saqlab qolish mumkin. Bundan tashqari, bir xil yuqori tayyorgarlikka ega bo'lgan talabalarga o'qituvchilar tomonidan dars, jarayonini tashkil qilish oson bo'ladi. Albatta ularga yuqori malakali professor-o'qituvchilar jalb qilinadi. Iqtidorli talabalar guruhi uchun barcha fanlardan maxsus ishchi dasturlari tuziladi, ular namunaviy dastur asosida bo'lgani holda fandagi oxirgi muhim yangiliklarni hisobga oladi va chuqurlashtirilib o'tilishi belgilab qo'yiladi. Iqtidorli talabalar bilan yakka tartibda ishlash, ularning mustaqil ta'lim olishlarini tashkil qilish muhim omillardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ushbu vazifa eng tajribali o'qituvchilarga topshirilgani holda, ularning har biriga 2-4 nafardan talaba birlashtirilishi mumkin. O'qituvchilar har yili birinchi kurs talabalariga yakka tartibda ishlash mavzularini taqdim etadilar va ular talabalar e'tiboriga havola qilinadi, talabalar esa o'zlarining qiziqishlari bo'yicha fanni va rahbarini tanlaydilar. Birinchi kurslarda bir talabaga 2-3 fan bo'yicha ham yakka tartibda shug'ullanishga ruxsat berish mumkin. Olimpiada, ko'rik tanlov, konkurs va boshqalarda qaysi fan bo'yicha ishtirok etishini talabaning o'zi tanlaydi. Nomi qo'yilmagan anketa o'tkazish yo'li bilan u yoki bu o'qituvchining yakka tartibda ishlashi haqida talabalarning fikri o'rganib boriladi va bu ma'lumotlar kelgusi ishlarga aniqlik kiritish uchun foydalaniladi. Iqtidorli talabalar bilan yakka tartibda ishlash uchun ushbu guruhdarga dars beruvchi o'qituvchilarning yillik yuklamasini 50 soatdan kamaytirishni tavsiya qilamiz. Ikkinchi va yuqori kurslarda iqtidorli talabalar guruhi, ularning oldingi kursda to'plagan reyting ballari va rahbarlarining fikrini inobatga olgan holda qayta ko'rib chiqiladi. Past ko'rsatkichga erishgan talabalar oddiy guruhlarga, oddiy guruhlarda paydo bo'lgan a'lochi talabalar esa iqtidorlilar guruhiga o'tkazib boriladi, natijada bu tadbir talabalarning faolligini oshiradi. Kursdan kursga o'tgan iqtidorli talabalarga yakka tartibda shug'ullanadigan fanlari va mos holda rahbarlarining o'zgartirish imkoniyatlarini yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://lex.uz/>
2. <https://www.gazeta.uz/>
3. <https://mrdi.uz/yoshlar-bilan-ishlash-manaviyat-va-marifat-bolimi/>
4. Qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati
5. Maxamadaliyeva, M. U., Abduhalilova, G. I., & Xo'jaxonov, S. I. (2023). BRUTSELLYOZ VA UNING LABORATORIYA DIAGNOSTIKASI. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, 2(15), 41-47.

6. Худжамшукуров, А. Н. (2021). ТОВУҚ АСКАРИДИОЗИДА АСКАЗИН АНТИГЕЛЬМИНТИГИНИ ҚЎЛЛАШ НАТИЖАЛАРИ. *Интернаука*, (8-3), 44-46.
7. G'oyipova, M. T. E., Xo'jaxonov, S., & Avliyoqulov, M. (2022). VETERINARIYA SOHASINING SHORVACHILIKNI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI VA TAMOYILLARI. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(4), 238-240.
8. Oglu, K. S. I., Zayniddinovich, Z. R., & Oglu, R. J. K. (2022). Review of the literature on sepsis in calves and measures to prevent it.
9. Davlatov, R. (2021). ПАРРАНДАЧИЛИК ХЎЖАЛИКЛАРИДА КОЛИБАКТЕРЁЗ КАСАЛЛИГИНИ ОЛДИНИ ОЛИЩДА ЭНРОФЛОКС-10% НИНГ САМАРАДОРЛИГИ. *Scienceweb academic papers collection*.
10. Davlatov, R. (2021). Эффективность ENROVIT-О при химической профилактике колибактериоза цыпля. *Scienceweb academic papers collection*.
11. Davlatov, R. (2021). Товуқ эймериозининг кимёпрофилактикасида эймериостатикларнинг самарадорлиги. *Scienceweb academic papers collection*.
12. Abduhalilova, G. I., Makhamadaliyeva, M. U., & Khojakhanov, S. I. (2023). FISH BRANCHIOMYCOSIS PREVENTION MEASURES. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(4), 247-252.
13. Berdiyevich, D. R. (2023). METHODS OF DIAGNOSIS OF CHICKEN COLIBACTERIOSIS. *AGROBIOTEKNOLOGIYA VA VETERINARIYA TIBBIYOTI ILMIY JURNALI*, 2(4), 9-13.
14. G'aniyev, S. S., & Xo'jaxonov, S. I. (2023). VETERINARIYA LABORATORIYALARIDA SUTNI VETERINARIYA SANITARIYA EKSPERTIZADAN O'TKAZISH TALABLARI. *Scientific Impulse*, 1(8), 586-592.
15. Davlatov, R. (2021). Товуқ колибактериозининг кимёвий профилактикасида антибиотикларнинг самарадорлиги. *Scienceweb academic papers collection*.
16. Davlatov, R. (2021). Бройлер жўжаларида айрим антибиотикларнинг самарадорлик кўрсаткичлари. *Scienceweb academic papers collection*.
17. Ibrohimov, U. D., Maxamadaliyeva, M. U., & Xo'jaxonov, S. I. (2023). OTLARDA OSHQOZON-ICHAK TIZIMI PATOLOGIYASI. *AGROBIOTEKNOLOGIYA VA VETERINARIYA TIBBIYOTI ILMIY JURNALI*, 2(4), 32-39.
18. G'aniyev, S. S. (2023). VETERINARIYA SANITARIYA EKSPERTIZASI LABORATORIYALARIDA SHAKAR ASALI HAMDA SHAKAR QO'SHILGAN ASAL MAHSULOTLARINI ANIQLASH. *AGROBIOTEKNOLOGIYA VA VETERINARIYA TIBBIYOTI ILMIY JURNALI*, 2(4), 66-69.

ХУҚУҚШУНОСЛИК ЛЕКСИКАСИДА ТЕРМИН ВА АТАМА ТУШУНЧАСИ

Икратова Дилфуза Мухиддиновна
Низомий номидаги Тошкент давлат
педагогика университетининг мустақил тадқиқодчиси
abdullaeva.d@mail.ru

Аннотация. Атама сўзининг маъноси уни касбий, илмий ёки техник тушунча билан боғлайди, атама бўлмаган сўзнинг маъноси уни нафақат кундалик тушунча ёки умумий ғоя билан, балки ҳиссиёт, иродавий туртки, эстетик тажриба билан ҳам боғлайди.

Калит сўзлар: корреляция, чегара, стилистик, рецептив, прагматик, стратегик, парадигматика, консолидация, перцептив, объект, ҳодиса, полисемия, омонимия.

Аннотация. Значение термина связывает его с профессиональным, научным или техническим понятием, значение нетерминового слова связывает его не только с житейским понятием или общим представлением, но и с эмоцией, волевым порывом, эстетическим переживанием. .

Ключевые слова: корреляция, граница, стилистический, рецептивный, прагматический, стратегический, парадигматический, закрепление, перцептивный, объект, явление, полисемия, омонимия.

Abstract. The meaning of a term connects it with a professional, scientific or technical concept, the meaning of a non-term word connects it not only with an everyday concept or a general idea, but also with an emotion, a strong-willed impulse, an aesthetic experience. .

Key words: correlation, boundary, stylistic, receptive, pragmatic, strategic, paradigmatic, consolidation, perceptual, object, phenomenon, polysemy, homonymy.

Кундалик мулоқот шароитида ёки адабий матнларда ишлайдиган атама умумий фикрни ифодалайди ва кундалик тушунча ва умумий ғоя ўртасидаги чегара жуда ўзбошимчалик билан, акс эттирилган хусусиятларнинг моддийлик даражасидан иборат: кундалик концепция объектнинг хусусиятларига нисбатан юқори даражадаги бағрикенглик, яқинлашиш, яқинлик даражаси билан ажралиб туради. Ўз навбатида, атама кундалик тушунчадан объектнинг акс эттирилган хусусиятларининг кўпроқ моддийлиги, акс эттирилган объектларнинг моҳиятига кириб бориш даражаси билан фарқ қилади.

Т.А. Журавлеванинг сўзларига кўра, сўз атамасининг маъно хусусиятларини кенг тарқалган сўзнинг маъноси билан таққослаганда қуйидагиларга қисқартириш мумкин:

1) сўз термини маъноси уни, биринчи навбатда, алоҳида предмет билан эмас, балки уларнинг синфи, туркуми, тури билан боғлайди; атама бўлмаган сўзнинг маъноси уни биринчи навбатда муайян нарса, объект,

хусусият, жараён ва бошқалар билан боғлайди, гарчи баъзи контекстларда атама бўлмаган сўз тушунча ёки умумий фикр билан боғлиқ бўлса;

2) атама сўзининг маъноси уни касбий, илмий ёки техник тушунча билан боғлайди, атама бўлмаган сўзнинг маъноси уни нафақат кундалик тушунча ёки умумий ғоя билан, балки ҳиссиёт, иродавий туртки, эстетик тажриба билан ҳам боғлайди;

3) атама сўзининг маъноси уни таърифлаш зарурати билан боғлайди; атама бўлмаган сўзнинг маъноси бундай корреляцияга эга эмас, гарчи таъриф имкон беради;

4) сўз атамасининг маъноси воқеликдан абстракциянинг юқори даражаларига кўтарилиши ва ҳатто у билан алоқаларни узиши мумкин; атама бўлмаган сўзнинг маъноси, қоида тариқасида, ҳақиқатдан мавҳумликнинг пастки даражаларида қолади;

5) атама сўзининг маъноси маълум бир касбий фаолият билан боғлиқ; атама бўлмаган сўзнинг маъноси инсоний мулоқотнинг касбий бўлмаган эҳтиёжлари билан боғлиқ. (Журавлева, 1995:22-23)

Термин ва атама чегарасининг таърифи терминологик луғатга киритилмайдиган луғат чегараларини белгилашга қаратилган. Биз қабул қилган атама таърифига асосланиб, В.М. Перервадан сўнг, танлашнинг баъзи масалаларини амалий ҳал қилиш имконини берадиган атаманинг «пастки чегараси» ва «юқори чегараси» тушунчаларини киритиш мақсадга мувофиқ кўринади (Перерва, 1976: 193) Терминнинг «пастки чегараси» сўз атамаси билан атама бўлмаган сўз ўртасидаги чегарадир. Терминологик луғатда атама таърифига мувофиқ фақат маълум бир илмий тушунчани билдирувчи сўзлар, яъни сўзлар — терминлар танланади. Тилнинг оддий сўзлари терминологик луғатга киритилмайди ва белгиланган чегарадан ташқарида қолади.

Лекин шуни ёдда тутиш керакки, айрим ҳолларда тилнинг оддий сўзи терминологик маъно касб этади (бир ёки бир нечта), яъни унинг бир ёки бир неча маъносидаги сўз терминга айланади. Бу ҳолат атама ясалишининг кенг тарқалган усуллари билан бири тилдаги умумий сўзларни қайта кўриб чиқиш йўли билан қарз олишдир (Будагов, 1965: 25-26). Масалан, кенг тарқалган ремедй сўзи — «касаллик давоси, дори, малҳам» — юридик атама сифатида «суд химоя воситаси, ҳуқуқ химоя воситаси» сифатида ишлатила бошланди, умумий қўлланиладиган «чаир» — стул сўзи ҳуқуқий атамаси сифатида «Амер. электр стул», «юқори мансабга эга шахс эгаллаган жой: тахт, парламентдаги ўрин, судьялик ўрни ва бошқалар», «юқори лавозим», «суд; судья лавозими»; «Амер. стул»; «ҳокимият; шаҳар ҳокими лавозими» сифатида қўллана бошлади.

Терминнинг «юқори чегараси» В.М. Перерва томонидан атама-ибора ва атамаларнинг эркин бирикмаси, аниқроғи, луғатга киритилмайдиган лексика ҳодисаси сифатидаги мураккаб ва қўшма атама ўртасидаги чегара, ва нутқ ҳодисаси сифатида алоҳида атамаларнинг синтактик ассоциацияси, луғатдан ташқарида қолдирилган. (Перерва, 1976:194)

Ушбу тадқиқотда биз русча-инглизча ва инглизча-русча ҳуқуқшуносликка оид луғатларда келтирилган маълумотлардан фойдаланамиз, аммо шуни таъкидлаш керакки, атамаларнинг эркин бирикмалари сони деярли чексиздир ва шунинг учун атама учун «юқори чегара» ни белгилаш жуда қийин. Шунинг учун биз О.Д. Митрофанова томонидан таклиф қилинган таснифга амал қиламиз.

О.Д. Митрофанованинг фикрича, ўзининг семантик ва этимологик хусусиятларига кўра илмий матннинг лексик таркиби учта манбага бориб тақалади:

- ҳақиқий атамалар (юқори ихтисослашган луғат);
- умумий тилнинг семантик жиҳатдан ихтисослашган сўзлари (тугатирилган сўзлар);
- умумий қабул қилинган маъноларда ишлатиладиган умумий тилнинг сўзлари. (Митрофанова, 1985: 156).

Терминологик характердаги луғат, маълум бир фан тилида шаклланган кўплаб атамалар бу тилдан нарига ўтмайди. Шуни таъкидлаш керакки, она тилида сўзлашувчиларнинг билим даражасининг ошиши ва сўзлашув нутқининг илмий-техникавий ўзаро таъсири кучайиши муносабати билан кўп сонли атамалар умумий тилга кириб, «терминологик» семантикадан ажралмаган ҳолда иккиламчи лексик маъноларни ривожлантиради. Қуйидаги В.С. Кулебакин, сўзнинг семантикаси лексик тушунча ва лексик фонга бўлинади, деб ҳисоблаймиз. Ҳар бир сўз умумлаштиради, яъни объектлар ёки ҳодисалар синфини номлайди, шунинг учун тушунча — бу баъзи семантик қисмларнинг йиғиндиси бўлиб, улар ёрдамида одам маълум бир объект ушбу ном кўриб чиқадиган тўпламга (синфга) тегишли ёки йўқлигини аниқлайди. (Кулебакин, 1968:69)

Сўзнинг семантикаси жамоат онгига тегишли, яъни у маълум бир миллий маданиятнинг барча аъзоларига, мос равишда миллий тилнинг барча она тилида сўзлашувчиларига хосдир. Терминнинг семантикаси фақат мутахассисларга тегишли, шунинг учун у умуммиллий эмас, балки гуруҳ характерига эга. Шундай қилиб, мутахассис тайёрлаш атамаларнинг семантикасини (нафақат тушунчаларни, балки у ёки бу даражада фонларни) ўзлаштиришдан бошқа нарса эмас. «Гуруҳ тилининг семантикасини ўзлаштириш орқали ўқувчини гуруҳга босқичма-босқич киритиш. Ушбу диаграммада лексик тушунча ва фон (А) соҳаси илмий тушунча ва фон майдони (С) ва уларнинг кесишиш майдони (Б) ўртасидаги боғлиқлик кўрсатилган. Кесишиш майдони (Б) касбий йўналтирилган лексика соҳасига тааллуқли бўлиши мумкин, бу Б соҳаси ўқитувчи учун касбий йўналтирилган лексикани ўргатишда муҳим аҳамиятга эга. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, кўпчилик илмий атамалар умумий адабий тилнинг тугатувчи сўзлари деб аталади. Мутахассислик бўйича адабиётни тушуниш, шунингдек, касбий мавзулар бўйича мулоқотни ўргатишда атамаларнинг ўзи ҳам, тугатувчи сўзлар ҳам муҳим роль ўйнайди. Ушбу икки гуруҳ ушбу тадқиқотда касбий йўналтирилган лексика деб аталади.

Хар қандай тилнинг луғатини ўргатишда сўз маъноларининг ҳажмини ўрганишда қийинчиликлар пайдо бўлади, бу кўп ҳолларда она тилига тўғри келмайди, сўзларнинг кўп маънолилиги, баъзи сўзларнинг бошқалар билан уйғунлик хусусияти, шунингдек сўзни алоқанинг муайян ҳолатларида қўллаш. Инглиз тилининг ўзига хос хусусияти полисемия ва омонимиядир. Семантик жиҳатдан яқин сўзлар инглиз ва француз тилларидан келиб чиққан сўзлар билан ифодаланганда, бундай ҳодисалар ҳам қийинчилик билан намоён бўлади. Мисол учун, «ўғирлик, талончилик» - theft, abbrochment.

Инглиз тилидаги касбий йўналтирилган ҳуқуқшунослик лексикаси умумий адабий луғат билан солиштирганда ўзига хос хусусиятларга эга.

Инглиз тилининг касбий йўналтирилган ҳуқуқшунослик лексикасининг табиати шундан иборатки, бу ерда барқарор ибора, ифода кўпинча маъно бирлиги вазифасини бажаради, шунинг учун «лексик бирлик» атамасидан фойдаланиш қонунийдир. Мустақил лексик маънога эга бўлган ва нутқ бирлиги вазифасини бажаришга қодир бўлган тил бирлиги лексик бирлик деб қараймиз. (Азимов, Шчукин, 1999: 133) касбий йўналтирилган лексика ва терминологиянинг лексик таркибий қисмлари касбий йўналтирилган лексиканинг энг ўзига хос қисми бўлиб, озми-кўпми тўпламли сўз бирикмаларини ўз ичига олади. Масалан, неглигенсэ — небрежность; negligence - небрежность; negligence per se - отсутствие обычной меры заботливости; gross negligence грубая небрежность; active negligence - небрежность, выразившаяся в действии; passive negligence - небрежность, выразившаяся в бездействии.

Ҳуқуқшуносликка оид лексиканинг энг муҳим элементи — бу ҳуқуқ соҳасига хос бўлган тушунчани билдирувчи маънолар йиғиндиси сифатидаги атама. Ҳуқуқшуносликка оид лексика терминология ижтимоий фанлар терминологиясининг энг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлиб, унинг шаклланиши ва ривожланиши экстралингвистик ва лингвистик омилларнинг мураккаб ўзаро боғланиши билан боғлиқ. Касбий йўналтирилган инглиз ҳуқуқшуносликка оид лексикасининг ривожланиши ва эволюциясининг ўзига хос хусусияти, айниқса халқаро ҳуқуқ ва инсон ҳуқуқлари соҳасида — бу катта динамизм, кўп сонли сўз бирикмалари ва тил алмашинувининг юқори интенсивлиги.

Касбий йўналтирилган луғат ҳақида гапирганда, лексик-семантик соҳа каби тушунчани айтиб ўтмаслик мумкин эмас. Лексик-семантик соҳа ўз-ўзини ривожлантиришга қодир бўлган мураккаб органик яхлитликдир. Кембриж энтциклопедияси семантик ёки лексик соҳани «лексемалар ўзаро таъсир қиладиган ва ўзаро бир-бирини махсус тарзда белгилайдиган маъно соҳаси» деб таърифлайди (Кристал, 1995: 157).

Рус тилшунослигида «майдон» атамаси одатда «умумий мазмун билан (баъзан умумий расмий кўрсаткичлар билан) бирлаштирилган ва белгиланган ҳодисаларнинг концептуал, предметли ёки функционал ўхшашлигини акс эттирувчи лингвистик (асосан лексик) бирликлар тўплами» сифатида тушунилади.» (Ярцева, 1998:380)

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абрамов А.П. Из опыта преподавания бухгалтерской терминологии студентам-юристам. Филологические аспекты и частные методики преподавания иностранных языков в вузе. - Ростов-на-Дону, 1998. - с. 3-5
2. Аванесян Ж.Г. Английский язык для юристов. Учебное пособие. - Москва, 2009. - с. 127.
3. Агапова Д.В. Формирование перцептивной компетенции аудирования как компонента межличностного общения у студентов I-II курсов языкового факультета (на примере английского языка). Автореф. дисс.канд. пед. наук, СПб., 2004. - 22 с.
4. Агопова Н.В. Автоматизация навыков произношения английской юридической лексики. Учебное пособие для юридических вузов. - Белгород, 1999. - с. 62
5. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). СПб.: «Златоуст», 1999. - с.472
6. Алексеева Л.Е. Оптимизация процесса обучения иноязычному профессионально-ориентированному общению студентов факультета международных отношений (на материале английского языка). - СПб.,2002.-313 с.
7. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования. Пермь,1998. - 128 с.
8. Англо-русский юридический словарь с транскрипцией: Пол общ. ред. И.В. Мироновой. СПб. Изд. «Юридический центр Пресс».2000—560 с.
9. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. [Учебник для институтов и факультетов иностранных языков]. - М.,1986. - 295 с.
10. Арнольд И.В. Методические рекомендации по основам лингвистических исследований. Для студентов старших курсов факультетов иностранных языков и слушателей ФПК. Л,1985. - 50 с.

ХУҚУҚШУНОСЛИК ФАКУЛЬТЕТИ ТАЛАБАЛАРИДА КАСБИЙ ЙЎНАЛТИРИЛГАН ЛЕКСИК КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Икратова Дилфуза Мухиддиновна

Низомий номидаги Тошкент давлат

педагогика университетининг мустақил тадқиқодчиси

abdullaeva.d@mail.ru

Аннотация. Нолингвистик олий ўқув юртларида чет тилини ўқитишнинг педагогик амалиёти ҳам ўқув соатлари сони, ҳам тингловчиларнинг материални ўзлаштириш қобилияти ва мойиллигининг умумий даражаси билан чегараланади.

Калит сўзлар: корреляция, чегара, стилистик, рецептив, прагматик, стратегик, парадигматика, консолидация, перцептив, объект, ходиса, полисемия, омонимия.

Аннотация. Педагогическая практика обучения иностранному языку в неязыковых вузах ограничена как количеством учебных часов, так и общим уровнем способностей и склонности студентов к усвоению материала.

Ключевые слова: корреляция, граница, стилистический, рецептивный, прагматический, стратегический, парадигматический, закрепление, перцептивный, объект, явление, полисемия, омонимия.

Abstract. The pedagogical practice of teaching a foreign language in non-linguistic universities is limited both by the number of teaching hours and by the general level of students' abilities and inclination to master the material.

Key words: correlation, boundary, stylistic, receptive, pragmatic, strategic, paradigmatic, consolidation, perceptual, object, phenomenon, polysemy, homonymy.

Махсус мақсадлар учун инглиз тили ёки инглиз тилини профилга йўналтирилган ўқитиш ҳам 1980 йилларда пайдо бўлган илмий йўналиш (H.G.Windowson 1983; С.Кеннеди, Р.Болито 1984; Т.Hatchinson, A.Waters 1987), ҳам ўқувчилар эҳтиёжларини қондирадиган таълим хизмати тури ҳисобланади. ESP қисқартмаси (English for Specific Purposes) энди инглиз тилини нафақат катталар, балки талабалар учун ҳам профилга йўналтирилган ўқитиш соҳасига ишонч билан кириб келди. Профилга йўналтирилган таълим деганда ўқувчиларнинг чет тилини ўрганишга бўлган эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, касб ёки мутахассисликнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлган, ўз навбатида, уни ўрганишни талаб қиладиган ўрганиш тушунилади. (Hutchinson & Waters, 1987:11) Бу унинг умумий таълим мақсадларида тил ўқитишдан (яъни, мактабда ўқиш, олий ўқув юртига кириш имтиҳонига тайёргарлик кўриш) ва ижтимоийлашувдан (чет элда она тилида сўзлашувчилар билан суҳбатлашиш ва бошқалар) асосий фарқи сифатида кўрилади. (Поляков, 2003:4).

Профилга йўналтирилган таълим учун тил материали муайян касбий ёки таълим соҳасининг, бу ҳолда ҳуқуқ соҳасининг лингвистик хусусиятларини таҳлил қилиш орқали аниқланади.

Педагогик психология соҳасидаги кашфиётлар билан боғлиқ ҳолда андрагогика (катталар таълими назарияси) ривожлана бошлади. Ўқитишнинг асосий андрагогик тамойиллари қуйидагилардан иборат:

1. Ўз-ўзини таълимнинг устуворлиги: Ушбу тамойилга кўра ўқувчилар ўзлари ўқув жараёнини ташкил қиладилар.

2. Биргаликдаги фаолият принципи. Бу тамойил ўқитувчи ва бошқа талабалар билан биргаликда ўқув жараёнини режалаштириш, амалга ошириш, баҳолаш ва такомиллаштиришда талабанинг иштирокини ўз ичига олади.

3. Талабанинг тажрибасига таяниш тамойили. Бу тамойилнинг моҳияти шундан иборатки, ўқувчининг дунё ҳақидаги билими, ҳаётий тажрибаси (маиший, ижтимоий, тарбиявий, касбий) ўқувчининг ўзи учун ҳам, у билан бирга бошқа ўқувчилар учун ҳам билим манбаи сифатида фойдаланилади.

4. Таълимни индивидуаллаштириш. Бу тамойил талабаларнинг индивидуал эҳтиёжлари ва қизиқишларини, шунингдек, уларнинг тажрибаси ва тайёргарлик даражасини, психофизиологик ва когнитив хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнини яратишни назарда тутди.

5. Тизимли тренинг. Бу тамойил ўқитишнинг мақсадлари, мазмуни, шакллари, усуллари, воситалари ва натижаларига мувофиқлик тамойилига риоя қилишни назарда тутди.

6. Контактни ўрганиш. Ушбу тамойилга кўра, таълим ўқувчи томонидан ҳаётий деб қабул қилинадиган мақсадларни қўзлайди ва ижтимоий ролларни амалга ошириш ва шахсий ривожланишга қаратилган. У уларнинг ҳозирги ёки келажакдаги касбий ва маиший фаолиятининг эҳтиёжлари ва шартларини, шунингдек, фазовий ва вақтинчалик омилларни ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади. (Вербичкий, 1991: 182-189)

7. Таълим натижаларини янгилаш принципи. Бу талабаларнинг олинган билим ва кўникмаларни ҳаётда дарҳол қўллашидан иборат.

8. Электив таълим принципи. Ушбу тамойил тингловчига мақсадлар, мазмун, шакллар, усуллар, манбалар, воситалар, бошланғич ва тугаш саналари, машғулотларнинг давомийлиги, натижаларини баҳолаш усулларини танлаш эркинлигини таъминлайди.

9. Таълим эҳтиёжларини ривожлантириш тамойили. У ўрганишнинг ҳақиқий даражасини аниқлаш ва ўрганиш мақсадига эришиш учун зарур бўлган материалларни ишлаб чиқиш орқали амалга оширилади, янги таълим эҳтиёжларини шакллантиришга ёрдам беради, бу эса ўз навбатида кейинги таълим мақсадининг асосини ташкил қилади.

10. Ўрганишдан хабардорлик тамойили. Бу тамойил талабаларни ҳам, ўқитувчини ҳам ўқув жараёнининг барча параметрларини ва уни ташкил этиш бўйича ҳаракатларини тушунишдан иборат. (Змеэв, 1999: 92-93)

Шуни таъкидлаш керакки, ўқитишнинг андрагогик тамойиллари, биринчи навбатда, ўқитувчининг фаолиятини тартибга солувчи асосий дидактик тамойиллардан фарқли ўлароқ, биринчи навбатда, талабалар фаолиятини белгилайди. О. Г. Поляковнинг фикрича, педагогик тамойиллар катталар таълимида кўпинча қўлланилади ва андрагогик тамойиллар сўнгги пайтларда ўрта мактаб ва олий таълим муассасасиларда тобора кўпроқ татбиқ этилмоқда (Поляков, 2003:10).

Профилга йўналтирилган таълим доирасида регистрларни таҳлил қилиш маълумотлари, нутқ таҳлили маълумотлари, тилдан фойдаланиш ҳолатини таҳлил қилиш (эҳтиёжларни таҳлил қилиш), кўникма ва стратегияларни ривожлантириш ва ўрганишга концентрацияга асосланган бешта ёндашув мавжуд. (Hutchinson; Waters, 1987: 9-15) Келинг, улардан баъзиларини батафсил кўриб чиқайлик. Муаллифлар ҳуқуқшунослик факультетида ўқитиш учун энг долзарб бўлган профилга йўналтирилган таълимга учта ёндашувни кўриб чиқадилар.

1. Ҳодисага асосланган ёндашув муайян соҳада қўлланиладиган тилнинг муайян ҳолат эканлиги ҳақидаги тушунчага асосланади. Муайян регистрни, масалан, ҳуқуқшунослик тилини таҳлил қилиш унинг грамматик ва лексик хусусиятларини аниқлашга ёрдам беради. Ана шу лингвистик хусусиятлардан келиб чиқиб, дарсликлар ёзиш дастури тузилмоқда.

2. Тилдан фойдаланиш ҳолатини таҳлил қилишга (ёки эҳтиёжларни таҳлил қилишга) асосланган ёндашув. Ушбу ёндашув билан мутахассислик тилини таҳлил қилишни талабалар томонидан уни ўрганиш мотивлари билан боғлайдиган усуллар жорий этилди. Инглиз тилини профилга йўналтирилган ўқитишнинг ҳар қандай курси талабаларга табиий мулоқот шароитида қандай қилиб тўғри ҳаракат қилишни ўрганишга ёрдам беришга қаратилганлиги сабабли, яъни улар ўрганилаётган тилдан фойдаланадиган вазият, кейин уни куриш тартиби уни ўрганишга бўлган эҳтиёжларини аниқлаш ва кейинчалик ушбу вазиятнинг лингвистик хусусиятларини синчковлик билан таҳлил қилишдан бошланиши керак.

J. Munby томонидан ишлаб чиқилган эҳтиёжларни таҳлил қилиш модели талаба эҳтиёжларининг батафсил профилини олиш имконини беради: коммуникатив мақсадлар, мулоқот муҳити, алоқа воситалари, мулоқот қобилиятлари (нутқ фаолияти турлари), тилдан фойдаланиш функциялари, тузилиши ва бошқалар (Munby, 1978: 55)

3. Кўникмалар ва стратегияларни ривожлантириш ёндашуви. Ушбу ёндашувнинг асосий эътибори тилдан фойдаланиш асосидаги фикрлаш жараёнларига қаратилган. Ушбу ёндашув тилнинг барча қўлланилиши ташқи шакллардан қатъи назар, нутқдан маъно чиқаришга ёрдам берадиган бир хил аргументация ва изоҳлаш жараёнларига асосланган деган ғояга асосланади. Шундан келиб чиқадики, тилни билишнинг асоси бўлган стратегиялар, масалан, контекстан сўзларни тахмин қилиш, матн турини ташқи белгиларига кўра аниқлаш, сўзларни она тилидаги сўзларга ўхшашлиги бўйича аниқлаш ва бошқалар. Бу регистрнинг ўзига хос хусусиятларини

хисобга олмайди, чунки тилдан фойдаланишга асосланган жараёнлар барча регистрлар учун универсал деб ҳисобланади.

Бу ёндашув оғзаки ва ёзма нутқда маъно қандай яратилганлиги ва унинг қайта тикланишини синчковлик билан кузатиш ва таҳлил қилиш машқлари билан тавсифланади.

Инглиз тилини профилга йўналтирилган ўқитишнинг асосий тамойиллари аслийлик, илмий асос, тил (тил воситалари), эҳтиёж ва ўрганиш (методика) ҳисобланади. (Ғарбий, 1997: 32)

Ушбу диссертация тадқиқоти натижасида муаллиф касбий йўналтирилган лексик бирликларни билиш ва уларни касбий мулоқотнинг турли вазиятларида қўллаш қобилиятини билдирувчи «касбий йўналтирилган лексик компетенция» атамасига аниқлик киритишни зарур деб ҳисоблади.

Кўпгина методистлар (Н. П. Гез, В. И. Скалкин ва бошқалар) ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларига нисбатан бир хил бўлмаган маълум қобилиятларга эга эканлигини таъкидлайдилар. Талабанинг кейинги ривожланиши учун унинг бошланғич даражасини аниқлаш керак. Бунинг учун турли хил воситалар — тестлар, махсус машқлар қўлланилади, уларнинг асосий мақсади ва йўналиши талабанинг индивидуаллигини ва ушбу олий таълим муассасасида у учун мутахассис бўлмаган хорижий профессионал луғатни ўзлаштириш қобилиятини тўлиқ очиб беришдир.

Нолингвистик олий таълим муассасасиларда талабаларни тайёрлаш, шунингдек, бундай синфларда талабаларни идрок этиш қобилияти ва мойиллигининг умумий даражаси ихтисослаштирилган лингвистик ўқув марказларига қараганда анча паст эканлиги билан ҳам мураккаблашади. Ҳуқуқшунослик факультети талабалари хорижий нутқ, ўқиш ва ёзиш, таржима қилиш кўникмаларини эгаллаш зарурлигини яхши билишларига қарамасдан; Чет тилини мукамал билишнинг мартаба ўсиши билан боғлиқлигини тушуниш, улар кўпинча чет тили ўқитувчиси учун филология синфида топадиган унумдор «материал» эмас. Нолингвистик олий ўқув юртларида чет тилини ўқитишнинг педагогик амалиёти ҳам ўқув соатлари сони, ҳам тингловчиларнинг материални ўзлаштириш қобилияти ва мойиллигининг умумий даражаси билан чегараланади.

Н.И. Гезнинг таъкидлашича, нолингвистик олий таълим муассасаси чет тилларини ўқитишнинг ўқув жараёнини ўзига хос тарзда ташкил этиш билан талабаларга шахсий ёндашувни амалга оширишнинг ўзига хос хусусиятларини талаб қилади. Ҳар бир талабанинг индивидуал ривожланиш даражаси кўплаб омиллар билан белгиланади. Бундай олий ўқув юртлари талабаларига чет эл луғатини ўргатишда тўлақонли касбий мулоқот кўникмаларини эгаллаш супер вазифа сифатида қаралиши керак. Ушбу турдаги мақсадга тез ва самарали эришишнинг мумкин бўлган усули талабаларнинг ўз мутахассислиги бўйича адабиётларни ўқиш жараёнида биргаликдаги фаолияти ҳисобланади. Ўқишнинг бошқа фаолият турлари билан уйғунлиги ўрганишни ҳақиқий мулоқотга яқинлаштиришга имкон беради, "... бу нафақат мулоқот учун амалга оширилади, балки кўплаб

фаолиятга хизмат қилади ва улар билан бир вақтда давом этади». (Гез, 1981: 67)

Бундай вазиятда ўқитувчи учун ўқув амалиётини ташкил этишнинг самарали алгоритмини топишнинг мумкин бўлган усули талабалар томонидан тилдан фойдаланиш (ёки эҳтиёжларни таҳлил қилиш) ҳолатини таҳлил қилишдир. Талабалар билим олишга онгли ёндашадилар, буни 1 ва 2-иловалардаги сўров натижаларидан кўриш мумкин. Шундай қилиб, ҳуқуқшунослик факультетида инглиз тилини ўргатишда эътиборлилик тамойили устунлик қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Арнольд И.В. Методические рекомендации по основам лингвистических исследований. Для студентов старших курсов факультетов иностранных языков и слушателей ФПК. Л., 1985. - 50 с.
2. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). СПб.: «Златоуст», 1999. - с.472
3. Агапова Д.В. Формирование перцептивной компетенции аудирования как компонента межличностного общения у студентов I-II курсов языкового факультета (на примере английского языка). Автореф. дисс.канд. пед. наук, СПб., 2004. - 22 с.
4. Агопова Н.В. Автоматизация навыков произношения английской юридической лексики. Учебное пособие для юридических вузов. - Белгород, 1999. - с. 62
5. Аванесян Ж.Г. Английский язык для юристов. Учебное пособие. - Москва, 2009. - с. 127.
6. Англо-русский юридический словарь с транскрипцией: Пол общ. ред. И.В. Мироновой. СПб. Изд. «Юридический центр Пресс». 2000—560 с.
7. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования. Пермь, 1998. - 128 с.
8. Алексеева Л.Е. Оптимизация процесса обучения иноязычному профессионально-ориентированному общению студентов факультета международных отношений (на материале английского языка). - СПб., 2002.-313 с.
9. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. [Учебник для институтов и факультетов иностранных языков]. - М., 1986. - 295 с.
10. Абрамов А.П. Из опыта преподавания бухгалтерской терминологии студентам-юристам. Филологические аспекты и частные методики преподавания иностранных языков в вузе. - Ростов-на-Дону, 1998. - с. 3-5

ТИЛШУНОСЛИК ВА МЕТОДОЛОГИЯДА КАСБИЙ ЙЎНАЛТИРИЛГАН ХУҚУҚШУНОСЛИК ЛЕКСИКАСИ

Икрамова Дилфуза Мухиддиновна
Низомий номидаги Тошкент давлат
педагогика университетининг мустақил тадқиқодчиси
abdullaeva.d@mail.ru

Аннотация. Хар қандай билим соҳаси атамаси агар у махсус касбий мулоқот шароитида фойдаланилса; ёзма матнларда ёки мутахассисларнинг ёзма нутқида махсус касбий тушунчани (илмий ёки техник) ифодалайди. Кундалик мулоқот шароитида ёки адабий матнларда ишлайдиган атама умумий фикрни ифодалайди ва кундалик тушунча ва умумий ғоя ўртасидаги чегара жуда ўзбошимчалик билан, акс этирилган хусусиятларнинг моддийлик даражасидан иборат: кундалик концепция объектнинг хусусиятларига нисбатан юқори даражадаги бағрикенглик, яқинлашиш, яқинлик даражаси билан ажралиб туради.

Калит сўзлар: Семантизация, иллюстратив, стилистик, рецептив, прагматик, стратегик, парадигматика, консолидация, перцептив, ижтимоий-маданий.

Аннотация. Термин любой области знаний, если он употребляется в контексте специального профессионального общения; выражает специальное профессиональное понятие (научное или техническое) в письменных текстах или в письменной речи специалистов. Термин, работающий в контексте бытового общения или в художественных текстах, выражает общее представление, причем граница между бытовым понятием и общим представлением достаточно условна, она складывается из уровня материальности отражаемых признаков: бытовое понятие - это характеризуется высоким уровнем толерантности, приближенности, приближенности к особенностям объекта.

Ключевые слова: семантическая, иллюстративная, стилистическая, рецептивная, прагматическая, стратегическая, парадигматическая, консолидирующая, перцептивная, социокультурная.

Abstract. Features of reading as a speech activity make it a very effective learning tool. Its positive role in the assimilation of language material is significant: the mnemonic activity that accompanies the reading process ensures that students memorize the learned and new units of the language. Therefore, at advanced stages of learning, reading texts is one of the means of expanding vocabulary.

Key words: semantic, illustrative, stylistic, receptive, pragmatic, strategic, paradigmatic, consolidating, perceptual, sociocultural.

Махсус-касбий алоқанинг пайдо бўлиши бевосита инсоният жамиятининг ривожланиши билан боғлиқ. Иш жараёнида махсус-касбий

алоқа амалга оширилади. Сўз атамаси ҳар доим касбий фикрлаш ва махсус касбий мулоқотнинг натижаси ва воситасидир.

Терминология узоқ тарихга эга, аммо фанда «термин» тушунчаси 20-аср бошларида шаклланган. «Энциклопедик луғат» Brockhouse F. A. ва Efron И. А. атама ва терминологияга қўйидагича таъриф беради: «Термин деганда маълум бир тушунчага тўғри келадиган, ажратилган ёки ҳукм ёки хулосага киритилган сўз ... тушунилади. Илмий атамалар ... маълум бир фан соҳасида қатъий белгиланган махсус маънога эга бўлган сўзлардир. Муайян фанда мустаҳкам ўрнатилган атамалар йиғиндиси маълум фаннинг терминологиясини ташкил қилади» (Brockhouse, Эфрон, 1901: 957-958).

Замонавий «Фалсафий луғат» атама «фан, технология, санъат ва бошқаларнинг маълум бир тушунчасини аниқлайдиган бир маъноли сўз» деб таърифлайди. Ушбу атама фан тилининг элементи бўлиб, унинг киритилиши илмий маълумотларни, айниқса оддий тилда мос келадиган номлар мавжуд бўлмаган маълумотларни аниқ ва аниқ белгилаш зарурати билан боғлиқ. Оддий тилдаги сўзлардан фарқли ўлароқ, атамалар ҳиссий маънодан маҳрум. (Фалсафий луғат, 1991: 456).

Рус тилшунослигида атамалар ва терминология соҳасидаги тадқиқотлар Д. С. Лотте фаолияти билан бошланган. Г. Филимонова эса Д.С. Лоттенинг терминни ўрганишга қўшган ҳиссасини умумлаштириб, уни рус терминологик мактабининг асосчиси деб атайди. У терминологияга тизимли ёндашувни биринчилардан бўлиб қўллаган. Унинг мактаби атама учун аниқлик, аниқлик, изчиллик, синонимларнинг йўқлиги, қисқалик ва бошқалар каби талабларни ишлаб чиқди. (Филимонова, 1995: 90)

И.Р. Галперин нуктаи назаридан атамалар фан, техника ва санъат тараққиёти билан боғлиқ янги пайдо бўлган тушунчаларни билдирувчи сўзлардир. Терминлар асосан ҳиссий маънога эга эмас, гарчи баъзи ҳолларда улар матнда маълум бир ҳиссий рангга эга бўлиши мумкин. Терминлар моносемик хусусияти билан таърифланади. Ўз табиатига кўра, улар қўшимча маънолар билан ўсиш жараёнига кўпроқ қаршилик кўрсатадилар. (Галперин, 1958: 58)

Техник топшириқнинг ривожланишига Г.О. Винокурнинг асарлари катта ҳисса қўшди. Ҳозиргача тадқиқотчиларнинг диққат марказида бўлаётган бир қатор саволларни қўйган (атаманинг лингвистик моҳияти, атамаларнинг табиати ва ташкил этилиши). Терминнинг семантикасида Г.О. Винокур қўйидагиларни таъкидлайди:

1) унинг маъносининг ихтисослашуви, семасиологик чегараларининг аниқлиги;

2) унинг интеллектуал поклиги, яъни ҳиссий тажрибалардан ажралиши. (Винокур, 1939)

Терминнинг семантикасида худди шундай характерли хусусиятлар Р.А. Будагов томонидан таъкидланган: Термин қатъий белгиланган маънога эга бўлган сўздир. Қоида тариқасида, атама битта маънога эга. Аниқроғи, атама бир маънолиликка (моносемия) мойил бўлади» (Будагов, 1965: 29) Худди шу

муаллифнинг олдинги асарида қуйидаги таъриф ҳам берилган: «Термин сўзлардан фақат бир маъноликка мойиллиги билан фарқланади. Термин ҳам ҳиссий оҳанглардан холи» (Будагов. 1947: 24).

А. А. Реформацкийнинг ёзишича, атамалар махсус маъно билан чегараланган махсус сўзлар, тушунча ва нарса номларининг аниқ ифодаси сифатида бир маъноли бўлишга мойил бўлган сўзлардир. (Бу ерда «термин» сўзининг ўзи лотинча терминусдан келиб чиққанлигини эслашимиз мумкин, бу «чегара белгиси, чегара, чегара» деган маънони англатади). Кейинчалик А. А. Реформацкий атамалар нафақат тилда, балки маълум бир терминологиянинг бир қисми сифатида мавжудлигини таъкидлайди (Реформацкий, 2006: 410).

Бироқ, сўнгги йилларда Лотте Д.С. томонидан шакллантирилган атама талаблари имконсиз деб шубҳалана бошлади (Головин, 1971: 64-67). Бу атамага «махсус тушунчаларни аниқ ифодалаш ва махсус объектларни белгилаш учун яратилган (қабул қилинган, олинган ва ҳоказо) махсус (илмий, техник ва бошқалар) тилнинг сўзи ёки ибораси» сифатида қараш. (Ахманова, 1966: 474), яъни махсус лексик бирлик сифатида жиддий танқид қилинган (масалан, Б. Н. Головин асарларида). Термин лексик бирликнинг махсус тури эмас, балки вазифаси, лексик бирликнинг махсус қўлланиш тури эканлиги таъкидланади. Бу фикрни Г. томонидан илгари сурилган. О.Винокур 1939 йилдаёқ «ҳар қандай сўз термин вазифасини бажара олади..., атамалар махсус сўзлар эмас, фақат махсус вазифадаги сўзлардир». (Винокур, 1939:5).

Ушбу ғоя атамалар бўйича замонавий тадқиқотлар томонидан фаол ривожланмоқда. Шундай қилиб, А.А.Брагинанинг таъкидлашича, жуда кўп атамалар оддий сўзлар бўлиб, «гўё уларнинг одатий парадигмасидан олинган, одатий коннотатив боғланишлардан маҳрум». (Брагина, 1986: 58) Терминни тилдан ажратиб бўлмайди. Бевосита, атама ҳар доим ўзининг ички шаклини сақлайди. Махсус атамалар тизимига кириб, сўз гўё умумий тил тизими билан алоқани бузади, «эски коннотацияларни, маънонинг фон сояларини силкитади, экспрессив тушунишдан ажралиб чиқади ва фан, техника, санъат ҳодисаларини фарқлаш учун инсон томонидан сунъий равишда яратилган махсус тил белгилари тизимига киради». Аммо шу билан бирга, олдинги маъно сояларини тиклаш имконияти сақланиб қолмоқда. «Ҳар қандай қулай дақиқада бу атама ҳаётга кириб, ундаги эски ва янги тушунчаларнинг қатъий ноаниқлигини, «номақбул» сояларини «ўчириши» мумкин.» (Брагина, 1986: 58)

И.Р. Галперин ортидан, атаманинг шаклланишида ва унинг «кейинги тақдири»да иккита жараён ишлайди, деб ҳисоблаймиз:

а) умумий луғатдан, лотин ва юнонча морфемалардан, ўзлашмалардан янги атама ҳосил қилиш жараёни.

б) постепенная детерминологизация, т. е. постепенная утрата терминологического значения, обрастание пучком производных значений, расшатывание монолитности в смысловой структуре» (Гальперин, 1958:

61) Масалан, такие слова как телепхоне, радио, элестриситй совершенно потеряли свою терминологическую окраску.

Шундай қилиб, терминологик ва умумий адабий луғат ўртасида доимий боғлиқлик мавжуд. Шу билан бирга, кўплаб замонавий тадқиқотчилар (Брагина А.А., Разинкина Н.М. ва бошқалар) томонидан тан олинган терминологик лексикани терминологик бўлмаган лексикадан ажратишда аниқлик йўқлиги билан боғлиқ бўлган атама таърифида бироз эҳтиёткорлик мавжуд. Ушбу муносабат атаманинг таърифида ўз аксини топади, унда «Лингвистика» Катта энциклопедик луғат, 1998 йил. Термин — бу махсус билим ёки фаолият соҳаси тушунчасини билдирувчи сўз ёки ибора. Термин тилнинг умумий лексик тизимига киради, лекин фақат маълум бир терминологик тизим (терминология) орқали. Терминнинг хусусиятларига қуйидагилар киради:

- 1) изчиллик;
- 2) таърифнинг мавжудлиги (кўп атамалар учун);
- 3) ўзига хос терминологик майдон доирасида моносемияга мойиллик, яъни маълум фан терминологияси...;
- 4) ифода этишмаслиги;
- 5) стилистик нейтраллик.

Терминнинг бу хусусиятлари фақат терминологик соҳада амалга оширилади, ундан ташқарида атама ўзининг аниқ ва тизимли хусусиятларини йўқотади «(Катта энциклопедик луғат» Тилшунослик, 1998: 508-509)

Терминларнинг табақалашган белгиларини аниқлаш нуқтаи назаридан Р. Ю. Кобриннинг фикрича, лексикани терминологик ва терминологик бўлмаганларга ажратиш она тилида сўзлашувчи томонидан интуитив равишда амалга оширилади. Бир қатор тажрибалар натижасида муаллиф атамаларнинг қуйидаги дифференциал хусусиятларини аниқлади:

- ◆ номинативлик;
- ◆ функционал-семантик ўзига хослик, маълум бир билим соҳаси матнлари томонидан фаолият доирасининг маъноси ва чекланиши номинализациясида ифодалангани.

- ◆ структуравий ва грамматик ўзига хослик; сўз бирикмаларининг предикатив бўлмаганлигида ифодаланган; мувофиқлаштирувчи ибораларни таркибий қисмларга бўлиш, субъектлар ва предикат, феъл гуруҳлари, иштирок, қўшимча ва тобе конструкцияларни ўз ичига олган матн сегментларини қисмларга ажратиш.

Р. Ю. Кобриннинг таъкидлашича, аксарият ҳолларда бу хусусиятлар атамаларнинг билвосита идрок этилган белгиларидир. Аммо, шунга қарамай, улар матн бирлигини атама сифатида таснифлаш учун асос бўлиб хизмат қилади. (Кобрин, 1997: 34-41)

Терминнинг нима эканлигини аниқлашга бундай ёндашув энг асосли кўринадигани, чунки у бевосита лингвистик воқелик билан боғлиқ. Терминнинг якуний таърифи сифатида биз Кобрин Р.Ю. ва Б.Н. Головинларнинг «Терминлар таълимотининг лингвистик асослари», «Термин — махсус

маънога эга бўлган, касбий тушунчани ифодаловчи ва шакллантирувчи ҳамда илмий ва касбий объектлар ва улар ўртасидаги муносабатларни билиш ва ривожлантириш жараёнида қўлланиладиган сўз ёки тобе иборадир» (Головин, Кобрин, 1987: 9) номли ишида берилган формулага тўхташимиз мумкин. Шунга кўра, терминология — бу касбий фаолият соҳаси (билим, технология, бошқарув, маданият соҳаси) билан боғлиқ бўлган, концептуал, лексик-семантик, сўз ясаши ва грамматик даражаларда бир-бирига боғланган атамалар йиғиндиси. (Головин, Кобрин; 1987:11)

Терминологиянинг асосий бирлиги (унинг энг кичик таркибий қисми) сўздир. Сўз, ўз навбатида, тилнинг энг кичик семантик бирлиги бўлиб, нутқда нутқни куриш учун эркин такрорланади. Атама ва атамалар тилнинг семантик бирликлари бўлиб, улар нутқда эркин такрорланади, улар яхлитлик ва экструзияга эга, улар нутқда эркин такрорланадиган тилнинг энг кичик бирликлари бўлиб чиқади, гаплар тузишда иштирок этади, яъни улар алоқа мақсадларида ишлатилади.

Терминлар ва кўп ишлатиладиган сўзларнинг концептуал мазмуни ҳақидаги мавжуд қарашларга кўра, кўп ишлатиладиган сўзлар умумий ғояларни ёки кундалик тушунчаларни ифодалайди, атамалар эса махсус-касбий илмий ёки техник тушунчаларни ифодалайди. Т.А. Журавлевага эргашиб, акс эттирилган хусусиятларнинг моддийлиги нуқтаи назаридан умумий ғоялар, кундалик тушунчалар ва махсус касбий тушунчалар куйидагича ифодаланиши мумкин деб ҳисоблаймиз.

Схема 1. Умумий ғоялар кундалик тушунчалар махсус тушунчалар

Ҳар қандай билим соҳаси атамаси агар у махсус касбий мулоқот шароитида фойдаланилса; ёзма матнларда ёки мутахассисларнинг ёзма нутқида махсус касбий тушунчани (илмий ёки техник) ифодалайди. Кундалик мулоқот шароитида ёки адабий матнларда ишлайдиган атама умумий фикрни ифодалайди ва кундалик тушунча ва умумий ғоя ўртасидаги чегара жуда ўзбошимчалик билан, акс эттирилган хусусиятларнинг моддийлик даражасидан иборат: кундалик концепция объектнинг хусусиятларига нисбатан юқори даражадаги бағрикенглик, яқинлашиш, яқинлик даражаси билан ажралиб туради. Ўз навбатида, атама кундалик тушунчадан объектнинг акс эттирилган хусусиятларининг кўпроқ моддийлиги, акс эттирилган объектларнинг моҳиятига кириб бориш даражаси билан фарқ қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абрамов А.П. Из опыта преподавания бухгалтерской терминологии студентам-юристам. Филологические аспекты и частные методики преподавания иностранных языков в вузе. - Ростов-на-Дону, 1998. - с. 3-5
2. Аванесян Ж.Г. Английский язык для юристов. Учебное пособие. - Москва, 2009. - с. 127.
3. Агапова Д.В. Формирование перцептивной компетенции аудирования как компонента межличностного общения у студентов I-II курсов языкового факультета (на примере английского языка). Автореф. дисс.канд. пед. наук, СПб., 2004. - 22 с.
4. Агопова Н.В. Автоматизация навыков произношения английской юридической лексики. Учебное пособие для юридических вузов. - Белгород, 1999. - с. 62
5. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). СПб.: «Златоуст», 1999. - с.472
6. Алексеева Л.Е. Оптимизация процесса обучения иноязычному профессионально-ориентированному общению студентов факультета международных отношений (на материале английского языка). - СПб.,2002.-313 с.
7. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования. Пермь,1998. - 128 с.
8. Англо-русский юридический словарь с транскрипцией: Пол общ. ред. И.В. Мироновой. СПб. Изд. «Юридический центр Пресс».2000—560 с.
9. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. [Учебник для институтов и факультетов иностранных языков]. - М.,1986. - 295 с.
10. Арнольд И.В. Методические рекомендации по основам лингвистических исследований. Для студентов старших курсов факультетов иностранных языков и слушателей ФПК. Л,1985. - 50 с.

INTERNET TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MAVZUSI BO'YICHA VIDEOMA'RUZALARNI TAYYORLASH VA ULARDAN FOYDALANISH METODIKASI

*G'afurova Nodira,
Sobirova Shaxnoza*

Urganch shahar 1-son kasb-hunar maktabi

Annotatsiya. Tadqiqot maqsadi universitetlarda va kasb-hunar maktablarida sohaviy yo'nalishida tahsil oladigan talabalarda o'qish uchun internertenda ishlash texnologiyalari mavzusi bo'yicha videoma'ruza tayyorlash va ulardan foydalanish metodikasi va pedagogik texnologiyalarini o'rganish edi. Buning uchun turli xil videoma'ruzalar yaratishga imkon beradigan dasturlarning imkoniyatlarini o'rganib chiqildi va tahlil qilindi. Maqolada keng tarqalgan Camtasia studio dasturidan foydalanib videoma'ruza tayyorlash usul va vositalari, muhokama qilindi. Videoma'ruzadan foydalanish metodikasi tahlil qilinib, xulosalar chiqarishimizga imkon berdi.

Kalit so'slar: Camtasia studio, Adobe Captivate, RoboDemo, SWF, FLV, AVI, MOV, WMV, PPT, GIF, PowerPoint, Webinaria, UltraVNC Screen Recorder, Captivate, BB FlashBack Express, Camtasia Studio, Jing, multimediya vositalari.

Аннотация. Целью исследования было изучение методов и педагогических технологий подготовки и использования видеолекций по политике кибербезопасности и ее управлению для студентов, обучающихся в области информационной безопасности в вузах. Для этого были изучены и проанализированы возможности программ, позволяющих создавать разнообразные видеолекции. В статье рассматриваются методы и инструменты для создания видеолекции с помощью популярной программы-студии Camtasia. Методика использования видеоотчета была проанализирована и позволила сделать выводы.

Ключевые слова: Camtasia studio, Adobe Captivate, RoboDemo, SWF, FLV, AVI, MOV, WMV, PPT, GIF, PowerPoint, Webinaria, UltraVNC Screen Recorder, Captivate, BB FlashBack Express, Camtasia Studio, Jing, мультимедийные инструменты.

Abstract. The aim of the research was to study the methods and pedagogical technologies of preparing and using video lectures on cybersecurity policy and its management for students studying in the field of information security at universities. To do this, the possibilities of programs that allow you to create a variety of video lectures were studied and analyzed. The article discusses the methods and tools for making a video lecture using the popular Camtasia studio program. The methodology of using the video report was analyzed and allowed us to draw conclusions.

Keywords: Camtasia studio, Adobe Captivate, RoboDemo, SWF, FLV, AVI, MOV, WMV, PPT, GIF, PowerPoint, Webinaria, UltraVNC Screen Recorder, Captivate, BB FlashBack Express, Camtasia Studio, Jing, multimedia tools.

Mamlakatimizda ta'limga e'tibor yildan – yilga ortmoqda. Ta'lim tizimida axborot texnologiyalarini qo'llash, multimedia texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb e'tib bormoqda. "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari rivoji barcha sohalarining jadal taraqqiyotiga xizmat qiladi, odamlarga qulaylik yaratadi" deb ta'kidlaydi Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev. Ta'limda multimedia materiallarini qo'llash o'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishini orttirishda, ularni fanni chuqur o'rganishida katta ro'l o'ynaydi. Kompyuter savodxonligini oshirish, kompyuterdan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishda yordam beradi. Multimedia materiallarining potensial afzalliklari haqida Meer (Maer) ham aytib o'tgan. Tinglovchiga video va audio axborotlarni qabul qilish imkoniyatini yaratgan holda, alohida olingan ushbu imkoniyatlarning har biridan ham ko'ra multimedyaning ma'lum ustunligi mavjud.⁴ Multimedia vositalarini ta'limda qo'llash quyidagilarga imkoniyat yaratadi:

- ta'limning gumanizatsiyalashuvini ta'minlash;
- o'quv jarayonining samaradorligini oshirish;
- ta'lim oluvchining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish (o'zlashtirganlik, bilimga chanqoqlik, mustaqil ta'lim olish, o'zini o'zi tarbiyalash, o'zini o'zi kamol toptirishga qaratilgan qobiliyatlilik, ijodiy qobiliyatlari, olgan bilimlarini amaliyotga qo'llay olishi, o'rganishga bo'lgan qiziqishi, mehnatga bo'lgan munosabati);
- ta'lim oluvchining kommunikativ va ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirish;
- kompyuter vositalari va axborot elektron ta'lim resurslari yordamida har bir shaxsning alohida (individual) ta'lim olishi hisobiga ochiq va masofaviy ta'limni individuallashtirish va differensiyalash imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi;
- ta'lim oluvchiga faol bilim oluvchi sub'ekt sifatida qarash, uning qadrdimmatini tan olish;
- ta'lim oluvchining shaxsiy tajribasi va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- mustaqil o'quv faoliyatini olib borish, bunda ta'lim oluvchi mustaqil o'qib va rivojlanib boradi.

Videoma'ruzalar-o'quv materialini undagi topshiriqlar yoki mashqlarni o'rgatib, tushuntirib berish jarayonini video ko'rinishida yozib olishdan iboratdir⁵. Videoma'ruzalardan foydalanuvchilar, videoma'ruza o'rgatilgan mavzuni mustaqil o'rganib olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Videoma'ruzalardan foydalanish hozirgi davrda multimedia texnologiyalaridan biri sanaladi.

⁴ Авлиёкулов Н.Х. Замонавий ўқитиш технологиялари – Тошкент, 2001.

⁵ Ганиев С. К., Каримов М. М., Ташев К. А. Аxborot xavfsizligi. Аxborot-коммуникация тизимлар хавфсизлиги. Олий ўқув юрт талабалари учун мўлжалланган. "Алоқачи", 2008.

Videoma'ruzalar yaratish uchun bir necha dasturlar mavjud bo'lib, ular orasidan "Camtasia Studio" va "Adobe Captivate" dasturlarini ko'rib tahlil qilindi. Camtasia Studio va Adobe Captivate dasturini tahlil qiladigan bo'lsak, Camtasia Studio dasturining yana bir afzalligi shundaki, u o'zining shaxsiy TechSmit Screen Capture Codec kodekiga ega bo'lib, tasvirni kodlashtirishda yaxshi natijalarni beradi. Uning algoritmi tizimga bo'lgan ortiqcha yuklanishlarni minimallashtiradi, shuning uchun ushbu dasturdan unumdorligi past bo'lgan kompyuterlarda ham foydalanish mumkin. Camtasia Studio dasturi boshqalardan video tasvirni sifatli ushlab olishi bilan farqlanadi⁶.

Captivate yordamida dasturlarning interfaol namoyishlari, simulyatsiyalar, yordamchi ma'lumotlar, skrinkastlar, o'yinlar va darslar yaratish va tahrirlash mumkin. Captivateda yaratilgan skrinkastlar ekrandan qilingan yozuvlarga nisbatan ancha kam joy egallaydi. Adobe Captivate dasturining kamchiligi, dastur yordamida ishlab chiqilayotgan o'quv kurslari Flash texnologiyasiga asoslangan. Adobe Captivatening yuqorida ko'rib chiqilgan imkoniyatlariga qaramay, bu texnologiya yopiq, maxsus va planshet qurilmalar va smartfonlar qo'llab-quvvatlanmasligini ta'kidlash lozim. Bundan tashqari, bu texnologiyalar hisoblash resurslariga juda talabchan, bu esa hozirda keng tarqalgan shaxsiy kompyuterlarning rusumlarida— noutbuklarda (ko'p quvvat sarflaydi) ishlatish uchun noqulaylik tug'diradi.

Camtasia Studio – ajoyib utilita dasturlardan biri bo'lib. uning yordamida ekrandagi tasvir va harakatlarni yozib olish va uni turli xildagi kengaytmalarda kompyuter xotirasida saqlash mumkin. Bundan tashqari yozib olingan videoni tahrirlash va maxsus pleerlar yordamida namoyish etishni ta'minlash mumkin. Dastur ekranning istalgan qismidagi harakatlarni va tovushni odatda .AVI standartida saqlashi mumkin. Camtasia Studio dasturi ekranda bo'layotgan jarayonlarni saqlab qo'yish uchun ishlatiladi. Dastur to'rtta yordamchi qismlardan iborat: Camtasia MenuMaker, Camtasia Player, Camtasia Theater va Camtasia Recorder. Dasturning asosiy qismi, shubhasiz, Camtasia Recorder hisoblanadi. Barcha ma'ruzalar aynan shu dastur yordamida yaratildi. Videoma'ruzani yaratish bosqichlari quyidagilardan iborat:

1-bosqich. Videoma'ruzani yaratish uchun avvalo videoma'ruza yaratuvchi dastur tanlandi.

2-bosqich. Dastur foydalanuvchi kompyuteriga o'rnatiladi.

3-bosqich. Videoma'ruza tayyorlash uchun zarur ma'lumotlar yig'ildi.

4-bosqich. Ma'lumotlar tartib bilan ketma-ketlikda joylab loyihlashtirildi.

5-bosqich. Yaratilgan proekt video ko'rinishida saqlanadi.

Yaratilgan videoma'ruza "AutoPlay Media Studio" dasturiga joylanadi. Autoplay dasturidan foydalanish uchun talabalarga yo'riqnoma ishlab chiqiladi va tanishtiriladi. Yaratilgan videoma'ruzadan ma'ruza mashg'ulotlarni o'tkazishda bir nechta metodlardan foydalaniladi.

⁶ UDK: 004 S.K.Ganiyev, A.A.Ganiyev, Z.T.Xudoyqulov. Kiberxavfsizlik asoslari: o'quv qo'llanma. – T.: «Aloqachi», 2020, 303 bet.

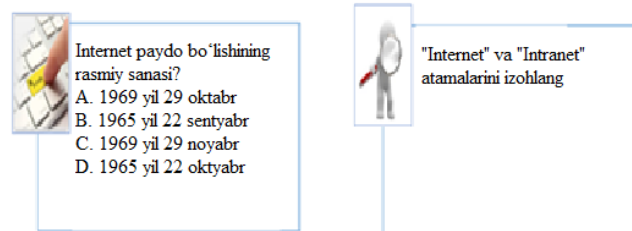
“Assesment” metodi.

Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment” lardan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna. Har bir katakdagi to'g'ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Xulosa qilib yana shuni aytish mumkinki, multimedia vositalari yordamida shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirish jarayoni zamonaviy, ko'p tarmoqli, predmetga yo'naltirilgan multimediali o'quv vositalarini ishlab chiqishni va foydalanishni talab etadi. Ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning manfaatdorligini (motivatsiyasini) oshirishga ko'maklashish imkoniyatlariga ko'ra, shuningdek, har xil turdagi multimediali o'quv axborotlarining uyg'unlashuvi, interfaollik, moslashuvchanlik sifatlariga ko'ra multimedia foydali va mahsuldor ta'lim texnologiyasi hisoblanadi.

Videoma'ruzalar yaratish ham multimedia texnologiyalari turiga mansub bo'lib, foydalanuvchiga videoma'ruza mavzusini mustaqil o'rganish imkonini beradi.

References

1. UDK: 004 S.K.Ganiyev, A.A.Ganiyev, Z.T.Xudoyqulov. Kiberxavfsizlik asoslari: o'quv qo'llanma. – T.: «Aloqachi», 2020, 303 bet.
2. Ганиев С. К., Каримов М. М., Ташев К. А. Ахборот хавфсизлиги. Ахборот-коммуникация тизимлар хавфсизлиги. Олий ўқув юрт талабалари учун мўлжалланган. "Алоқачи", 2008.
3. Авлиёкулов Н.Х. Замонавий ўқитиш технологиялари – Тошкент, 2001.

MEHNAT UNUMDORLIGI, UNI OSHIRISH BO'YICHA ILMIY - NAZARIY KONSEPSIYALARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI

Hasanova Nigora Hasan qizi
O'zbekiston Milliy Universiteti
Iqtisodiyot fakulteti Tayanch doktoranti

Kalit so'zlar: Iqtisodiyot, mehnat unumdorligi, samaradorlik, mahsulot, xizmat, tannarx, tejamkorlik, ichki imkoniyatlar, qo'l mehnati, texnika, texnologiya, ilmiy qarashlar, nazariy konsepsiyalar, ishchi kuchi, vaqt birligi, xarajat, foyda.

Ключевые слова: Экономика, производительность труда, эффективность, продукт, услуга, стоимость, экономия, внутренние возможности, ручной труд, техника, технология, научные взгляды, теоретические представления, рабочая сила, единица времени, стоимость, прибыль.

Key words: Economics, labor productivity, efficiency, product, service, cost, savings, internal capabilities, manual labor, technique, technology, scientific views, theoretical concepts, labor force, unit of time, cost, profit.

Anotatsiya. Ushbu maqola mahsulot ishlab chiqarish jarayonida mehnat unumdorligini oshirish orqali foydani o'stirishga qaratilgan ilmiy-nazariy qarashlarning yuzaga kelishi, konsepsiyalarning ishlab chiqilishi xususida bo'lib, unda iqtisodiy ta'limotlar tarixini boyitgan g'arb iqtisodchi olimlarining fikrlari hamda ziddiyatlari bayon qilingan. Shuningdek maqolada O'zbekistonning mehnat unumdorligi va uni oshirish yuzasidan izlanishlar olib borgan iqtisodiyot sohasi vakillarining ilmiy natijalari xususida so'z boradi. Mehnat unumdorligiga berilgan ta'riflar o'rganilib, ular ichidan eng maqbuli sifatida saralanganlari keltirib o'tiladi.

Аннотация. В данной статье речь идет о возникновении научно-теоретических взглядов и разработке концепций, направленных на увеличение прибыли за счет повышения производительности труда в процессе производства продукции. В статье также говорится о научных результатах представителей экономического сектора, проводивших исследования производительности труда Узбекистана и ее повышения. Изучены определения производительности труда и приведены те из них, которые выбраны наиболее приемлемыми.

Annotation. This article deals with the emergence of scientific and theoretical views and the development of concepts aimed at increasing profits by increasing labor productivity in the production process. The article also talks about the scientific results of representatives of the economic sector who conducted research on labor productivity in Uzbekistan and its increase. The definitions of labor productivity are studied and those of them that are chosen as the most acceptable are given.

Kirish. Iqtisodiyot – dunyo miqyosida mamlakatlarning tayanchi hisoblanuvchi sohadir. Shu bois uning izchil rivojlanishini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy barqarorlikka erishish mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko'rsatish jarayonida intensiv, ichki imkoniyatlardan to'laqonli foydalanishni taqazo etadi. Bunday vaziyatda esa mehnat unumdorligini oshirish zarurati yuzaga chiqadi. Mehnat unumdorligi hamda iqtisodiy taraqqiyot muammosi hamisha kishilarni qiziqtirib kelgan va ushbu qiziqish ishlab chiqarishni mashinalashtirishdan boshlab yalpi tus olgan. Xalq xo'jaligi vujudga kelishining dastlabki bosqichida esa, unumdorlik o'rnida hosildorlik termini qo'llanilgan. Bunga sabab mahsulot ishlab chiqarish inson omili ishtirokining qay darajada yuqori bo'lishiga emas, tabiatga va geografik joylashuvga bog'liq bo'lgan.

Dastlab, Adam Smit, keyinroq David Rikardo mehnat unumdorligi to'g'risidagi ta'limotga asos soldilar. Bu iqtisodchi olimlar tayyor mahsulot, ishlab chiqaruvchi xodimlar va ular foydalanadigan ishlab chiqaruvchi kuchlarning qudrati o'rtasidagi nihoyatda oddiy bog'liqliklarni aniqlab berdilar. Ammo har qanday iqtisodiy yoki boshqa sohaga oid terminlar, ular to'g'risidagi qonunlarning standart, hamma uchun birdek amal qiladigan shaklga keltirilishi bu borada hamfikr va zid qarashga ega bo'lgan ilm egalarining bahs munozaralariga, tortishuvlariga sabab bo'ladi. Har bir ilmiy nazariyaning o'z tarixi va qiziqarli jihatlari bo'lib, bunday o'rganish turli nuqtai nazarlarni hisobga olish va taqqoslash, muammoni hal qilishga oqilona yondashishni topishga yordamlashadi. Iqtisodiy adabiyotlarda, asosan, mehnat unumdorligi, uning ko'rsatkichlari, o'lchash usullari xususida bahslar hamon davom etmoqda. Shunga bog'liq holda masalaga bo'lgan asosiy yondashuvlar va konsepsiyalarni ko'rib chiqamiz. Mehnat unumdorligi bilan ishlab chiqaruvchi mehnat kuchining nisbati to'g'risidagi masala yuzasidan bahs - munozaralar XX - asrning 20-yillarida boshlanib, keyingi davrlarda u yoki bu darajada keskinlik bilan davom etdi. Ushbu munozaraning zamirida ikki tushuncha - «ishlab chiqaruvchi mehnat kuchi» (Produktiv-kraft) va «mehnat unumdorligi» tushunchalarining talqini yotadi. Mazkur masala yuzasidan barcha nuqtai nazarlarni ikkita konseptual yondashuvga birlashtirsa bo'ladi. Birinchi yondashuv «ishlab chiqaruvchi mehnat kuchi» va «mehnat unumdorligi» tushunchalarini farqlash zarurligini rad etishdan iborat. Uning tarafdorlari A.M. Ginzburg, A.B. Xalatov, A.V. Bazarov, L.E. Gorelik va boshqa iqtisodiy olimlar ushbu tushunchalarni qarama-qarshi qo'yish behuda va sun'iy bo'lib, jiddiy xatolarga olib keladi, deb hisoblaydilar. Ikkinchi yondashuv ushbu tushunchalarni farqlash va ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashni nazarda tutadi. Mehnat unumdorligi muammolari bilan shug'ullanadigan ko'pchilik mutaxassislar shunday nuqtai nazarning tarafdorlari bo'lib kelmoqdalar.

Mamlakatimiz amaliyotida ijtimoiy ishlab chiqarish darajalari bo'yicha mehnat unumdorligini hisoblashning turli tamoyillariga asoslanadigan ko'rsatkichlardan uzoq vaqt davomida foydalanib kelindi. Chunonchi, milliy iqtisodiyotda va uning tarmoqlarida ijtimoiy mehnat unumdorligi hamda uning dinamikasi jami xarajatlar, ya'ni faqat mahsulot ishlab chiqarishga sarflangan jonli

mehnatgina emas, balki buyumlashgan mehnat xarajatlarini ham tejashni aks ettirar edi. Ayni vaqtda, korxonalar darajasida mehnat unumdorligi dinamikasi faqat jonli mehnat tejalishini aks ettirar edi. Bu hol ijtimoiy ishlab chiqarish darajalari bo'yicha ko'rsatkichlarni umumlashtirishga va xodimlarning iqtisodiy manfaatlariga kerakli yo'nalishda samarali ta'sir ko'rsatishga imkon bermas edi. Jahon amaliyotida "mehnat unumdorligi" va "unumdorlik" atamalaridan keng foydalaniladi. Bu atamalar ana shu ko'rsatkichlarni hisoblab chiqarishga asos bo'ladigan mehnat natijalarining ta'rifi va tarkibi bilan farqlanadi. Mehnat unumdorligi atamasi faqat yaratilgan (sotilgan) mahsulotlar (xizmatlar) hajminigina o'z ichiga oladi, holbuki, unumdorlik atamasi qo'shimcha ravishda mehnat natijalarida buyumlashgan mehnatning tejalishi yoki ortiqcha sarflanishini ham hisobga oladi.

Ko'rinib turibdiki, mehnat unumdorligini aniqlashga turli sohada turli olimlar tomonidan turlicha yondashilgan. Ularni nazariy jihatdan bir xil holatga keltirib olish uchun ushbu ko'rsatkichning nafaqat aniqlanish yo'llarini, balki nazariy jihatdan uning ta'rifini ham ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'lardi. A. B. Vaxobov, A. Ishanqulov va N. Ibroximovlarning bergan ta'rifiga ko'ra : Mehnat unumdorligi – ishlab chiqarish samaradorligini ifodalovchi asosiy ko'rsatkich sifatida qaralgan va uni ifodalash uchun ham ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish lozimligi uqtirilgan . Bunda bitta ishlovchiga to'g'ri keladigan o'rtacha ishlab chiqarilgan mahsulot olingan.

E.A. Markaryan, G.P.Gerasimenko, S. E. Markaryan kabilar quyidagicha mehnat unumdorligini ta'riflaganlar: bunda ikkita ko'rsatkich bilan ifodalash tavsiya qilingan : bitta xodimga va bitta ishchiga to'g'ri keladigan o'rtacha ishlab chiqarilgan mahsulotdir.

G.V.Savitskaya esa, mehnat unumdorligi ko'rsatkichlar tizimida ifodalanadi, deb ko'rsatgan va asosiy umumlashtirilgan ko'rsatkich sifatida bitta ishlovchiga to'g'ri keladigan o'rtacha ishlab chiqarilgan mahsulot olingan deb hisoblaydi.

Sh. R. Xolmo'minov, X. M. Xakimov, I. A. Boqiyeva, M. A. Allayeva , A. T. Mahkamboyevlar: Mehnat unumdorligi darajasiga baho berish uchun umumlashtiruvchi, xususiy va yordamchi ko'rsatkichlar tizimi qo'llaniladi. Umumlashtiruvchi ko'rsatkichlarga bitta ishchining ishlab chiqargan o'rtacha yillik, o'rtacha kunlik, va o'rtacha soatlik mahsuloti, shuningdek, bitta ishlovchiga to'g'ri keladigan o'rtacha yillik mahsulot ishlab chiqarishning qiymat ifodasi kiradi, deb hisoblaydilar.

Z. Akbarova – mehnat unumdorligi darjasi qilingan mehnatdan olingan samarani (mahsulot yoki xizmat) baholab berishi lozim. Shuning uchun bu ko'rsatkichni hisoblashda sarf qilingan mehnat – T, natijaviy ko'rsatkich – Q lar nisbati olinadi, deb hisoblaydi.

I. T. Abdukarimov, L. G. Abdukarimova, V.V.Smagina – mehnat unumdorligi bitta xodim tomonidan bir vaqt birligida ishlab chiqarilgan mahsulot miqdorini ifodalaydi va ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini (natural va qiymat ko'rinishida) o'rtacha band bo'lgan xodimlar soniga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi, degan fikrni bildirganlar.

M.Q. Ochilov : xizmat ko'rsatish sohasining umumiy mehnat unumdorligi shu sohada band bo'lgan xodimlar mehnatining samaradorligini ifodalaydi. Ushbu ko'rsatkichning miqdori bitta xodimning ma'lum vaqt birligida qancha mahsulot (xizmat) ishlab chiqarilganligini ifoda etadi.

Shunday qilib, mehnat unumdorligi deganda, bitta xodimning bir vaqt birligi (soat, smena, oy, chorak, yil) davomida ishlab chiqarilgan mahsulot (ish, xizmat) xajmining miqdori (natural, natural-shartli, qiymat, mehnat) yoki bir mahsulot birligining ishlab chiqarishga sarf qilingan vaqt birligi bilan o'lchanishi tushuniladi.

Mamlatimizning birinchi prezidenti I.A. Karimov ta'kidlaganlaridek, «...qator tarmoqlarda ishlab chiqarish quvvatlaridan, asosiy fondlardan to'liq foydalanishda, mehnat samaradorligini oshirishda yo'l qo'yilayotgan kamchiliklar mahsulotlar tannarxining asossiz ravishda o'sib ketishiga olib kelmoqda».

Mehnat unumdorligi oshishi moddiy mahsulot ishlab chiqarishning rivojlanishiga, narx va inflatsiyani jilovlab turishga, jonli mehnatni tovar-moddiy mehnatga, pul bilan ta'minlangan talabni shakllantirishga, aholi daromadlari va farovonligini oshirishga hamda innovatsion iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, yuqorida mehnat unumdorligi nima, mehnat unumdorligini oshirish orqali erishish mumkin bo'lgan natija va yutuqlar haqida bildirilgan ko'plab fikrlar keltirildi, lekin yuqori mehnat unumdorligiga erishish asosiy masala hisoblanadi. Bugungi kunda sanoat korxonalarida bu boradagi mavjud muammolarga yechim topish, kamchiliklarni to'ldirish, yangiliklarni joriy etish bilan kutilgan natijaga ega bo'lishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vaxabov A., Ibroximov A., Ishanqulov N. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. Darslik.-T.:Sharq, 2005.-135-b
2. Razzoqov, Sh. Tashmatov, N. O'rmonov Iqtisodiy ta'limotlar tarixi. Darslik. Toshkent-2007.
3. Alekseycheva E. Yu., Magomedov M.D., Kosin I. B., Tashkilot (korxon) iqtisodiyoti. Darslik. M.: Dashkov va Co. 2020 y. 290-b.
4. Baskakova O.V., Machabeli O. Sh. Tashkilot iqtisodiyoti. Darslik. . M.: Dashkov va Co. 2019 y. 306-b.
5. Akbarova Z. Mehnat statistikasi. O'quv qo'llanma. -T.:TDIU,2014.-63-b.
6. Abdurahmonov Q.H, Holmo'minov Sh.R. «Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi». Toshkent-2004 yil, 126-143 betlar.

PROFESSIONAL TA'LIMDA KORREKSION PEDAGOGIKA ASOSLARI

D.I. Mukumova

*“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti
“Professional ta’lim” kafedrasida dotsenti.*

Temirova Z.

universitet ilmiy izlanuvchisi

Rizayeva Sh.

universitet mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada to‘liq holda korreksion faoliyatning mohiyati “Korreksion pedagogika” (“Maxsus pedagogika”) fani negizida ochib berilgan. “Korreksion pedagogika” (“Maxsus pedagogika”) pedagogik turkum fanlar orasida alohida o‘rin tutadi. Ushbu fan jismoniy va aqliy rivojlanishda orqada qolgan bolalarni parvarishlash, ularga individual ta’lim berish, tarbiyalash orqali ularni rivojlantirish masalalari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Korreksion pedagogika, predmeti, vazifalari, kategoriyalari, anomal bolalar, korreksiya, difektologiya, inklyuziv ta’lim, oligofreno, tiflo, surdo, logopediya, uyda o‘qitish, korreksiyalash, faoliyat, korreksion faoliyat, tamoyil, korreksiyalash tamoyillari, bosqich, korreksiyalash bosqichlari, korreksiyalash shartlari.

Аннотация. В данной статье полностью раскрывается сущность коррекционной деятельности на основе науки «Коррекционная педагогика» («Специальная педагогика»). «Коррекционная педагогика» («Специальная педагогика») занимает особое место среди дисциплин. По данному предмету рассматриваются вопросы ухода за детьми, отстающими в физическом и умственном развитии, обеспечения им индивидуального обучения, развития через образование.

Ключевые слова: Коррекционная педагогика, предмет, задачи, категории, аномальные дети, коррекция, диффектология, инклюзивное образование, олигофренофил, дислексия, логопед, домашнее обучение, коррекция, деятельность, коррекционная деятельность, принцип, принципы коррекции, этап, этапы коррекции. , условия коррекции.

Abstract. This article fully reveals the essence of correctional activity on the basis of the science of "Correctional pedagogy" ("Special pedagogy"). "Correction pedagogy" ("Special pedagogy") has a special place among disciplines. This subject examines the issues of caring for children who are lagging behind in physical and mental development, providing them with individual education, and developing them through education.

Key words: Correctional pedagogy, subject, tasks, categories, anomalous children, correction, difectology, inclusive education, oligophreno, dyslexia, speech therapy, home education, correction, activity, correctional activity,

principle, principles of correction, stage, stages of correction, conditions of correction.

Maxsus pedagogika uzoq yillar davomida pedagogika oliy ta'lim muassasalarining "Defektologiya" (yun. "defectus" – nuqson, kamchilik, "logos" – fan, ta'limot) fakultetlarida o'qitilib kelingan. Zamonaviy sharoitda "Maxsus pedagogika" fani "Inklyuziv ta'lim" degan nom bilan ham atalmoqda.

Inklyuziv ta'lim (ing. "inclusion" – o'z ichiga olish, kiritish, uyg'unlashtirish) davlat siyosati bo'lib, nogironligi yoki boshqa sabablar tufayli (tarbiyasi og'ir, etim bolalar, turli hil kasalliklarga chalingan ijtimoiy himoyaga muhtoj mayda millat bolalari) maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalarni sog'lom tengdoshlari bilan birga umumta'lim muassasalarida o'qitish va tarbiyalashni ko'zda tutadi.

Kirish: Respublika OTMda Pedagogik turkum fanlar doirasida "Korreksion pedagogika" mustaqil fan sifatida o'qitilgani sababli ayni o'rinda ushbu fan asoslari xususida batafsil to'xtalmay, asosiy e'tiborni umumiy o'rta ta'lim maktablarida kuzatiladigan korreksion. Korreksion pedagogika ("Maxsus pedagogika") – rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maxsus, individual tarbiyalash va o'qitish metodlariga asoslangan, imkoniyatlari cheklangan bolalarni rivojlantirish jarayonini boshqarishni o'rganuvchi fan⁷.

Professional ta'lim jarayonida o'quvchining o'qishi va xulqi bilan bog'liq salbiy holatlarni bartaraf qilishda o'qituvchi, maktab psixologi, tibbiyot xodimi tomonidan korreksion faoliyat tashkil etiladi. Korreksion faoliyatning asosini korreksiyalash tashkil qiladi.

Korreksiya (yun. "correctio" – tuzatish; pedagogikada – pedagogik tuzatish) – pedagogik uslub, tibbiy choralardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik, jismoniy rivojlanish kamchiliklarining qisman yoki to'liq tuzatilishi⁸.

Korreksiyalash (pedagogik tuzatish) – o'quvchi shaxsida kuzatilayotgan og'ishlarni tashxislash asosida ularni bartaraf qilishga qaratilgan maxsus hamda umumiy pedagogik chora tadbirlar tizimi; sabablarini tashxislash asosida o'quvchi shaxsida kuzatilayotgan og'ishlarni bartaraf etishga qaratilgan harakat; maxsus hamda umumiy pedagogik chora-tadbirlarning ko'rilishi.

Korreksion faoliyat – pedagogik uslub, tibbiy choralardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini qisman yoki to'liq tuzatishga qaratilgan pedagogik faoliyat⁹.

O'z mohiyatiga ko'ra korreksiyalash mustaqil pedagogik hodisa hamda maxsus harakatlar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. SHuningdek, korreksiyalash muayyan pedagogik hodisaga yondashuv nuqtai nazardan to'liq yoki qisman amalga oshirilishi ham mumkin. Aksariyat holatlarda korreksiyalash yaxlit

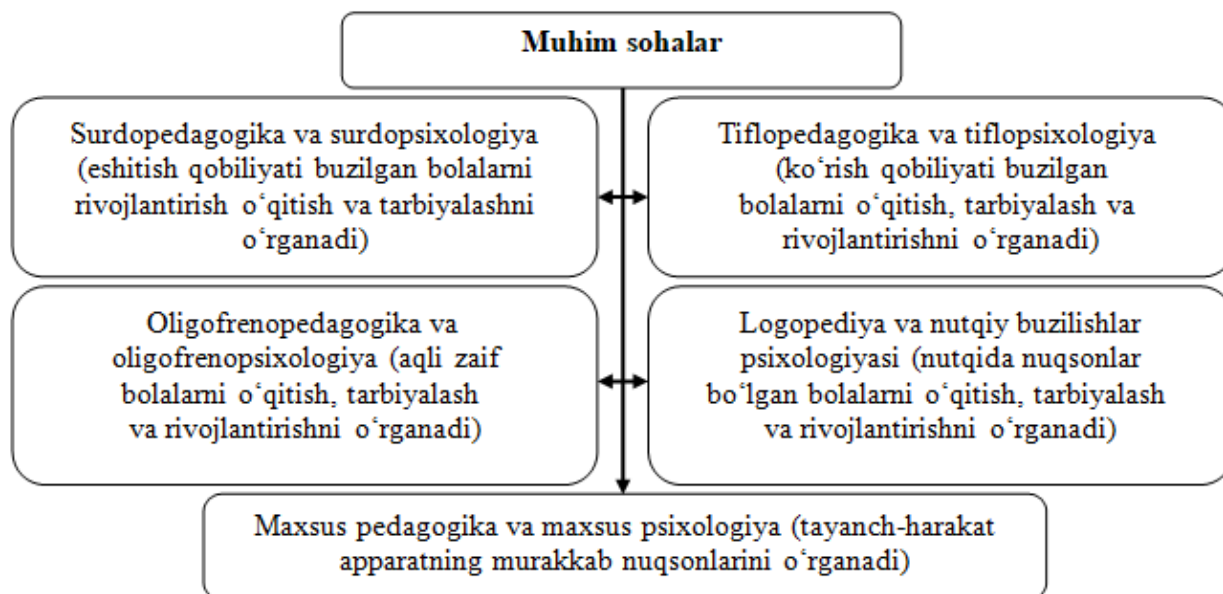
⁷ Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Т.: ТДПУ, 2012. – 179-б.

⁸ Педагогика: 1000 та саволга 1000 та жавоб / Мет.қўлл. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, М.Усмонбоева, Д.Иноғомова. – Т.: ТДПУ, 2012. – 179-б.

⁹ Ўша манба. – 179-б.

pedagogik hodisaga nisbatan amalga oshiriladi va bunda ko'p omillilik inobatga olinadi.

Maxsus pedagogika o'z ichiga quyidagi sohalarni qamrab oladi (1-rasm)¹⁰:

Professional ta'lim muassasalarida pedagogik tuzatishlar korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim negizida amalga oshiriladi. Bunda quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

tashxislash natijalarini tahlil qilish va baholash asosida ularda kuzatilayotgan o'quv va xulqiy nuqsonlarni bartaraf qilish orqali o'quvchi

shaxsini rivojlantirish maqsadi, vazifalarini aniq belgilash;

rivojlanish (o'qish, murakkab bo'lmagan matematik amallarni bajarish, nutq, fikrlash qobiliyati, fikrlarni mantiqiy bog'lay olish, fikrni og'zaki va yozma tarzda bayon qilish)da muammolari bo'lgan o'quvchi yoki o'quvchilar guruhi uchun "Individual rivojlanish dasturi"ni ishlab chiqish;

Talabalar guruhini korreksion rivojlantirish metodikasini puxta asoslash, samarali shakl, metod, vosita, texnologiyalarini tanlash;

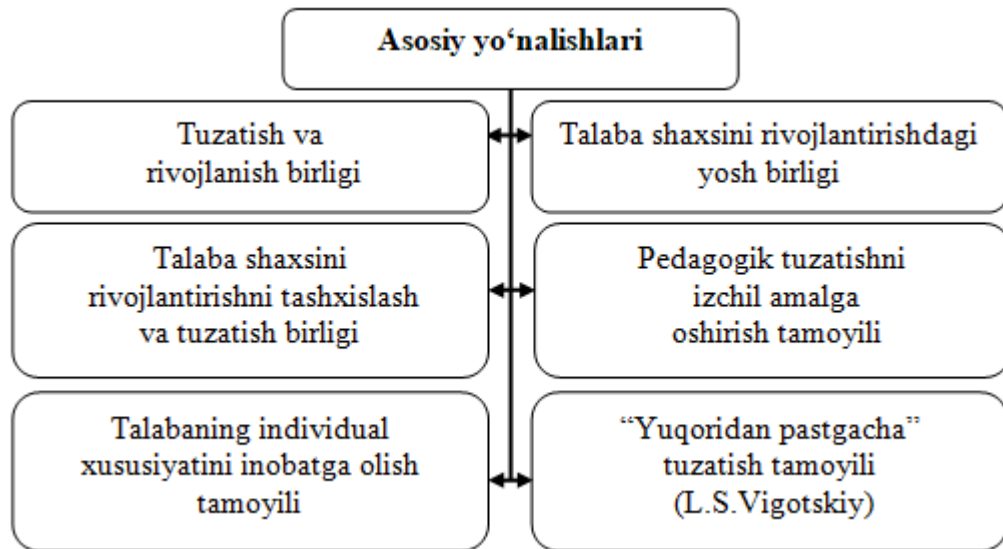
ta'lim mazmunini, o'quv materiallarini talabaning mavjud rivojlanish darajasini to'ldiradigan, u tomonidan qabul qilinadigan bir muncha murakkab o'quv axborotlari bilan to'ldirish;

shartli tabaqalashtirgan talabalar guruhlarining bilim darajasiga mos holda o'quv materiallarini taqdim qilish;

talabalar guruhining "yaqin rivojlanish hududi"ni belgilagan holda imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish choralarini belgilash.

Korreksiyalashning ustuvor tamoyillarini quyidagilar tashkil qiladi 2-rasm):

¹⁰ Ўша манба. – 179-б.

1. Tuzatish va rivojlanish birligi. Unga ko‘ra pedagogik tuzatishning zarurligi haqidagi qaror faqat talaba shaxsi rivojlanishining ichki va tashqi sharoitlarini psixologik-pedagogik tahlil qilish asosida qabul qilinadi.

2. Talaba shaxsini rivojlantirishdagi yosh birligi. Bu o‘quvchiga uning yoshi rivojlanishi nuqtai nazaridan individual yondashuvni bildiradi.

3. Talaba shaxsini rivojlantirishni tashxislash va tuzatish birligi. Tuzatish ishlari mavjud muammolarni faqat talabaning keyingi “rivojlanish hududi”ni uning o‘ziga xosligi asosida kelib chiqadigan keyingi ehtimoliy rivojlanishini bashoratlashni yaxlit holda tashxislash hamda baholashdan iboratligini anglatadi. Pedagogik tuzatish va rivojlanish bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq. Zero, pedagogik tuzatishning natijasi talaba shaxsini rivojlantirishni anglatadi.

4. Pedagogik tuzatishni izchil amalga oshirish tamoyili. Talabaning faolligi uni rivojlantirishda asosiy harakatlantiruvchi kuchdir. SHu sababli o‘qituvchi, psixolog hamda ota-onalar o‘zaro hamkorlikda talabani ma’lum faoliyat turlariga jalb qilish, unda faollik ko‘rsatishini ta’minlash orqali psixologik-pedagogik tuzatishni tashkil etishi zarur. Ushbu tamoyil maqsadga erishishning samarali yo‘l, metod, vositalarini tanlash muhimligini ko‘rsatadi.

5. Talabaning individual xususiyatini inobatga olish tamoyili. Bu tamoyil har bir talabaning ichki imkoniyatlarini aniqlash asosida pedagogik tuzatish ishlarini rejalashtirish, amalga oshirish lozimligini belgilab beradi. Tamoyilning mohiyatiga ko‘ra talabalar bilan psixologik-pedagogik tuzatish olib boriladigan talabalarga “ikkinchi toifali talabalar” singari munosabatda bo‘lmaslik kerak. SHundagina ularda kuzatilayotgan “ta’limiy og‘ish”ni bartaraf qilish mumkin.

6. “Yuqoridan pastgacha” tuzatish tamoyili (L.S.Vigotskiy). O‘qituvchi va psixologning diqqati talabaning “ertangi rivojlanishi”ga qaratilishi lozim. Shunga ko‘ra, bordi-yu, pedagogik tuzatishning maqsadi “pastdan” boshlangan, ya’ni, quyi ko‘rsatkichlarga tayanilgan bo‘lsa, u holda uning mazmunini talabalarining “keyingi rivojlanish hududi”ni shakllantirish tashkil qiladi. Talaba tomonidan erishilgan

natijalarni o'rganish va baholash uning keyingi rivojlanish hududini "yuqoridan pastgacha" tamoyili bo'yicha tuzatish maqsadga muvofiqligini ifodalaydi¹¹.

Xulosa. Korreksion faoliyat quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

talabani ijtimoiy muhitga moslashtirish (ayniqsa, yolg'iz ona yoki mukammal bo'lgan oila sharoitida tarbiyalanganlarni, chunki ularning aksariyati odamovi bo'lib, ijtimoiy muloqotga kirishga qiynaladi);

talabani ta'lim jarayoniga moslashtirish;

talabada ijtimoiy faollikni rivojlantirish;

o'zlashtira olmaslik sabablarini aniqlash va ularni bartaraf qilish;

talabada fikrlash qobiliyatini rivojlantirish;

talabaning nutqidagi nuqsonlarni bartaraf qilish, nutq boyligini oshirish;

talabaning xulqidagi kamchiliklar (tajovuzkorlik, yuqori darajadagi ta'sirchanlik, tushkunlikka beriluvchanlik, hissiyotni sust namoyish qilish, salbiy odatlar – tamaki mahsulotlarini chekish, giyohvand moddalar yoki spirtli ichimliklarni iste'mol qilish, jinoyatga moyillik kabilar)ni tuzatish;

talaba mansub bo'lgan oiladagi nosog'lom muhitni bartaraf qilish va oiladagi

ijtimoiylashuv jarayonini shakllantirishga yo'naltirilgan chora tadbirlar ishlab chiqish va talaba shaxsiga nisbatan yordam ko'rsatish choralarini belgilash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ismoilova Z.Q. Talabalarining kasbiy pedagogik malakalarini shakllantirish Dis...p.f.n.prof Toshkent 2000.-133 b.
2. Дудина М.М., Хаматнуров Ф.Т. Основы психолого-педагогической диагностики / Учеб.пособие. - Екатеринбург: Изд-во Рос.гос.проф.пед. университет, 2016. – 190 с.
3. Ингенкамп, Карлхайнц. Педагогический диагноз / Пер. мокрый М.: Pedagogika, 2001. – S. 16-17.
4. Pedagogik diagnostika / Ma'ruza matnlari. Tuzuvchi: X.Rahmatova. – Namangan: Namangan DU, 2014. – 100 b.
5. Овсянникова С.К. Педагогическая диагностика и коррекция в образовательном процессе / Учебно-метод.пособие. – Нижневартовск: Изд.во Нижневарт.хуманит.унив.та, 2011. – 243 с.
6. Yo'ldoshev J.G', Shirinov M.K., Ochilov F.I. Pedagogik diagnostika / O'quv-metod.qo'll. – 2014. – 96 b.
7. <http://www.lex.uz> (ЎзР қонун ва ҳужжатлари)
8. <http://www.ziyonet.edu.uz> (Билим портали)

¹¹ Колесникова Г.И. Основы психокоррекции – Ростов на-Дону: Феникс, 2005. – С. 324.

РАҚОБАТБАРДОШ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ОМИЛЛАРИ

Д.И.Муқумова

“ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети доценти

Темирова Зохида Илхомжон қизи

университет илмий изланувчиси

Ризаева Шахноза Ашууровна

университет мустақил тадқиқотчиси

Калит сўзлар:

Психология сўзининг луғавий маъноси грекча “псюхе “жон, рух, “логос” – фан, таълимот деган маънони англатади.

Педагогика (юнонча. paidagogike) — тарбия, [таълим](#) ҳамда [маълумот](#) беришнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганувчи фан.

Метод (юнонча metodos — билиш ёки тадқиқот йўли, назария, таълимот) воқеликни амалий ва назарий эгаллаш, ўзлаштириш, ўрганиш, билиш учун йўлйўриқлар, усуллар мажмуаси, фалсафий билимларни яратиш ва асослаш усули.

Технология (юнон. “techne” – маҳорат, санъат, “logos” – тушунча, таълимот) – муайян (ишлаб чиқариш, ижтимоий, иқтисодий ва б.) жараёнларнинг юксак маҳорат, санъат даражасида ташкил этилиши

Аннотация. Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда педагогик омиллардан фойдаланишнинг самарадорлигини кўрсатиб бериш, педагог ходим ва кадрларнинг ижтимоий-психологик турларга ажратиш. Кадрларнинг таълим жараёнини шакиллантириш ва замановий педагогик технологияларининг методик таъминотини назарий модели ҳамда педагогик шарт-шароитларни яратиш асосида ўтказилган илмий тадқиқот натижаларини тақдим этиш.

Аннотация. Продемонстрировать эффективность использования педагогических факторов при подготовке конкурентоспособных кадров, разделить педагогические кадры и персонал на социально-психологические типы. Представлены результаты научных исследований, проводимых на основе формирования процесса подготовки кадров и теоретической модели методического обеспечения современных педагогических технологий, а также создания педагогических условий.

Abstract. To demonstrate the effectiveness of using pedagogical factors in the training of competitive personnel, to divide pedagogical staff and personnel into socio-psychological types. Presenting the results of scientific research conducted on the basis of the formation of the training process of personnel and the theoretical model of the methodological support of modern pedagogical technologies, as well as the creation of pedagogical conditions.

Кириш: Мавзунинг долзарблиги. Ҳозирги вақтда турли хил оммавий тадбирлар аҳолининг ижтимоий фаоллиги ва бўш вақтини ўтказишининг кенг ёйилган шаклларида бири ҳисобланади, ҳамда шахснинг сиёсий ҳаёти, спорт, маданият, санъат ютуқларидан бевосита баҳраманд бўлиш эҳтиёжини қондиради. Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишлари куп жихатдан уларнинг давлат органлари, сиёсий партия ва ҳаракатлар, шунингдек турли хил касаба уюшмалари, спорт, маданият, диний ва бошқа ташкилотлар томонидан ўтказиладиган турли хил оммавий тадбирларда фаол иштирок этишлари билан боғлиқлиги ханузгача ўз ечимини топмаганлиги **мавзунинг долзарблигини белгилаб беради.**

Мақсади. Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда педагогик омиллардан фойдаланишнинг самарадорлигини кўрсатиб бериш, Рақобатбардош кадрлар тайёрлашда педагогик омилларнинг методик асосларини ишлаб чиқиш.

Шу ўринда, аввало оммавий тадбирларнинг турлари ва уларни ўтказиш тартибига тўхталишдан аввал, унинг луғавий маъносига алоҳида эътибор қаратсак. «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да «оммавий» сўзининг моҳиятига «оммага, кўпчиликка оид; кўпчилик томонидан ёки омма орасида бажариладиган оммавий иш, оммавий ҳаракатлар», деб изоҳ берилган.

Жамиятда кишиларнинг турли хатти-ҳаракатлари оммавий тарзда амалга оширилади. Қадимдан инсон яшаш учун курашиб келган. Бу жараёнда инсон хоши-иродасининг турли шакллари намоён бўлган, яъни инсонда оммавий ҳаракатларга мойиллик юзага келган.

Уларнинг бир қанча ижтимоий-психологик турлари мавжуд ва миш-миш гаплар, оломон, намоёишлар ва бошқа шаклларда намоён бўлади.

Шахс узининг ижтимоий фаолиятида турли-туман воқеа-ҳодисаларга дуч келади, айниқса муомала жараёнида ўзи хоҳлаган ва хоҳламаган одамлар билан учрашади ва суҳбатлашади. Улар ўз дунёқарашига қараб, рухий жихатдан муайян мақсадга кўра жамоаларни вужудга келтиради.

Бундай жамоаларнинг хатти-ҳаракатлари ўрнатилган қонун ва ахлоқ қоидаларига тўғри келмаса, жамиятга зид хатти-ҳаракатлар ҳисобланади.

Жамоадан ташқари хатти-ҳаракат шахснинг қонун доирасидан четга чиқиши ва жамиятда ўрнатилган тартиб-қоида ҳамда қонунларни билиб-билмасдан бузиши, жамиятга қарши хатти-ҳаракатларни содир этишидир.

Шу сабабли жамоадан ташқаридаги ҳар қандай хатти-ҳаракат, яъни оммавий ижтимоий тартиббузарлик ижтимоий кўрқув, ваҳима остидаги деликвент хулқ ўзгаришларини юзага келтиради. Деликвентлик - тартиб, тарбиянинг издан чиқиши, яъни тартибсизлик, тарбиясизлик, конфромлилик (ташқи таъсирларга берилиш), маданиятсизлик каби психик камчиликларни намоён этади. Инсон хулқ-атворида конформлик даражасининг кучайиши оқибатида ноадекват (номуносиб) хатти-ҳаракатлар юзага келади ва ташқи таъсирларга берилувчанлик ҳолатлари кузатилади. Натижада шахс хатти-ҳаракатларининг маълум меъёрлардан чиқиши ва жамиятдаги мавжуд қонунчиликка мос келмайдиган кўриниши жамиятга зид хатти-ҳаракатлар деб аталади.

Кишиларнинг жамоадан ташқари салбий хатти-ҳаракатлари билан боғлиқ жиноятлар Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 244, 277-моддалари асосида жамоат тартиби ва жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар ҳуқуқий тартибга солинган.

Оммавий тадбирларнинг икки тури мавжуд.

Рухсат этилган оммавий тадбирлар - кўнгилочар, театр-томоша, концерт, спорт, реклама дастурлари ва бошқа дам олиш дастурлари, умумхалқ, диний, касбий байрамлар ҳамда митинг, йиғилиш, намоёйишни ўтказиш мақсадида юридик ва жисмоний шахслар томонидан очиқ ва ёпиқ иншоотларда, майдонлар, бинолар ва бошқа жойларда тегишли орган ва идоралардан рухсат олган ҳолда ташкил этиладиган тадбирлар;

Рухсат этилмаган оммавий тадбирлар - тегишли давлат органлари ва идораларидан рухсат олмасдан ташкил қилинадиган митинг, йиғилиш, намоёйиш ва кўча юришлари.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда оммавий тадбирларни ўтказиш фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ифода этгани боис, жамоат хавфсизлигини таъминлаш нуқтаи назаридан тегишли давлат ҳокимияти органлари томонидан рухсат этилган тақдирдагина амалга оширилиши белгилаб қўйилган.

Рухсат этилмаган оммавий тадбирларни ўтказиш ёки режалаштириш қонунчиликда назарда тутилган муайян жавобгарликни юзага келтиради. Оммавий тадбирларнинг энг муҳим ҳуқуқий шартлари уларнинг ўтказилишига давлат ҳокимият органларидан тегишли тартибда рухсатноманинг олинишидир. Шу боис юридик адабиётларда *рухсат этилган ва рухсат этилмаган* оммавий тадбирлар деб, таснифланган.

Худудий белгиларига сараб оммавий тадбирлар:

- туман-шаҳар миқёсида;
- вилоят миқёсида;
- республика миқёсида;
- халқаро миқёсдаги турларга бўлинади.

Оммавий тадбирларнинг асосий турлари қуйидагилардан иборат:

Митинг - фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги воқеаҳо дисаларга, шахслар эки ташкилотларнинг ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги)га нисбатан ўз муносабатларини ифода этиш ва оммавий равишда муҳокама қилиш мақсадидаги оммавий йиғини;

куча ҳаракатлари - кўчанинг қатнов ёки пиёдалар йўлаклариди, чорраҳаларида қандайдир масалаларга диққатни жалб қилиш мақсадида одамлар томонидан ташкил этиладиган оммавий ҳаракат;

намоёйиш - ҳаракат жараенида плакатлар, эълонлар ва бошқа кўргазмалар воситалардан фойдаланган ҳолда жамият сиёсий кайфиятининг одамлар гуруҳи томонидан оммавий намоёйиш этилиши;

йиғилиш - фуқаролар гуруҳи томонидан ўзларининг кайфиятлари, муносабатлари ва қарашларини маълум жой, худуд, биноларда бошловчи,

бошқарувчи томонидан уларга қарши томонга маълум қилиниши.

Юқорида қайд этилган тадбирлар ўтказилаётганда жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, аҳолининг тинчлиги, осойишталигини сақлаш, фуқароларнинг эркинликлари ва қонуний манфаатларини турли тажовузлардан химоя қилиш асосан ички ишлар органларининг зиммасидаги вазифалар хисобланади.

Оммавий тадбирларнинг мазмуни ва юналишига қараб қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

- ижтимоий-сиесий;
- оммавий-маданий;
- спорт-томоша;
- диний маросимлар.

1. *Ижтимоий-сиесий тадбирларга* намоёишлар, митинглар, юришлар, сиесий партиялар ва жамоат ташкилотларининг курултойлари (сездлари), сайловлар, турли даражалардаги депутатлар, Республика Президентининг сайланиши кабилар киради.

2. *Оммавий тадбирларнинг* яна бир кенг тарқалган тури *маданий-оммавий тадбирлардир*. Уларга қуйидагилар киради: кўргазмалар, вернисажлар (кўргазмани очиш маросимлари), халқ сайиллари, театрлаштирилган томошалар, фестиваллар, ярмаркалар, концертлар ва хоказо.

3. *Спорт-томоша тадбирлари*, анъанага қура, республикамизда аҳоли оммавий дам олишининг кенг эйилган шаклларида бири хисобланади. Улар, миқёси ва муҳимлиги даражасига қура, халқаро, республика, вилоят, шаҳар ва туман миқёсидаги тадбирларга бўлинади. Одамларнинг оммавий тўпланиши ҳамда жамоат тартибининг ҳолатига кўрсатадиган таъсир даражаси буйича қўриқлаш учун энг қийини футбол, қураш, катта теннис каби спорт уйинларининг ўтказилишидир. Ушбу оммавий тадбирларнинг ўзига хос жиҳати, футбол матчларида муайян тоифадаги спорт ишқибозлари, турли спорт клубларига мансуб ашаддий муҳлисларнинг бўлишидир.

4. *Оммавий-диний тадбирлар*, жумладан республикамиздаги ҳар хил диний байрамлар, одатда, тегишли мачитларда диндорлар ва оддий кизиқувчилар кўплаб тўпланадиган шароитда ўтказилади. Ҳозирги вақтда давлат сиёсатининг динга муносабати ўзгаргани сабабли янги мачитлар қурилмоқда, эскилари тикланмоқда, диндорларга ибодат учун мақбул шароитлар яратилмоқда. Улар орасида фаолияти гайри ижтимоий хусусиятга эга бўлган ва атрофдагилар учун хавф туғдирадиган оқимлар бўлганлигини ҳам эсдан чиқармаслик керак. Ушбу оқимларга кўпчиликка маълум бўлган «Ваххобийлар», «Ақромийлар», «Хизб ут-тахрир» кабилар киради. Улар уз сафларига эшларни тортадилар, одамларни йўлдан урадилар, баъзан эса ҳуқуқбузарлик ва жинойтлар содир этадилар.

Оммавий тадбир ўтказилаётган объект ва унинг атрофида турли хил фавқулотда вазиятларнинг келиб чиқишининг олдини олиш мақсадида,

профилактика инспекторлари томонидан профилактик тадбирлар ўтказилаётганда қуйидаги психологик билимларга эга бўлишлари мақсадга мувофиқ:

- жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлашга жалб этилган профилактика инспекторлар тезкор вазиятни доимий равишда *кузатишлари* асосида шубҳа уйғотувчи ва тез экстаз (жазава, узини юкотиш даражасида завкланиш, хаяжонланиш) ҳолатига тушиб қолувчи шахсларни аниқлаш;

- жамоат тартибининг бузилишига олиб келувчи сабаб ва шароит ларни аниқлаш ва уни бартараф этиш буйича ўз вақтида оммавий тадбир иштирокчиларига психологик таъсир чораларини кўриш;

- шубҳа уйғотувчи ва экстаз ҳолатига тушиб қолувчи шахсларга психологик таъсир курсата олиш (ходимлар томонидан доимий назоратда эканлигини хис қилиб туриши);

- тезкор ходимлар томонидан оммавий тадбир иштирокчиларига психологик таъсир курсатиш мақсадида миш-миш гаплардан фойдаланиш;

- оммавий тадбир иштирокчилари орасидан шубҳа уйғотувчи шахсларни олиб чиқиб кетишда обрусизлантириш усулидан фойдаланиш.

Айтиш жоизки, оммавий тадбир ўтказилаётганда оммавий тартибсизлик вужудга келишининг олдини олишда ички ишлар органлари ходимлари томонидан психологик билимларга эга бўлиш, айниқса инсоннинг жамоадан ташқари хатти-харакатлари психологиясини билиш муҳим аҳамият касб этади.

Инсоннинг жамоадан ташқари хатти-харакатлари доираси кенг бўлиб, биз мазкур мақолада асосан фақат *миш-миш гаплар* ва *оломон психологиясига* тўхталиб ўтамиз.

Турли жамоаларни ҳаракатга келтирувчи омиллардан бўлмиш миш-миш гаплар ҳамда оломон доимо ҳуқуқшунослар, психологлар ва сотсиологлар диққат эътиборида бўлган. Жамоадан ташқари ахлоқ психологияси ҳақида бир катор олимлар уз қарашларини баён этган. Масалан, француз психологи Ле Бон Гюставнинг фикрига қара, «инсоннинг маълум бир гуруҳ эки жамоа орасида ўзига бўлган ишончи, иродавий кучининг ортиши ва интеллектуал онгининг сусайишини қузатамиз. Аксарият ҳолларда оломондаги одамда уз хатти-харакатига нисбатан назоратнинг юқолганлигини қуриш мумкин»¹.

Рус олими Ф. Н. Плевако инсонларнинг жамоадан ташқари хатти-харакатларини психологик жиҳатдан таҳлил этган ва умумий хулосага келган. Муаллифнинг фикрича, оломон - катта бир девор, ундаги одамлар эса ушбу девор элементларидир. Оломон орасида бўлиш, ундаги инстинкт белгиларидир. Инсоннинг жамоадан ташқари хатти-харакатлардаги зарур элементлардан бири унда лидернинг мавжудлигидир.

Шу нуқтаи назардан «инсоннинг жамоадан ташқари хатти-харакати» тушунчаси ижтимоий психология ва юридик психологияда муҳим аҳамиятга

эга булиб, инсон хулк-атворининг маълум маънода хукукий нормадан чиқиши, унда инпулсив (шартсиз рефлекс) хара- катнинг намоен булиши билан изохланади. Бундан ташқари, инсон рухиятида кучли кузталиш, хиссий мувозанатсизликнинг ортиши ва идрок этиш куламининг торайишини сезиш мумкин. Жамоадан ташқари хатти-харакатда асосий ролни, яъни доминантлик (устунлик)ни оломонга рахбарлик, ташкилотчилик килаётган юлбошчилар бажаради. Шунинг учун ҳам одамларнинг жамоадан ташқари хатти-харакатларига жиной-хукукий нуктаи назардан баҳо берилганда юлбош- чилар жамоанинг ташкилотчиси ва рахбари ҳисобланади. Улар асосан миш-мишларни тарқатишда ҳамда оломонни ҳаракатга кетиришда катта рол уйнайди. Ижтимоий психологияда шахснинг ижтимоий муносабатларга киришиши, турли ижтимоий қуринишлардаги хатти-харакатларининг ижтимоий психологик қонуниятлари урганилади. Чунки инсонларнинг бир-бирини идрок этиши муносабатлар механиз- минини яратади. Шу нуктаи назардан одамларнинг жамоадан ташқари даги хатти-харакатини тартибга солишда бевосита оломон психоло- гиясини урганиш, яъни инсон хулк-атворини хукукий жихатдан тартибга солиш ва меъерлаш мақсадга мувофиқдир.

Чунки ҳар бир жамиятда жамоатчилик фикри, кайфияти ва ички маънавий-рухий дунекараши асосида ижтимоий психологик қуринишлар, ходисалар, воқеалар намоен бўлиб, бу динамик ҳаракатга эга. Яъни оломондаги инсоннинг хатти-харакатларига ҳам биологик, ҳам ижтимоий омиллар доминантлик (устунлик) килади. Натижада инсонда ташқи ходисалар таъсирига берилиш ички иродавий бошқарув ва узини узи назорат қилишнинг сусайишини кузатиш мумкин.

Бу борада атоқли рус олими М .И. Эникеевнинг «аксарият жиной хатти-харакатларнинг замирида одамларнинг айрим ижтимоий қуринишларга бўлган дезадаптатсиялашуви (мослаша олмаслиги) сабаб бўлади»¹², деган фикрларида қайсидир маънода ҳақиқат мавжуд.

Хулоса. Шу нуктаи назардан ички ишлар органлари ходимлари уз касбий фаолиятида асосий ижтимоий-психологик қуринишлар (миш-миш гаплар, оломон)га қарши қурашишда оломоннинг ижтимоий ва этно-психологик хусусиятларини ва географик шарт-шароитларини чуқур ўрганиши ҳамда таҳлил қилиши муҳим урин тутати. Инсон ҳаёти давомида урф-одатлар, этник ва ижтимоий қадриятларга риоя этишга мажбур. Бу, уз навбатида, унинг жамоада ички муҳитни яратишида психологик механизм сифатида намоен булади. Аксарият ҳолларда инсонларнинг хатти-харакатларида хукукий нормалардан четга чиқишларда уларнинг айрим ижтимоий муносабатларга мослаша олмаслиги бош омиллардан бири саналади. Чунки ижтимоий мослашувчанликнинг юқлиги нафақат ички қадриятлар, юналишларнинг сустигида, балки ундаги ижобий ижтимоий стереотиплар ва қўникмаларнинг шаклланмаганлигида ва узига узи берган

¹²Эникеев М. И. Юридическая психология. - СПб., 2005. - С. 65.

бахонинг пастлигида намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан оломон таркибига кирувчи одамларнинг аксариятида миш-миш гапларга психологик юкумлилик, конформизм (ташки таъсирларга тез берилувчанлик) ҳолатлари купрок кузатилади. Айтиш жоизки, жамиятда булаётган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ўзгаришлар бевосита инсонлар онгига ўз таъсирини ўтказди ва бу, қайсидир маънода, инсон хатти-ҳаракатларини маълум бир меъёрдан чиқишига сабаб бўлувчи бош омиллардан биридир. Чунки ҳар бир инсон маълум бир жамоада узининг ички дунёқараши, эҳтиёж ва мотивлари асосида қандайдир вазифани бажаради.

Асосий ижтимоий психологик курунишлар, яъни миш-миш гаплар ва оломон ички ишлар органлари ходимлари учун доимо оператив қизиқиш уйғотган ва ҳамма вақт миш-миш гаплар тарқатган ҳамда жамоат хавфсизлиги, тартибига хавф солувчи шахслар ҳисобга олинган.

Юқорида қайд этилганлардан келиб чиқадиган бўлсак, асосий ижтимоий-психологик кўрунишлардан бири бўлмиш миш-миш гаплар ва оломон психологиясини ўрганиш бугунги кунда ички ишлар органлари ходимлари фаолиятидаги муҳим муаммолардан бири саналади. Шу сабабли ушбу ижтимоий-психологик кўрунишларга батафсил тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Исмоилова З.К. Талабаларнинг касбий педагогик малакаларини шакллантириш: Дис..... п.ф.н.-Т.: 2000.-133 б.
2. Иноятов У.И. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида ўқув жараёнини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш. Услубий қўлланма.-Т.: ЎМКХТТМ. 2001-43 б
3. Рашидов Х.Ф. Особенности развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане. - Т.: «Фан» Академия Наук Республики Узбекистан, Ташкент, 2004. - 288 с.
4. <http://www.lex.uz> (ЎзР қонун ва ҳужжатлари)
5. <http://www.ziyounet.edu.uz> (Билим портали)

TEACHING LISTENING EFFECTIVELY USING MODERN APPROACHES

Madaminova Nilufar Madrasulovna
English teacher at
Academic lyceum of TUAC
+998-93-507-01-08

Abstract. The educating of tuning in the strategy of showing unknown dialects was given extraordinary significance, since the view of unknown dialect discourse by ear is a complicated cycle that requires greatest consideration from the understudy, and from the educator - predictable groundwork for the improvement of this kind of discourse movement. The methodology of teaching foreign languages faces the challenge of properly organizing and planning this process so that the level of formation of students' auditory skills meets the needs of modern society. This necessitates a methodically correct organization of the process of teaching listening.

Key words: recognition of phonemes, methodology of teaching, teaching listening, semantic processing of information, auditory analyzer

Annotatsiya. Noma'lum dialektlarni ko'rsatish strategiyasida sozlashni o'rgatish favqulodda ahamiyat kasb etdi, chunki noma'lum dialekt nutqini quloq orqali ko'rish murakkab tsikl bo'lib, u o'quvchi tomonidan eng katta e'tiborni talab qiladi va o'qituvchi tomonidan - bu turni takomillashtirish uchun bashorat qilinadigan asoslar. nutq harakati. Chet tillarni o'qitish metodikasi oldida bu jarayonni to'g'ri tashkil etish va o'quvchilarning eshitish qobiliyatini shakllantirish darajasi zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga javob beradigan tarzda rejalashtirish vazifasi turibdi. Bu esa tinglashga o'rgatish jarayonini uslubiy jihatdan to'g'ri tashkil etishni taqozo etadi.

Kalit so'zlar: fonemalarni aniqlash, o'qitish metodikasi, tinglashni o'rgatish, ma'lumotni semantik qayta ishlash, eshitish analizatori

Аннотация. Воспитанию настройки стратегии показа неизвестных диалектов придавалось исключительное значение, так как просмотр на слух незнакомого диалектного дискурса представляет собой сложный цикл, требующий от дублера наибольшего внимания, а от педагога - предсказуемой заделки по совершенствованию такого рода. дискурсивного движения. Перед методикой обучения иностранным языкам стоит задача правильно организовать и спланировать этот процесс так, чтобы уровень сформированности слуховых навыков учащихся соответствовал потребностям современного общества. Это обуславливает необходимость методически правильной организации процесса обучения аудированию.

Ключевые слова: распознавание фонем, методика обучения, обучение аудированию, семантическая обработка информации, слуховой анализатор.

Listening is an open kind of discourse action, which is the concurrent insight and comprehension of discourse by ear and as a free action has its own objectives,

goals, subject and result. This is an intricate expertise that can't be completely robotized, yet just to some extent - at the degree of acknowledgment of phonemes, words and syntactic developments. Since this is an unexpressed process from the outside, the methodology's development tended to view listening as a passive process and a "by-product of speaking" rather than an independent VRD for a significant portion of its history. However, scientists in the past have demonstrated that listening is an active process in which all mental and mental processes work hard. The perception of the received information in the form of sound, its processing and comparison with the standards that students have stored in their long-term memory, recognition, and understanding of thought all take place during this process. Listening is firmly connected with different abilities: tuning in and perusing are focused on the discernment and semantic handling of data, and this makes sense of the shared trait of discourse components that serve responsive ones. Speaking and listening are two aspects of the same phenomenon known as oral speech. Listening is the main ability when barely anything relies upon us (audience members), since the language structure and content are set from an external perspective by the speaker, the limit of the hear-able channel is lower than, for instance, the visual one, separately, hear-able memory is grown more awful than visual, consequently, exhaustion rapidly sets in during delayed tuning in and neglecting happens quicker what we hear. Furthermore, obviously, in a genuine correspondence circumstance, it is difficult to rehash what we hear or pay attention to. For instance, a discourse by an instructor, an educator, a discussion between at least two conversationalists, a television/radio station, declarations over an amplifier at railroad stations/train stations, and so on.

Based on the above, we can conclude that it is difficult to teach listening. As the practical teachers testify, it is more difficult than other skills, especially since the work on listening does not cause positive emotions among the students themselves. Nevertheless, the need to learn listening as a separate, independent skill is due to the following factors:

- samples of foreign language speech are received through hearing, which, being standards, are laid in long-term memory, where they are stored;
- auditory-speech-motor images are included in all VRDS and, accordingly, it is impossible to teach other VRDS without the development of an auditory analyzer;
- the listener (student) develops auditory control, which is included in all systems, i.e. a person, when speaking / writing or reading, controls himself through hearing;
- auditory memory develops, without which successful educational activity is impossible (since we are talking about the organization of the educational process) and, in particular, it is impossible to master a foreign language.

Listening, as the researchers found, takes up to 40-60% of the study time in the lesson, begins with the first phrase of the teacher: "Hello/Good morning / afternoon; Glad to see you; Let's start/begin our lesson" and ends when summing

up the lesson: "Thank's a lot for your work; your home-work/task is...;your marks for the lesson are...".

Therefore, the conclusion about the need for special, purposeful training in listening as an independent skill is obvious. Listening begins with the perception of speech, the essential features are perceived by the auditory organs and compared (compared) with the standards stored in long-term memory. If the student does not have strong standards, then errors in perception may occur, for example:

Walk – work; back – bag;

Bad – bed

Think–sing-sink add more examples

There are contact and distant listening.

The basis of the internal mechanism of listening is the following mental processes:

- ✓ auditory perception and recognition (recognition, discrimination);
- ✓ attention (concentration);
- ✓ anticipation, anticipation or probabilistic forecasting (anticipation / prediction /forward inference);
- ✓ semantic guess (guessing / inferring from context);
- ✓ segmentation of the speech stream (segmentation /chunking) and grouping;
- ✓ informative analysis based on the separation of units of semantic information;
- ✓ the final synthesis, involving various kinds of compression and interpretation of the perceived message.

Listening includes the following auditory skills, the integration of which ensures the possession of this quality:

- ✓ auditory-pronouncing skills, that is, the ability of unmistakable, fast, stable simultaneous perception and recognition of phonetic code brought to automatism;
- ✓ receptive lexical and grammatical skills.

Psychophysiological mechanisms of listening:

Listening, like any other process of cognition, has 2 sides – sensory and logical. These sides are qualitatively different, but they function in an inseparable unity. The mechanisms of listening are related to both sides of this process.

Mechanisms of speech perception – a person who does not speak a foreign language, according to A.R. Luria, not only does not understand, but also does not hear it. The improvement of perception is due to an increase in the "operational unit of perception" (P.I. Zinchenko). The success of listening depends on the size of this unit: the larger blocks (sound-thinking complexes) speech will be perceived, the more successful the processing of the information contained in it will be. At the initial stage of training, an immature listener, of course, perception occurs in parts (in words), and then – holistically, as an indecomposable unit (phrase), but to achieve such a desired level of perception, special training is necessary.

The mechanisms of internal pronunciation are necessary for speech analysis, understanding and memorization. The extent of internal pronunciation depends on

the complexity of the content, the level of proficiency of the students, as well as on the conditions of perception of the text. Memory mechanisms are operational (we associate what we hear now with what we have just heard, i.e. we associate the end of a phrase with its beginning), the better memory is developed, the greater the value of the perception unit; long-term (storage of standards), unlike other speech mechanisms, long-term memory is not formed by special exercises, and all previous experience.

Mechanisms of comprehension – we identify semantic milestones for understanding the text, establish semantic connections – the main thing is secondary.

Here we also consider it necessary to indicate the levels of understanding of the text: from individual words to a sentence and a whole utterance. We can talk about understanding the content (factual information) and understanding the meaning, about deep and superficial understanding, about accuracy and completeness of understanding. The completeness of understanding depends on the correctness of perception.

The mechanisms of anticipation function at the level of language form and content. The correctness of the forecast depends on language and (sometimes) life experience, understanding of the situation and context. This is a kind of "pre-tuning" of the speech organs, which contributes to the excitation of certain models in the cerebral cortex. Even before the beginning of perception, as soon as the listening attitude appears, the articulatory organs already show minimal activity. Due to this, certain models are excited in the listener's mind, which makes it possible to anticipate, anticipate what is to be heard. That is why it is necessary to pay great attention to the formulation of the installation.

The understanding of a text is influenced by its semantic organization. The story (text) should be constructed in such a way that the main idea is easily highlighted, and the details are adjacent to it. It should be borne in mind that if the main idea is expressed at the beginning of the message, then it is understood by 100%, at the end of the message – by 70%, and in the middle – by 40%.

The mechanisms of comparison – recognition – work continuously, because there is a comparison of incoming signals with those standards that are stored in our long-term memory. Comparison is closely related to a person's past experience, with his feelings and emotions. The listener's experience is understood as traces of auditory and speech-motor sensations, which form the basis of auditory perception and understanding of speech. If the auditory trace is potentially active enough, then when the same message is perceived, it seems to come to life and meaningful recognition occurs. Recognition during comparison occurs on the basis of invariant features, and not due to the complete coincidence of what is heard with what is stored in memory. Such invariant features are abstracted based on the variability of the material perceived in the past.

It is important to distinguish between communicative listening as Communicative Listening and educational listening (Guided Listening). In the process of educational listening, the formation of speech hearing and the skills of

recognizing lexical and grammatical material and the skills of understanding and evaluating what has been listened to takes place. Communicative listening is the purpose of learning and is a complex verbal ability to understand speech by ear when it is played once.

Guided Listening

Educational listening – acts as a means of teaching, serves as a way of introducing language material, creating strong auditory images of language units, is a prerequisite for mastering oral speech, the formation and development of communicative listening skills. Educational listening allows multiple (for independent work) and 2-fold (for classroom work, under the guidance of a teacher) listening to the same material. Repeated listening provides a more complete and accurate understanding of the audio text, as well as a better memorization of its content and language form, especially when the listened text is used for subsequent retelling, oral discussion or written presentation.

Depending on the method and nature of working with the text for listening in educational listening, there are:

- intensive - intensive and;
- extensive - extensive listening.

Communicative Listening

Communicative listening is a receptive skill aimed at the perception and understanding of oral speech by ear during its one-time listening. In foreign and domestic methods, it is customary to distinguish types of communicative listening depending on the communicative attitude (educational task) and the relationship with expressive oral speech.

Skim Listening / Listening for Gist

Listening with an understanding of the main content, with the extraction of basic information; introductory listening (Kulish, 1991). This type of communicative listening involves the processing of semantic information of a whistling text in order to separate the new from the known, the essential from the unimportant, to fix the most important information in memory. Educational tasks aimed at this type of listening and developing the necessary skills include predicting the content of the text by the title before listening, determining the topic and the speaker's communicative intention, listing the main facts, answering questions about the main content, drawing up a plan of what was listened to, summaries and annotations.

Reference:

1. Brown, G. Listening to Spoken English. London, 1992 - 25-49pp.
2. Cohen, L & Manim, L. Research methods in Education. London, 1998 - 117-125pp.
3. Cross, D. Teach English. Oxford, 1998 - 36 - 45pp.
4. Jack C. R. Teaching listening and speaking from theory to practice, 2008-1-41pp.

TEACHING READING: METHODS ON HOW TO IMPROVE

Rakhmanova Shakhnoza Amrullayevna

*English teacher at
Academic lyceum of TUAC
+998-93-507-01-08*

Abstract. As is known, the action in the digestion of data in schoolchildren happens based on their own perspectives and interests, which is the fundamental method for spurring instructive exercises. Simultaneously, it is important to consider the individual individualization of understudies, connect discourse activities with their genuine sentiments, contemplations and interests.

Keywords: assimilation of information, cognitive activity, comprehensive development, visual memory

Annotatsiya. Ma'lumki, maktab o'quvchilarining ma'lumotlarini hazm qilish harakati ularning o'z qarashlari va qiziqishlari asosida amalga oshiriladi, bu esa o'rgatuvchi mashqlarni rag'batlantirishning asosiy usuli hisoblanadi. Shu bilan birga, o'quvchilarni individuallashtirishni hisobga olish, nutq faoliyatini ularning haqiqiy his-tuyg'ulari, tafakkurlari va qiziqishlari bilan bog'lash muhimdir.

Kalit so'zlar: axborotni o'zlashtirish, kognitiv faollik, har tomonlama rivojlanish, vizual xotira

Аннотация. Как известно, действие по усвоению информации у школьников происходит исходя из собственных взглядов и интересов, что является основным методом стимулирования поучительных занятий. Одновременно важно учитывать индивидуализацию дублеров, связывать дискурсивную деятельность с их подлинными переживаниями, размышлениями и интересами.

Ключевые слова: усвоение информации, познавательная деятельность, всестороннее развитие, зрительная память.

As lexical units aggregate, numerous schoolchildren need visual help since it is very challenging to see discourse simply by ear. This is particularly valid for those schoolchildren whose visual memory is preferable created over hear-able memory. That is the reason perusing is so significant.

Perusing is one of the main sorts of open and mental action for understudies. This action is pointed toward removing data from a composed fixed text. Perusing carries out different roles: it serves for commonsense dominance of an unknown dialect, is a method for learning a language and culture, a method for data and instructive exercises and a method for self-schooling. As you most likely are aware, perusing adds to the advancement of different kinds of open action. Perusing offers the best chances for the instruction and thorough improvement of schoolchildren through an unknown dialect.

When teaching reading at the initial stage, it is important to teach the student to read correctly, that is, to teach him to voice graphemes, and extract thoughts, that is, to understand, evaluate, and use the information of the text. These skills

depend on how fast the child reads. By reading technique we mean not only the fast and accurate correlation of sound and letter, but also the correlation of the sound-letter bundle with the semantic meaning of what the child is reading. It is the high level of mastery of the reading technique that allows you to achieve the result of the reading process itself – fast and high-quality information extraction. However, this is not possible if the student does not have enough language skills, does not know how or reproduces sounds incorrectly.

Every century comes up with its own methods of teaching reading. Then he forgets them, in order to "rediscover" them a few decades later and admire them anew. Everyone has their own charm. However, let's look at all this diversity. There are two main, fundamentally opposite methods of teaching reading. One is called the whole word method, the other is phonological. For a long time, there were discussions on whether phonetics should be taught at all. By 1930, a number of studies had been conducted on this topic, and everyone came to the conclusion that phonetics was necessary, the only question was how and to what extent to give it to schoolchildren. For example, such an experiment was set up. A group of schoolchildren aged five to six years was divided in half, with the first subgroup being taught to read by the method of whole words, the second by the phonological method. When the schoolchildren started reading, they were tested. At the first stage, the schoolchildren from the first group read aloud and to themselves better. "Phonological" schoolchildren coped more easily with unfamiliar words and by the end of the second grade surpassed their classmates in terms of perception and richness of vocabulary. According to the observations of scientists, "pedigreed" schoolchildren made typical mistakes. For example, reading the caption under the picture, they replaced words that were close in meaning. Instead of "tiger" they could say "lion", instead of "girl" - "schoolchildren", instead of "car" - "wheels". The desire to fix the word for a strictly defined meaning led to the fact that during the whole year of study these schoolchildren could not learn to read new words without anyone's help. In fairness, it should be said that "phonological" schoolchildren had difficulty reading those words where the letters were rearranged or replaced with similar ones. Thus, it became clear that phonetics is necessary for most small readers. Recent studies have confirmed that people spell words. But due to the fact that this process happens instantly, it seems that we perceive the whole word.

Going further in research, psychologists realized that reading is saying a text to yourself. Proponents of the theory of perception of the text as a whole believed and believe that we perceive words from the text directly. But experiments have shown that while reading to yourself, the same part of the brain is involved as when reading aloud. So, in order to read freely, it is necessary to easily and quickly recognize letters and correlate them with sounds. And the simplest cramming of phonetics turns out to be much more effective than other tricks and techniques.

Oddly enough, you can learn to read without knowing the alphabet. Followers of the "whole words" method urge not to teach the child letters. And only recently have the final conclusions of scientists become known: only knowledge of letters

makes the process of learning to read as successful as possible. An experiment was conducted. Schoolchildren were shown cards with words. Only in one group these words were captions under pictures, and in the other the same words were given without illustration. Each group was presented with the same four words. Then the schoolchildren were connected, the cards were shuffled and shown again. It turned out that children learn words only on the cards they studied on. That is, a child who remembers words with an illustration is much less likely to recognize the graphic appearance of the word than someone who memorized the spelling in its "pure form".

This indirectly confirms the fact that the alphabet is necessary. But the main thing is not how the letters are called, but what they mean. Schoolchildren should not so much know the names and sequence of letters as learn to pay attention to the letters, perceive them as part of the whole. In addition, the alphabet is an abstract code. A kid who has dealt with real things before begins to use symbols, and this is the first step to the development of abstract thinking. There cannot be one universal method of teaching reading in any language. But the general approach can be: to start learning with an understanding of letters and sounds, with phonetics. This principle works in almost any language. Even in China, where hieroglyphs are traditionally used in writing, for the last 50 years children have been taught to read words using the Latin alphabet first, and then they switch to the traditional spelling. In some languages, the relationship between letters and phonemes is very, very complicated. For example, in English, many words are read completely differently than they are written. The rules of reading depend on whether the syllable is closed or open, on the order of letters and on their combinations with each other. Some sounds can affect the pronunciation of others and so on. That is why the alphabet for James Pitman's initial reading instruction and the whole-language method (perception of the text as a whole) used to be very popular in English. Today, in America, at the state level, a project is being considered for the mandatory introduction of phonetics into the curriculum in all states. A few decades ago, the method was the same: first, schoolchildren learned the names of letters, then sounds, and then connected letters into syllables. The difficulty was that first graders could not learn the difference between how a letter is called and how it is pronounced for a long time. The syllables turned out to be long, and it was very difficult for the child to keep several letters in his head. In recent years, the principle of warehouses - phonemes has been successfully used. So, we found out that a child needs to know phonetics. But this does not mean that the kid should memorize boring rules and distinguish qualitative reduction from quantitative. The main thing that needs to be maintained is an interest in studying. And there is one rule here: the child is interested as long as his capabilities coincide with the tasks set.

It is necessary to make sure that the child succeeds so that his successes are obvious. For example, take for mastering a couple of dozen words denoting objects in the house. If you hang signs with words on these objects, the baby will soon

---

begin to recognize familiar inscriptions. Then you can play a guessing game, a lotto game with the same words - and the child will feel confident in his abilities.

Only against the background of positive emotions will further training be effective. But it is not a sin to prepare the youngest schoolchildren for learning to read in the future. The recipe here is simple: read aloud to them as much as possible. Moreover, the texts should exceed the language level of the child in their vocabulary. In addition, correct reading, according to experts, involves pauses, unfinished thoughts, complex questions that require reflection. One-and-a-half-year-old schoolchildren, whose parents read books in this way, outstripped their peers in development by eight months!

So, despite the ongoing debate about how to teach reading, a mandatory element has been defined that does not depend on a particular language: mastering the correspondences between letters and sounds. This step is the first, but not the last on the way to a deep and complete mastery of native speech.

Reference

1. Hewings, A. and Hewings, M. *Grammar and Context*, London, Routledge. 2004
2. Wells, W. H. G. An experimental approach to the interpretation of focus in spoken English' in Johns-Lewis, C. (ed.) *Intonation in Discourse*, London, Croom Helm. 1986
3. Kama Einhorn. *ESL Activities and Mini-Books for Every Classroom*. Scholastic Publishing. New York. 2011

ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИНГ ДИПЛОМАТИК МУЛОҚАТ ҚОБИЛЯТИНИ ТАКОМИЛАШТИРИШ

Мукумова Дилрабо Инатовна
“ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети доценти

Ризаева Шахноза Ашууровна
университет мустақил тадқиқотчиси

Темирова Зохида Илхомжон қизи
университет илмий изланувчиси

Аннотация. Педагог кадрларни тайёрлашда асосан бошқарув тенденциялари муҳим аҳамиятга эга ҳамда комиликка эришган шахсларнинг муомала мароми, мулоҳаза юритиш услуги, муносабатга киришиш укувчанлиги, вазиятдан чиқиш салоҳиятига бошқа одамлар ҳам тақлид қилади ва ҳаёт тажрибасида унга риоя этиб келади. Коммуникатив ва дипломатик қобилиятларни ривожлантиришда энг муҳим томонлари, салбий руҳий ҳолатга тушмасликка ҳаракат қилиш.

Аннотация. В обучении педагогических кадров в основном важны управленческие тенденции и достигшие комичности ритм поведения, стиль рассуждений, ловкость в установках, способность выйти из ситуации подражают другим людям и следуют им в жизненном опыте. Наиболее важными аспектами в развитии коммуникативных и дипломатических способностей являются: стараться не впасть в негативное состояние ума.

Abstract. In the training of pedagogical personnel, mainly management trends are important the treatment rhythm of persons who have achieved perfection, the method of reasoning, the ability to enter into an attitude, the potential to get out of the situation is also imitated by other people and is adhered to in life experience. The most important aspect in the development of communicative and diplomatic abilities is the desire not to fall into a negative state of mind.

Калит сўзлар:

Психология сўзининг луғавий маъноси грекча “псюхе “жон, рух, “логос”– фан, таълимот деган маънони англатади.

Педагогика (юнонча. paidagogike) — тарбия, таълим ҳамда маълумот беришнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганувчи фан.

Қириш: Педагог кадрларни тайёрлашда асосан бошқарув тенденциялари муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, комиликка эришган шахсларнинг муомала мароми, мулоҳаза юритиш услуги, муносабатга киришиш укувчанлиги, вазиятдан чиқиш салоҳиятига бошқа одамлар ҳам тақлид қилади ва ҳаёт тажрибасида унга риоя этиб яшайди. Одамлар ўртасидаги шахслараро муносабат жараёнида ғайритабиий ижтимоий ҳолат ёки ҳодисага онгли таяниш ўзини-ўзи мукаммаллаштириш, рўёбга чиқариш, бошқариш,

баҳолаш, ўзига-ўзи буйруқ бериш шахсинг руҳий дунёсидаги муҳим камолот даражасидаги босқичидир.

Ижтимоий муҳит - бу инсоннинг аниқ мақсадлар ва режалар асосида фаолият кўрсатадиган дунёсидир. Мазмунан ҳар бир инсоннинг шу ижтимоий олам билан алоқаси унинг инсоният тажрибаси, маданияти ва қабул қилинган, тан олинган ижтимоий хулқ нормалари доирасидаги ҳаракатларида намоён бўлади. Психология илмининг намоёндалари бўлмиш олимларнинг бутун бир авлоди ана шу шахс ва жамият алоқалари тизимида инсоннинг туб моҳиятини англаш, унинг ривожланиши ва камол топиши қонуниятларини излаганлар. Одамлар бир-бирлари билан мулоқотга киришар экан, уларнинг асосий кўзлаган мақсадларидан бири ўзаро бир-бирларига таъсир кўрсатиш, яъни фикр-ғояларига кўндириш, ҳаракатга чорлаш, установакларни ўзгартириш ва яхши таассурот қолдиришдир.

Мақсад ва вазифалари; Коммуникатив ва дипломатик қобилиятларни ривожлантиришда шахслардаги индивидуал психологик хусусиятга ҳам алоҳида эътибор бериш лозим бўлади. Бизга маълумки, барча инсонлар қобилиятли бўладилар, бироқ, уларнинг барчаси ҳам ўзларидаги қобилиятларни ривожлантириш билан шуғулланишмайди. Қобилиятли инсон бўлиб шаклланишда одам кўп жабҳаларда иштирок этиши, ўзидаги умумий ва махсус қобилиятларни ривожлантириши лозим. Шунинг учун ички ва ташқи тақлидни тушуниш ҳамда босқичма-босқич эгаллаб бориш бўлғуси мутахассиснинг касбий тайёргарлиги ҳамда баркамол шахс сифатида шаклланишининг гаровидир. Баъзи шахсларнинг коммуникация жараёнида иштирок этолмаслигининг асосий сабаби – ўзини юқори ёки паст баҳолаш туфайли, ўзига ва уни қуршаб турган одамларга нотўғри муносабатидир. Бунинг олдини олиш имкониятлари мавжуд бўлиб, асосан, қуйидагиларга аҳамият бериш ижобий самара беради: 1) Ҳамкорлик фаолиятида, мулоқотлар тизими орқали мулоқот жараёнининг барча аъзолари ўртасида инсонпарварлик муносабатларини ташкил қилиш, эмоционал муҳитни таққослаш имкониятини юзага келтириш; 2) Мулоқотда ички муносабатлар тизимида ҳар бир аъзонинг қулай мавқеини таъминлашга қаратилган тадбирларни амалга ошириш; 3) Инсоннинг мулоқот хусусиятлари, мароми, усуллари, шакллари тўғрисидаги ахборотни эгаллашига оид махсус машғулотларни уюштириш; 4) Шахслараро муносабатлар ва мулоқот усуллари мўлжалланган ишбилармонлик ўйинлари, психодрама, тренинг тизимини яратиш. Коммуникатив қобилият тўлиқ кечиши учун: коммуникатор-гапирувчи, хабар берувчи ва реципиент хабарни қабул қилувчи бўлиши керак. “К” билан “Р” ўртасида тўлақонли мулоқот кечиши учун: нутқ – хабар тушунарли бўлиши керак. Мулоқотга киришувчилар орасидаги нутқ бир-бирини қизиқтирадиган ва нутқларида озми-кўпми ҳиссиётлари намоён бўлиши керак. Дипломатик мулоқотни ташкил этишда қуйидаги коммуникатив қобилиятларни турларга ажратиш мумкин.

А) Очiq коммуникация–ўз фикрини оширмасдан баён этиш.

Б) Бефарқ коммуникация–мулоқотда ўзини бефарқдек кўрсатиб, гаплашаётган мавзунинг ўзига алоқаси йўқдек тутиш.

В) Ёпиқ коммуникация – ўзининг нутқида ўз нуқтаи-назарини, асл мақсадини яшириш. Кўпинча, инсон бошқа киши билан мулоқотга киришар экан, асосий мақсади у кишини ўрганиш билан бирга, ўзи ҳақидаги фикрларни билишга интилади. Демак, одам ўзининг аксини кўриши учун ҳам иложи борича кўп одам билан мулоқотда бўлиши керак. Демак, инсон ўзидаги баъзи бир сифатларни текшириши учун ва унга ишонч комил бўлиши учун шу хусусиятларини бошқа одамларда (муносабатда, мулоқатда) ҳам излайди. Агар шахс, баъзан ўзидаги сифатларни бошқа кишиларда топмаса ёки уни тушунмаса (тушунмасалар) бу кишида ўзига ишончсизлик, ўзидан қоникмаслик ҳисси келиб чиқади, бу эса ўз навбатида кишида ўзидан норозилик, кўркув каби руҳий ҳолатни юзага келтиради. Дипломатик мулоқотни шакллантиришда шахсининг ўзига хос шаклланган сифатлари, шахсий фазилатларининг аҳамияти жуда катта, жумладан, шахсда ижобий шахсий фазилатлар: хушмуомалалик, камтарлик, инсонпарварлик, тўғри сўзлилиқ, виждонлилиқ каби шахсий сифатлар билан бирга билимлилик, мулоҳазалилик, нотиклик, интеллектнинг ривожланганлиги ҳам муҳим ўрин тутди. Дипломатик қобилиятларни ривожлантириш, асосан, мулоқот орқали ташкил топади ва қуйидаги психологик билимларга таянган ҳолда такомиллаштириш мақсадга мувофиқдир:

-Мулоқотга киришиш ва саломлашишда табассум қилиш;

-Мулоқот давомида ўзининг самимийлигини билдириш;

-Мулоқот давомида – суҳбатдошнинг исмини айтиб мурожаат қилиш (ёки отасининг исми билан бирга);

-Мулоқот давомида “ташвишга қўйганим учун узр”, “марҳамат”, “агар қарши бўлмасангиз”, “ташаккур” каби илтифотли сўзларни ишлатиш ҳам тарбияланганлик белгисидир;

-Мулоқот давомида сабр билан тинглаш;

Хулоса. Дипломатик мулоқотда қобилиятлар ижобий шакллантирилса, муносабатларда хафагарчилик ҳиссини уйғотмасдан туриб бошқа одамга нисбатан ўзининг таъсирини ўтказиш амалга оширилади. Масалан, шахслараро муносабатларда бирон муаммо юзасидан норозиликни билдиришдан олдин аввал уни мақтаб қўйиш, суҳбатдошга буйруқ беришнинг ўрнига савол билан мурожаат қилиш; кичик ютуқлар бўлса ҳам уни сўз билан мақтаб қўйиш инсондаги ижобий эмоцияларни уйғотади. Шу сабабли инсон учун энг муҳим нарса мулоқотдаги шеригининг (партнёрининг) ўзи билан ҳамфикрлиги ҳам инобатга олинади. Дипломатик қобилиятли киши мулоқотга киришиш давомида нафақат мулоқот жараёнига балки, ўзининг ташқи кўринишига катта аҳамият бериши лозим. Мулоқот давомида табассум қилиш, тинглаш маҳорати, суҳбатдошнинг қизиқишларини инобатга олиш, самимий муносабат билдириш шакллантирилган бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Исмоилова З.К. Талабаларнинг касбий педагогик малакаларини шакллантириш: Дис..... п.ф.н.-Т.: 2000.-133 б.
2. Иноятов У.И. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида ўқув жараёнини ташкил этиш ва уни такомиллаштириш. Услубий қўлланма.-Т.: ЎМКХТТМ. 2001-43 б
3. Рашидов Х.Ф. Особенности развития среднего специального, профессионального образования в Узбекистане. - Т.: «Фан» Академия Наук Республики Узбекистан, Ташкент, 2004. - 288 с.
4. <http://www.lex.uz> (ЎзР қонун ва ҳужжатлари)
5. <http://www.ziynet.edu.uz> (Билим портали)

EKOLOGIK JURNALISTIKA - YANGI YO'NALISH MI?

Malika Gulimbetova

*O'zbekiston Ekologik partiyasidan
Oliy Majlis Qonunchilik palatasi huzuridagi
Yoshlar parlamenti a'zosi,
QDU 5-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Bu maqolada hozirgi kunda har taraflama dolzarb muammolardan biri ekologiya va uning ommaviy axborot vositalarida yoritilishi masalasi tahlil qilindi. Natijada, ekologik jurnalistika tushunchasining mazmun mohiyati ochib berildi.

Аннотация. В данной статье одной из наиболее актуальных проблем современности является экология и её освещение в средствах массовой информации. В результате были раскрыты содержание и характеристики понятия экологической журналистики.

Annotation. In this article, one of the most urgent problems of today is ecology and its coverage in mass media. As a result, the content and characteristics of the concept of environmental journalism were revealed.

Kalit sózlar: jurnalist, ammoviy axborot vositalari, ekologiya, atrof-muhit, televedenie, tashqi tasirlar, jonli-jonsiz tabiat.

Ключевые слова: журналист, средства массовой информации, экология, окружающая среда, телевидение, внешние воздействия, живая и неживая природа.

Key words: journalist, mass media, ecology, environment, televedenie, external influences, animate and inanimate nature.

Inson o'zining ongli ravishda fikrlashi bilan boshqa barcha mavjudotlardan ajralib turadi, ammo insonlarning atrof-muhitni ifloslantirishi natijasida ona tabiatga, ekologiyaga misli kórimagan zarar yetishi mumkin va bu xalqaro muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Harqanday masalaning payda bo'lib, undan aholi vakillarining voqif bo'lishida ommaviy axborot vositalarining ahamiyati katta. Buning sababi, biz uchun nima zarar yoki foydali ekanligini televedenie, radio yoki matbuot vositalari orqali bilib olishimiz mumkin. Aholini xabarlantirish va ularning tushunchalarini orttirish uchun eng ko'p ijobiy ta'sir qiluvchi omil sifatida ommaviy axborot vositalari juda ahamiyatli. Hozirgi kunda ekologik muammolarning dolzarbligini keng jamoatchilik auditoriyasiga yetkazib berishda ommaviy axborot vositalarining, asosan, internet tarmoqlarining tutgan o'rni alohida.

Atrof-muhit va unga insonlarning ziyon yetkazishi yoki rivojlanishiga o'zlarining ijobiy ta'sir ko'rsatishini ekologik jurnalistika orqali bilib boramiz. Ekologik jurnalistika o'ziga xos xususiyat va yo'nalishlarga ega. Sababi, unda tabiiy va ijtimoiy voqeliklar ekosistemaning holati va rivojiga asoslanib órganiladi. Demak, ekologik jurnalistika "oylarkos" - "uy", "logos" "ilm-fan"

degan manoni bildiradi. Tirik organizmlar bilan atrof-muhitning xususiyatlarini mujassamlantiradi.

Shu o'rinda "ekologik jurnalistika" terminining ma'no-mazmuni haqida turli savollar tug'ilishi mumkin. Bu haqida olimlarning turli fikrlari bor, xususan Sh.M.Fridman va K.A.Fridmanlar: ekologik jurnalistikaning predmeti bilan uning tematik yo'nalishlari bo'lgan sihat-salomatlikni saqlashdan tortib, baliqchilikgacha tushuntirish va barchasini qamrab olish qiyin. Agar qiyin tizim sifatida atrof - muhit qiyoslanilsa, u yerda jonli va jonsiz tabiat ham kiradi. Demak, xohlagan jurnalistikani ekologik jurnalistika sifatida qabul qilishga bo'ladi" - deb fikr bildiradi. [2;56]

Olim M.V.Orlova: Ekologik jurnalistika - bu kundalik hayot aks etuvchi axborotlarda atrof-muhit holatining operativ aks etishidir. Uning maqsadi jamiyatni, umumiy insoniyatni, tabiiy aloqani saqlagan holda barqaror rivojlanish va yashashga kerakli bo'lgan ma'lumotlar bilan ta'minlab borishdir. [2;220]

A.Koshineva, N.Kalinin, L.Sizova, M.From kabi olimlarning ham bu masalaga aloqador turli qarashlari, fikrlari bor.

Ayni vaqtda O'zbekistonda ekologik muammolarni aks ettirish yo'nalishida ish olib borayotgan ommaviy axborot vositalari tizimi va ularda aks etgan materiallarning tematikasi, problematikasi, janri, tili, stili kabi xususiyatlarini ilmiy nuqtai nazardan o'rganish, tahlil qilish jurnalistika sohasining dolzarb masalalaridan biri. Shu o'rinda ekologik jurnalistika haqidagi turli qarashlarni farqli o'rgangan holda turli fikrlar tahlil qilindi. Bu bo'yicha olimlarning aytgan fikrlarida to'g'ri va noto'g'ri axborotlarni ham uchratamiz. Xususan, biz Sh.M.Fridman va K.A.Fridmanlarning fikrlariga butunlay qarshimiz. Sababi, jurnalistikaning xohlagan yo'nalishi ekologik jurnalistika bo'la olmaydi. M.V.Orlova ekologik jurnalistikaning o'zi kundalik hayot aks etuvchi axborotlarda atrof-muhit holatining operativ aks etishi ekanligini bejiz aytmagan. Haqiqatdan ham, hayotning boshqa sohalaridan farqli ravishda ekologik muammolar o'zining murakkabligi va inson yashash sharoyiti uchun muximligi bilan ajralib turadi, uning maqsadi umumiy insoniyatni, jamiyatni, tabiiy aloqani saqlagan holda doimiy ravishda rivojlantirishdir.

Shu sababli ham ekologik muammolarni yechish va keng jamoatchilikga tarqatib qilish hozirgi kunning eng dolzarb masalalaridan biri. Shu o'rinda ammoviy axborot vositalarining o'rni alohida. Shu sababli ham jurnalistlar orasida ekologiya sohasiga qiziqish uyg'ondi. Chunki, mamlakatimizda turli xalqaro loyihalarning amalga oshirilayotganligi va ommaviy axborot vositalari jalb etilib, ekologiyaga bo'lgan ommaviy madaniyatni rivojlantirishning dolzarbligi sabab bo'lmoqda.

Bundan tashqari, ekologik jurnalistika ekologiya sohasidagi yangiliklar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ya'ni: ekologik jurnalistikaning g'oyaviy mavzuviy yo'nalishi sifatida ekologik ilmning maqsadi, uning natijasida atrof-muhitni muhofaza qilishning nazariy asosi yaratiladi, ishlab chiqarish va ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarga ilmiy dalillar keltirib o'tadi.[1]

Ommaviy axborot vositalaridan avvalo bosma nashrlarga to'xtaladigan bo'lsak, ekologiya masalalari "Pravda Vostoka" gazetasi sahifalarida eng izchil yoritiladi. Shuningdek, televedenie orqali ham kórsatuvlar shu muammo doirasida yoritib boriladi.

Hozirgi rivojlangan jamiyatning dolzarb masalalaridan biri atrof-muhitning tozaligidir. Tabiatning turli xususiyatlarini aholiga yetkazishda axborot vositalarining o'рни alohida bo'lganligi sababli ilm-fanning boshqa sohalari kabi ekologik jurnalistika rivojlanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Марзияев Ж. Мустақиллик йиллари қорақалпоқ матбуотида экологик муоммолар талқини. Фил.фанлари бўйича PhD дисс. Тошкент, 2019.
2. Орлова М.В. Экологическая журналистика: сущностные характеристики понятия. “Вектор науки тольяттинского государственного университета”. – Тольятти. 2013. С. 220–223
3. Өтениязова Г. Интернет тармағында экологиялық машқалалар анализи. «Билим», 2019
4. Өтениязова Г. Экологическая проблема в публицистике О.Абдурахманова «Заметки ученого» 2018, №2 26-30-б.
5. Сулайманова С., Маматова Я. Өзбекстан экологиялық журналистикасы турақлы раўажлануў контекстинде. Тошкент,:2017.

ORAZBAY ÁBDIRAHMANOVTIŇ "MIRZANIŇ IZI" ESSESINDE TURMIS SHINLIĖI HÁM JAZIWSHI FANTAZIYASI

Aymuratova Aqsungúl
QMU 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Bu maqolada publitsistik asarlar va ularning xususiyatlari asosan, qoraqalpoq publitsistik adabiyotining paydo bo'lishi va rivojlanishi aks ettirilgan. Shuningdek, mashhur qoraqalpoq publitsistlaridan biri O.Abdurahmonovning «Mirzaning izi» nomli essesi tahlil qilingan.

Аннотация. В данной статье публицистические произведения и их особенности главным образом отражены в возникновении и развитии каракалпакской публицистической литературы. Также проанализировано эссе одного из известных каракалпакских публицистов О. Абдурахманова «Следы Мирзы».

Annotation. In this article, journalistic works and their features are mainly reflected in the emergence and development of Karakalpak journalistic literature. The essay of one of the famous Karakalpak publicists O. Abdurakhmanov «Traces of Mirza» is also analyzed.

Kalit sózlar: Badiiy asar, esse, yozuvchi fantaziyasi, publitsistik lirika, jurnalistika.

Ключевое слова: Художественная литература, эссе, писательская фантазия, публицистическая лирика, журналистика.

Key words: Fiction, essay, writer's fantasy, journalistic lyrics, journalism.

Publicistika - jámiyet turmısına, waqıya-hádiyselerge operativ múnasibet bildiriwshi dóretiwshilik-analitikalıq oylaw jemisi. Ásirese, kórkem publicistika oqıwshı sanasına tez tásir kórsetedi, qandayda bir ulıwma milliy wazıypa yamasa mashqala jóninde jámiyetshilik pikirin júzege shıgaradı, onı zárúr jóneliste rawajlandıradı.

Publicistikalıq ruwx, publicistikalıq súwretlew usılları hám obrazlar kórkem ádebiyatqa tereń enisip ketkenligi bizge belgili. Siyasıy-jámiyetlik ózgerislerge baylanıslı bul baǵdardaǵı shıǵarmalar ayrıqsha kúshli rawajlanıp barmaqta.

XX ásirdegi rus alımlarınan V.Xalizev, V.Ginzburg, ózbek alımları I.Sultanov, U.Tóychiev, J.Kamalov, qaraqalpaq alımları S.Axmetov, K.Xudaybergenov, Q.Járimbetov, Q.Orazımbetovlardıń ilimiy miynetlerinde publicistikalıq shıǵarmalar hám olardıń ózgeshelikleri haqqında maǵlıwmatlar bar. Publicistikalıq shıǵarmalar hám olardıń túrli ózgesheliklerin úyreniw menen qatar bul máselege tereńirek jantasıp, publicistikalıq shıǵarmalardaǵı turmıs shinlıǵı, publicistikalıq shıǵarmalarda kórkem obraz jasaw hám jazıwshı fantaziyasınıń shıǵarma mazmunındaǵı tutqan ornı haqqında máselelerdi tereńirek úyreniw házirgi dáwir talabı bolıp esaplanadı.

Ǵárezsizlikke eriskennen soń jámiyette járiyalılıq hám demokratiyalıq ózgerisler dáwiri baslandı. Sonlıqtan da, burın áshkaralawdıń imkanıyatı bolmaǵan

jaǵdaylar endi kórine basladı. Shayır, jazıwshılar totalitarlıq dúzimniń unamsız illetlerin óz shıǵarmalarında áshkaralay basladı.

Kórkem publicistikada óz dáwiriniń social-jámıyetlik, ruwxıy-morallıq mashqalaları anıq kózge túsedı. Publicistikalıq shıǵarmalardıń jáne bir ózgesheligi jurnalistika menen baylanıslılıǵında. Sonlıqtan da, ilimpaz Q.Járimbetov óz miynetinde XIX ásirdegi qaraqalpaq klassikalıq poeziyasında publicistikalıq qosıqlardıń kelip shıǵıwın qaraqalpaq xalqınıń sol dáwirdegi ulıwma ruwxıy ómirinde jurnalistikanıń qalıplesip jetilispegenligine de baylanıstırıp qaraydı. [2;23]

S. Pushkinniń «Arzirumǵa sayaxat», L.Tolstoydıń «Iqrarnama», «Tınısh turalmayman», N. V. Gogoldıń «Al-Mamun», V.V.Mayakovskiydıń «Men ashqan Amerika», Sh.Aytmatov «Kassandra tamǵası» dóretpeleri, Ilya Erenburg, Hamid Alımjan qálemine tiyisli maqalalardı da sol dáwir kórkem-social publicistikasınıń joqarı úlgileri dewge boladı.[3]

Al, qaraqalpaq ádebiyatında zamanagóyligi, ruwxı menen kórkemligi joqarı dárejede jazılǵan bir qatar publicistikalıq shıǵarmalar jazıwda O.Ábdirahmanovtıń ornı óz aldına. Al, publicistikalıq lirikalar O.Sátbaev, B.Genjemuratov, S.Ibragimov qusaǵan shayırlardıń dóretywshiliginde kóp ushırasadı.

Búgingi kúndegi publicistikalıq shıǵarmalardıń ideya-tematikalıq kózqarastan sezilerli rawajlanıp atırǵanlıǵı hám estetikalıq tásirsheńligi artqanlıǵı quwandırarlı jaǵday. Sonday-aq, kórkem súwretlew usıllarınıń ráńbäreńligi janrdı burınǵıdan joqarı basqıshqa kóteriwge xızmet etedi.

Ǵárezsizlik dáwirine kelip, pútkilley jańa ideya-tematikalıq baǵdardaǵı insannıń psixologiyasın, onıń jámıyetge ornın, xarakterin tereń ashıwǵa qaratılǵan, sociallıq problemalar menen qosa global mashqalalardı sáwlelendiriwshi shıǵarmalar kóp dóretilmekte.

Ideya-tematikalıq, janrlıq ózgeshelikleri, kórkemlik dúnyası menen qaraqalpaq prozasında oqıwshını ózine tartatuǵın, turmıs shınlıǵın sáwlelendiriwshi shıǵarmalar kóp. Olardıń biri sıpatında O.Ábdirahmanovtıń «Mırzanıń izi»n aytıwǵa boladı. Bul esse «Shımamnan shıqqan dárwish», «Abay degen kim edi?», «Bárekella sadalar!», «Sayaqtıń tayaǵı yamasa jinayat qalayınsha bolǵan edi?» sıyaqlı dúrkin bólimlerden ibarat. Sonday-aq, «Mırzashılıqtıń aqıbeti» bólimin baslarda «Biz házirshe Mırzanıń izine noqat qoya almaymız. Óytkeni, ol talay táǵdirlerdi sındırıp, xalqımızdıń abıroyın tókti, biraz adamlardıń ómirin bılǵap ketti-dep wádelesken edik. Abaydıń da, Mırzanıń da hám olardıń tárepedarlarınıń da qanday adamlar ekeni tuwralı azın-awlaq túsiniwge iye bolsańız, biziń maqsetimiz, pák adamlardıń namısın “mırzashılıqtan qorǵawdan ibarat ekenin bilip alasız»-degen qatarlar menen avtor óz pikirlerin bayanlaǵan.

Bunda avtordıń bul obrazlarǵa qanday qatnasta ekenligi attan anıq belgili bolıp tur. Bul essenı oqıw barısında onıń qaharmanlarınan biri Abaydıń balalıǵınan bar jaman illetti ózine artqan adam ekenligin túsiniwge boladı. Ata-anasınıń miyrimanlıǵın, bar shárayatlardıń qádirine jetpegen bul qaharman ómiri dawamında adamlarǵa pánt berip, aldaw menen shuǵıllanǵan. Bul waqıyalar bir tárepten turmıstan alınǵan desek te boladı. Óytkeni, jámıyette Abay usaǵan pás

qılıqli adamlar ushırasadı. «Bes barmaq birdey emes» delingenindey, bunday adamlardıń háreketi tek ǵana átirapındaǵılarǵa unamsız tásirin kórsetedi. Shıǵarma avtorı bul esseni jazıw barısında óziniń stillik sheberligin anıq sáwlelendire alǵan. Sebebi, xalıq arasında ushırasatuǵın unamlı, unamsız hádiyselerdi óz shıǵarmasına tolıq síndirip, kitap oqıwshısınıń kóz aldına eleslettire alıw bul úlken sheberlikti talap etedi.

Demek, házirgi qaraqalpaq ádebiyatında publicistikalıq shıǵarmalardıń dóreliwi áste-áste rawajlanıw baǵdarlarına iye bolmaqta. Shıǵarmalarda turmıs shınlıǵı, jámiyettegi unamlı-unamsız hádiyseler ashıp berilmekte. Bul qubılıslar ádebiyattanıwdıń ele de alǵa ilgerilewine sebep boladı. Lekin, publicistikalıq shıǵarmalardıń janrlıq ózgeshelikleri menen qosı ideya-tematikalıq ózgesheliklerin tereńirek úyreniw házirgi ádebiyattanıw iliminiń aktual máselelerinen biri.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Аяпов А. Ғәрезсизлик дәўириндеги қарақалпақ публицистикалық лирикасы. Фил.илим.канд.дисс. Нөкис. 2010.
2. Жәримбетов Қ. Аср қорақалпоқ мумтоз лирикаси. Жанр хусусиятлари ва ривожланиш тарихи. Докт.дисс.автореф. Нукус. 2005, Б.23.
3. Meliboyev A. Badiiy publitsistikada davr ruhi. "Jahon adabiyoti" jurnali, 2011 yil, 4-son.
4. Султон И. Адабиёт назарияси. Тошкент, «Ўқитувчи», 1986.

THE SIGNIFICANCE OF MUSIC: SONGS AND LYRICS IN TEACHING LISTENING SKILLS TO YOU LEARNERS

Nasiba Salikhova

Senior teacher of the department of English in preschool education

The Uzbek state world languages university.

Abstract. The article is devoted to the methodic techniques which help to improve learners' listening skills. It was done with the goal of highlighting the ways of teaching English to children through songs and identifying the benefits of teaching English to children, which is used in the courses. After analyzing the relevant theories of scientists, the researcher identified the basic ways of teaching English to children through songs, based on these features the researcher also found out useful types of them that could be used effectively in classroom and that would help learners to practice the skills in language.

This study is focused on trying to improving listening skills through songs and to discover how to facilitate children's language learning process regarding through songs at primary schools. First, it is necessary to explain what vocabulary is. Listening is not only the single words in a language, but it also includes phrases. When children are learning EFL listening they learn single words such as cat, table, classroom, etc., as well as phrases such as greetings, idioms, collocations, etc. Secondly, it is important to remember that a word does not have only one meaning, but several meanings that learners need to know. In the words of Thornbury " ...at the most basic level, knowing a word involves knowing its form and its meaning. Knowing the meaning of the word is not just knowing its dictionary meaning, it also means knowing the words commonly associated with it, as well as its connotations, including its register and its cultural accretions".(2002: 15)

As Cameron gives a similar definition, "in language teaching terms, the development of words, their meaning and the links between them will be covered under the term Listening" (2001;18). EFL listening for children does not comprehend all these aspects of a word because they are more difficult for children and have to be learnt over much more time. However, it is essential that children learn many words. According to Kwiatkowski's argument: ...teaching listening at this level is a very important element of teaching English, because children, knowing more and more words, can better communicate with other children.

Moreover, "without grammar very little can be conveyed, without listening nothing can be conveyed. That is, without grammar, children can try to communicate with others and to express their opinions, but without listening, they cannot say anything. (2007:2) Teachers of EFL need to take into account that children have already learnt a first language and that it enables them to relate meanings of words of both languages and as Pinter argues, they may "acquire through hearing and experiencing lots of English, in much the same way as they acquire their first language". Another aspect that should be taken into account is

that “helping the child to learn and develop becomes more important than simply teaching the language” since children usually want their teachers be a helper or a facilitator, rather than an authority that simply gives them new knowledge.

Rendering to Phillips’ opinion, one characteristic is that children “are quick to learn words... This may be because words have tangible, immediate meanings...” (1993: 74), or because “the word is a recognizable linguistic unit for children in their first language and so they will notice words in the new language”. For these reasons, the listening that children between five and seven years old are expected to learn is basic vocabulary such as greetings, classroom objects, members of the family, numbers, colours, etc. which are used in a context that is familiar to children. Consequently, children begin to discover that another language or languages exist by which they can communicate with others.

It is also important to consider the processes children are going through.

Jean Piaget pondered that children’s reasoning and understanding differ depending on their age. Based on that, he argues that ...all people pass through the stages in exactly the same order. It is important to note that the age ranges associated with the stage may not apply to every child. Some children may reach a particular stage earlier or later than the others may. (Piaget. p: 35)

Similar to Piaget, Reilly and Ward (1997: 3) consider that whom they call “very young learners”, that is children between five and seven years old, are in the preoperational stage. Cameron agrees with Piaget’s ideas that “five year olds learning a foreign language need very concrete listening that connects with objects they can handle or see...” This is because children begin to familiarize with the world and need to use language to socialize with their peers. (2001: 81) This does not only happen in their first language, but in English too. For this reason, it is important that children learn a wide range of listening to communicate with others in context. In order to contextualize the listening we need to use different ways to teach it. Some of the more common ways to teach EFL listening are by means of translation, real things, actions (gesture), pictures (illustrations, posters), use of synonymy and definition, songs, storytelling, games, using readings, etc. However, not all of these ways to teach EFL listening are adequate for very young learners. The ones that are used with them are real things, pictures, songs, storytelling, actions and games. This study focuses on real things, pictures, songs, storytelling and games, which we think, will be very useful for teaching listening during our research. The reason for not using actions (gestures) as a single way of teaching EFL listening is that they are also involved in songs and games. Although games and storytelling are not considered by some authors as techniques to teach listening, for the purposes of our research, we will refer to games and storytelling as teaching techniques.(1993:6)

Songs are a good way to introduce listening because children love them and learn the words by singing. They also help children to develop listening skills and learn the pronunciation of the words. Furthermore, as Griffiee argues, they are useful to relax children when they are restless. Teachers can use the same song as a warm up in different classes to create a routine and to revise listening. Finally,

songs worked very well with the groups, so I can say that as well as pictures, songs worked well with big groups. (1992:12)

Realia is maybe one of the most useful ways to teach listening because it uses “authentic material” refers to realia in these terms: “Objects (sometimes called ‘real things’) are an ideal way of showing the meaning of English words for concreting things”. In other words, realia is the use of real objects such as stuffed toys to teach animals or plastic or real fruits and vegetables to teach food. It involves children using their senses, for example, the sense of touch to identify some textures, the sense of smell-to-smell the fruits and the sense of sight to observe and identify some objects.

Summarizing my article I would like to say that songs allow teachers to catch children’s attention more easily, teach listening in a fun way and exemplify the concepts without translation. Songs are another way to teach vocabulary. Firstly, it is because they “are especially good at introducing vocabulary because songs provide a meaningful context for the listening”. In this way, songs can be used as a warm-up in the class to introduce new vocabulary to children and as a way to motivate them to learn. Secondly, one of the obstacles presented in teaching children is that they are very restless, so “songs and music can be used to relax learners and provide an enjoyable classroom”. Thirdly, they can be very useful “for pattern practice and memory retention” because “songs give pleasurable repetition with no boredom and provide active participation in the language”.

In addition to this, they also involve listening and speaking skills and children love and enjoy singing a song at the same time as they learn. Finally, in the classroom, an EFL teacher can use a chant, that is a song without music, to “teach children the sounds and rhythm of English, to reinforce structures and listening, but above all, to have fun”.

Reference

1. Cameron, L. (2001). Teaching Languages to Young Learners. United Kingdom: Oxford University Press, Cambridge.
2. Cunningham, J. G., & Sterling, R. S. 1998. “Developmental change in the understanding of affective meaning of music”. *Motivation & Emotion*, 12, 399-413.
3. Dowling, W. J. 1999. “The development of music, perception and cognition”. In D. Deutsch (Ed.), *The Psychology of Music* (pp. 603-625). San Diego: Academic Press.
4. Griffee, D. (1992). *Songs in action*. Great Britain: Phoenix ELT.
5. Piaget, J. 1923. *The language and the thought of the child*. New York: Harcourt Brace and World.
6. Jean Piaget., (1997). *The Language and Thought of the Child*. 288 pages.
7. Murphey, T. 1990. *Song and music in language learning. An analysis of pop song lyrics and music in teaching English to speaker of other languages*. Berna: Peter Lang.
8. Phillips, S. (1993). *Young Learners*. China: Oxford University Press.

ON THE QUESTION OF PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF CULTURAL GLOBALIZATION

M.S. XAKIMOVA
SamSIFL

Annotation. This article is devoted to a philosophical analysis of the process of globalization of culture. The phenomenon of globalization itself and its impact on the development of national cultures is considered. It is shown that globalization shapes and at the same time is itself formed under the influence of way of thinking, philosophy, customs, moral and cultural values, religion and other aspects of social life.

Keywords: globalization, integration, culture, world system, humanity.

Аннотация. Данная статья посвящена философскому анализу процесса глобализации культуры. Рассматривается сам феномен глобализации и его влияние на развитие национальных культур. Показано, что глобализация формирует и одновременно сама формируется под влиянием образа мыслей, философии, обычаев, нравственных и культурных ценностей, религии и других аспектов общественной жизни.

Ключевые слова: глобализация, интеграция, культура, мировая система, человечество.

Annotatsiya. Ushbu maqola madaniyatning globallashuv jarayonini falsafiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Globallashuv hodisasining o'zi va uning milliy madaniyatlar rivojiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Globallashuv tafakkur tarzi, falsafa, urf-odatlar, axloqiy va madaniy qadriyatlar, din va ijtimoiy hayotning boshqa jabhalari ta'sirida shakllanayotgani va ayni paytda o'zi ham shakllanayotgani ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, integratsiya, madaniyat, jahon tizimi, insoniyat.

At the turn of the 20th and 21st centuries, there were fundamental changes in the fate of humanity, which manifested itself in the phenomenon of globalization, which became a determining factor in global social development. Globalization is defined as the "flows of information, ideas, cultural values, capital, goods, services, and people." Globalization implies a transition to "globality", or global interdependence, i.e. a more interconnected world system. The concept of globalization entails the recognition of unity, common global problems of humanity, and common global norms and standards. However, it is worth noting that alongside a range of global problems of modernity - peacekeeping, ecology, economy, fighting hunger, addressing urgent healthcare and education issues, etc. - globalization shapes and is shaped by ways of thinking, philosophy, customs, moral and cultural values, religion, and other aspects of society life. At the same time, many cultures, enriching themselves, develop through interaction with the cultures of other countries and peoples.

Modern culture undergoes several significant changes, which allows us to speak, if not about the affirmation, then at least about the admissibility of the thesis

on the impact of such a predominantly economic phenomenon as globalization on the cultural life of society. On the one hand, there is a rapid unification and homogenization of habits, customs, clothing styles, and people's behavior, which apply to both the masses and the elites of different national states. The spread and consumption of American fast food restaurants like McDonald's, unisex clothing (t-shirts, jeans, and sneakers), various genres of English rock music, and Hollywood films are widespread in all countries, Western and non-Western alike.

Computers, mobile telephony, and the internet indicate that people of various nationalities are becoming more similar to each other, and they strive to emulate the American model of cultural development. As for the elite, their unification occurs through what is known as "club culture of intellectuals," which is propagated by academic structures, foundations, governmental and intergovernmental organizations, and institutions. Furthermore, cooperation and interdependence in scientific research across different parts of the world, along with the spread of English as the language of international communication, also contribute to the growing similarity among elites belonging to different states.

On the other hand, alongside the processes of cultural unification and homogenization, there is a tendency towards fragmentation of existing cultures [5, 196]. Here, this refers to the emergence of new minorities based on ethnicities, new religious sects, youth subcultures, and so on, which is justified by the adopted policy of multiculturalism in Western countries. This policy, to uphold the rights of minorities to self-determination, restricts the rights of majorities [3], who naturally feel disadvantaged in their rights and enter into conflict with minorities, be it on racial, ethnic, or any other grounds.

These conflicts often result in acts of nationalist aggression both to national minorities and about American products of mass consumption, implanted in countries where nationalisms are born [18, 348-349], which carry liberal, individualistic, anti-traditionalist values that are not acceptable for states that accept these values [7, 143-163], and even more so for nationalist-minded individuals. The growth of conflict potential in the world is also growing in the sense that, along with the distribution of mass culture products, illegal products are distributed in the same way: child pornography, drugs, and weapons - contributing to the strengthening of international crime, including terrorist organizations [4, 119]. Some scientists believe that in modern conditions the elimination of these contradictions and conflicts is possible through the formation of an integral socio-cultural system predicted by P. Sorokin, A.

Peccei, as well as the formation of a humanistic post-industrial, information society, eternal peace and the formation of a single world government, as stated by the classic German philosophy I. Kant.[14]

The above events and phenomena occurring in modern culture, considered as two opposing trends - unity and fragmentation - give some idea of how globalization manifests itself in the sphere of culture, but to answer the question of what globalization of culture is as a separate term, an analysis will be required what globalization itself is and, in connection with this, what scientific points of

view exist on this phenomenon, which do not necessarily have to coincide with each other. Next, it is necessary to give a precise definition of the concept of "culture", from which further research can be based, considering that there are even more existing definitions for this concept than for the concept of "globalization". Finally, to develop an understanding of what constitutes the globalization of culture (and not just "globalization in the sphere of culture," which presupposes a lack of consistency in interpretation), it will be necessary to connect the process of globalization with the cultural process through synthesis. The term "globalization of culture" obtained in this way presupposes a constructive approach to understanding Japanese culture in the sense that it is possible to solve the research problems, namely, what are the ideological and philosophical features of the globalization of culture in Japan.

First of all, it must be borne in mind that globalization in the aspect in which it is an objective process, i.e. existing independently of the will of an individual, has such dimensions as unification and integration. According to K. Momdjian, unification is "a connection that expresses the mutual consistency of changes," while integration should be understood as "a category of relationship that captures the proportionality of unrelated or not necessarily related phenomena." [12, 41]

On the other hand, globalization cannot be considered an exclusively objective process for the following reasons. Firstly, people perceive and affirm the existence of globalization, therefore, without the presence of people as perceiving subjects, there is no globalization, in contrast to nature (or existing existence), which takes place independently of people. Secondly, globalization is not one specific process, but a combination of several processes, coupled with their interpretation by humans. Thirdly, the actors who drive globalization are, indeed, not all people and not every person individually, but they can be representatives of political economic elites who either govern states or are at the head of transnational corporations that have a direct influence on development vectors not only the modern world economy but also the entire world development. Therefore, globalization is both a subjective and an objective process, which means that globalization is not chaos because it can be, at least partially, controlled. Some researchers, such as V.L. Inozemtsev, believe that globalization is an exclusively controlled process. Thus, he argues that globalization is "the expansion of the Western model of society and the adaptation of the world to the needs of this model." [11, 352] Economist V.I. By the controllability of globalization, Pantin understands not just one force influencing this process, but the conjugation of globalization with "processes of cultural, social, economic evolution, affecting both individual societies and all of humanity" [13].

From the point of view of economic science, globalization is "the merging of national economies into a single, global system based on the rapid movement of capital, new information openness of the world, technological revolution, the commitment of developed industrial countries to liberalize the movement of goods and capital, communication convergence, planetary scientific revolution; it is characterized by transnational social movements, new types of transport,

telecommunication technologies, and an international education system.” [16, 181] Based on this definition, it is possible to identify the time frame, or rather the starting point of globalization, namely the end of the 1980s, since the main technical achievements (for example, computers and the Internet) began to be widely and widely used from that time. [17, 20] As for the end of globalization processes, they continued in the 2000s, since the global financial crisis that emerged in 2008 does not indicate the end of globalization, but rather indicates once again the highest degree of interdependence of the economies of all countries of the world. Since it is too early to talk about the end of the globalization process, this phenomenon has not yet been given an accurate and internally consistent definition, unlike other historical phenomena that have both a temporal and spatial framework.

Bibliography

1. Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts // <http://infowar.net/cia/publications/globaltrends2015/>
2. Hopper P. Understanding Cultural Globalization. Cambridge, 2007. P. 91.
3. Shohat E., Stam R. Unthinking Eurocentrism: Multiculturalism and the Media. London and New York, 2007.
4. Азроянц Э.А. Будущее: эволюционные и эсхатологические альтернативы // Труды Клуба ученых "Глобальный мир". 2002 г. Том 2. М., 2002. С. 102-148. С. 119.
5. Акопян К.З. Глобализация культуры // Глобалистика: Энциклопедия. М., 2003. С.
6. Бергер П.Л. Введение. Культурная динамика глобализации // Многоликая глобализация. Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона. М., 2004. С. 8-24. С. 11.
7. Бхагвати Дж. В защиту глобализации. М., 2005. С. 143-163.
8. Глобализация: проблемы, перспективы. №1. 2002. С.8.
9. Гуревич П.С. Американоцентризм // Культурология. XX век. Энциклопедия. Т.1. СПб., 1998. С. 20-21. С. 21.
10. Иноземцев В.Л. Вестернизация как глобализация и "глобализация" как американизация // Вопросы философии. №4, 2004. С. 58-69. С. 60.
11. Коллонтай В.М. Постколониальный мировой экономический порядок // Глобальное сообщество: Картография постсовременного мира. М., 2002. С. 350-360. С. 352.
12. Момджян К. Об одном многократно упоминаемом процессе // Сумерки глобализации. Настольная книга антиглобалиста. Сб. М., 2004. С. 41.
13. Пантин В.И. Социоестественная история и глобализация // Труды Клуба ученых "Глобальный мир". 2002 г. Том 2. М., 2002. С. 5-19. С. 10.
14. Сорокин П.А. Главные тенденции нашего времени. М., 1997;
15. Толстых В.И. Феномен глобализации // Глобалистика: энциклопедия. М., 2003. С. 186-188. С. 186.
16. Уткин А.И. Глобализация // Глобалистика: Энциклопедия. М., 2003. С. 181-183. С. 181.

17. Философия в современной культуре: новые перспективы (Материалы "Круглого стола") // Вопросы философии. №4, 2004. С. 3-46. С. 20.
18. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. М., 2003. С. 348-349.

MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISH ASOSIDA TALABALARNING AKADEMIK MOBILIGINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI

Saitkulova Nazokat Rahmonovna

*Chirchiq oliy tank qo'mondonlik-muhandislik bilim yurti Qurolli Kuchlar
xizmatchisi p.f.f.d.,(PhD)*

Annotasiya. Mazkur maqolada mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish metodikasi to'g'risida so'z yuritilgan. Talabalar mustaqil ta'lim olishga qiziqish uyg'otuvchi motivlar ko'rsatilgan. Mustaqil ta'limni tashkil etishda pedagogning mustaqil faoliyatidagi sifatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, akademik mobillik, metodika, kompetensiya, shakl, usul, kasbiy xususiyat

Abstract. This article discusses about the methodology for the development of academic mobility of students on the basis of the organization of independent study. Motivations are shown that students are interested in getting an independent study. In the organization of independent study, the qualities of an educator in independent activities are highlighted.

Key words: independent study, academic mobility, methodology, competence, form, method, professional characteristic

Kirish. Mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish mazmuni, shakl va metodlari, pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, metodik tavsiyalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy qilish muhim hisoblanadi. Buni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim:

- mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish muammolari, mazmuni, holati va ularning tarkibiy qismlarini nazariy jihatdan tahlil qilish;

- mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish bilan bog'liq muammoli topshiriqlarni ishlab chiqish;

- mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish metodikasi asosida amaliy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy etish.

Mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirishda talabalarda mustaqil ta'lim olishga bo'lgan intilish, mavzuga oid ma'lumotlarni internet orqali izlash, o'qib o'rganish, mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish zarurligi ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim.

Mustaqil ta'lim talabalarda shaxsiy, kasbiy, individual xususiyatlarni namoyon qilishga; o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishga; ularning o'qitiladigan fanlarga oid bilimlarini rejalashtirishga; dars va darsdan tashqarida olingan bilimlarni tartibga solishga, shuningdek nazorat kilish uchun ongli ravishda foydalana bilishga; ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga asos bo'ladi.

Mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish masalasini nazariy va metodik jihatdan ishlanganlik darajasini oshirish maqsadida quyidagi tavsiyalarga e'tiborni qaratish lozim, deb hisoblaymiz:

- fanlarni o'qitishda talabalarda mustaqil ishlash kompetensiyalarini shakllantirish samaradorligini oshirish maqsadida muammoli o'qitish tizim asosida mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasini ishlab chiqish;

- ta'limda talabalarning mustaqil ishlashlariga imkon beruvchi moddiy-texnik bazani mustahkamlash chora tadbirlarini belgilash;

- talabalarning mustaqil ta'limni tashkil etishda pedagogik va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish imkonini beruvchi maxsus elektron dasturlar va qo'llanmalar yaratish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

Mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirishda o'qitishning zamonaviy usullari, shakl va vositalari, muammoli o'qitish, xususan, mustaqil ta'limning noan'anaviy metodlari muhim o'rin tutadi. Bu esa ta'limda talabalar mustaqil ta'limi mazmunini ishlab chiqish va uni tashkil etish hamda amalga oshirish usullarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Albatta, talabalarning nazariy va amaliy mustaqil ta'lim olishlari uchun katta imkoniyatlar mavjud. Biroq hozirgi vaqtda mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish masalasiga dolzarb pedagogik muammo sifatida qaralmaydi, uning mazmunini tahlil qilish va ishlab chiqishga zamonaviy nuqtai nazardan yondashilmaydi, samarali metod, shakl hamda vositalaridan foydalanishga yetarlicha e'tibor berilmaydi. Bu va shunga o'xshash boshqa masalalar bu borada qator pedagogik muammolar mavjudligini bildiradi.

Mazkur masalalarni ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan o'rganish, mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish va buning uchun yetarli shart-sharoit yaratib berish zarurati; bu masalani amalga oshirish va nazorat qilish bo'yicha tayyorgarligining zamon talablari darajasida emasligi; ularga oid o'quv-metodik adabiyotlar, tavsiyalar, ishlanmalar, yo'riqnomalar, ko'rsatmalarning yetarli emasligi kabi muammolar alohida dolzarblik kasb etadi.

Mustaqil ta'limni tashkil qilishni pedagogik muammo sifatida N.A.Muslimov [1], O.A.Qo'ysinov [2], Z.Nishonova [3], J.Tolipova [4], U.K.Tolipov [5], N.Xalilov [6], Sh.Yunusova [7], S.I.Demidov [8] kabilar o'z ishlarida tadqiq qilganlar.

Mustaqil ta'limni o'rganish holati

Hozirgi kunda ta'lim muassasalarida mustaqil ta'limni tashkil etishda uning samaradorligini ta'minlashga yetarli darajada e'tibor berilmayapti. Talabalarning darsdan bo'sh vaqtlarida o'z o'quv-bilish kompetensiyalarini oshirish ustida ishlamasligi, axborot resurs markazlarida mustaqil ta'limga oid adabiyotlarning yetishmasligi, pedagogik va axborot texnologiyalaridan unumli foydalana olmasliklari muammosi mavjud. Ushbu muammoni ijobiy hal qilish uchun talabalarning mustaqil ta'lim olishini izchil tizimga keltirish kerak.

Pedagog olim S.Matjonovning tadqiqot ishi talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishga bag'ishlangan bo'lib, unda darslarda talabalarning og'zaki va yozma ijodiy ishlarini tashkil etish masalalari tadqiq qilingan. Zero, ma'naviy barkamol avlodni shakllantirishda ijodiy ishlar va mustaqil faoliyat yuritish o'z-o'zidan erkin tafakkurni talab qiladi. Mustaqil tafakkuri, o'z nuqtai nazariga ega bo'lmagan talaba ijodkor bo'la olmaydi, mustaqil faoliyat yuritilmaydi [9].

T.R.Niyazmetovanning o'zbek tili va adabiyoti darslarida mustaqil ish bajarish uslubiyati mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida umumiy o'rta ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish yo'llari va uning talabani faollashtirishdagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Garchi tadqiqotda mustaqil fikrlash masalasi yetakchilik qilmasada, talabaning mustaqil ishlash faoliyati o'z-o'zidan u yoki bu darajada mustaqil mulohazani talab qilishi ko'zga tashlanadi [10].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Talabalar mustaqil ta'lim olishga qiziqish uyg'otuvchi kuch, motiv sabablarga bog'lik holda ular o'z oldilariga mustaqil ta'lim mazmunini tashkil etuvchi maqsad va vazifalarni belgilab oladilar. Buni quyidagicha ifodalash mumkin:

- mustaqil faoliyat olib borishda muhim hisoblangan siyosiy mustaqil ta'lim, zamonaviy voqelik va ularga bo'lgan munosabat;
- tanlagan yo'nalishi bo'yicha faoliyat olib borish, talabaning mustaqil ta'lim olishlarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan tayyorgarlik davridagi kasbiy mustaqil ta'lim;
- o'quv fanlarini yanada chuqurroq o'rganishga, shaxsiy-hayotiy rejalari, shaxsiy qiziqish asosida yo'naltirilgan mustaqil ta'lim;
- o'z iste'dodini va sevimli mashg'ulotlarini rivojlantirish bilan bog'lik bo'lgan mustaqil ta'lim;
- o'z xarakterini tarbiyalashga qaratilgan mustaqil ta'lim[2]:

Pedagog o'z mustaqil faoliyatida ma'lum maqsad asosida va ma'lum tartibda quyidagi sifatlarini shakllantirib borishi kerak:

- talabaning intilish va qiziqishini his qilish, tushunish hamda ehtiyojini inobatga olish;
- talaba bilan emotsional aloqa o'rnatish, ularning aqliy, axloqiy va amaliy faoliyati tomonlariga faol ta'sir etish;
- pedagog o'zining pedagogik mahoratini oshirish ustida ishlash tizimining eng samarali usul va yo'llarini tanlab olishi, texnologik jarayon va texnik obyektlarni to'g'ri tanlab faoliyat ko'rsatishi kerak;
- pedagog aniq sharoitlarni hisobga olgan holda va ularga mos tarzda individual holda yoki jamoa bilan birga o'z bilimni oshirish shakllaridan foydalanishi, amaliy mashqlar bajarishi maqsadga muvofiq;
- pedagog o'z bilimni oshirishni doimiy ijodiy izlanishlar tarzida tashkil etishi va ma'lum maqsadga yo'naltirishi zarur. Buning uchun u: ijodiy izlanishlar jarayonini boshqara olishi, uning samaradorligi pedagogik, psixologik va nazariy tayyorgarlikka bog'lik bo'lishini esda tutishi lozim.

Tahlil va natijalar Analysis and results).

Pedagog olim N.A.Muslimovning tadqiqot ishi [1] da mustaqil ta'lim faoliyatining uchta bosqichi ajratilib ko'rsatilgan.

Birinchi bosqichida fanlarga bo'lgan qiziqish asosiy manba bo'ladi. Biroq bu qiziqish yetarli darajada chuqur bo'lmaydi. Bunda ham maqsadga yo'naltirilgan, tizimli, maxsus tashkiliy, mustaqil ta'lim faoliyati mavjud emas. Faqat kitoblar o'qish, maxsus ma'ruzalar tinglash, mustaqil tafakkur faoliyatiga intilish bo'ladi. Shaxsning mustaqil ta'lim olish faoliyatiga qiziqishi ham mujassamlashmagan, u ham ko'plab qo'shimcha, keng miqyosli ishlarni amalga oshiradi, biroq bularni uzviy ravishda emas, balki ba'zan va chuqur bilimga ega bo'lmay amalga oshiradi.

Ikkinchi bosqichida talaba mustaqil o'z oldiga maqsad va vazifalar qo'yib, mustaqil faoliyat mazmunini anglab, tashkiliy ishlarni amalga oshirib boradi. Bu davrda u shaxsiy-hayotiy reja va g'oyalarni amalga oshirish vositasi sifatida kasbiy vazifalarni hal etadi. Bu bosqichda talabaning mustaqil faoliyatga qiziqishi jiddiylashadi, fanning alohida qismini o'rganish, bu orqali o'z hayotiy rejalarini tuzish, biror kasbni egallashga bo'lgan qat'iy istak asosiy o'rin tutadi. Ongli ravishda qo'shimcha faoliyat bilan shug'ullanadi, o'z g'oyalarini amalga oshirish vositasiga aylangan mustaqil ta'lim bilan shug'ullanishga intilish paydo bo'ladi. Mustaqil ta'limni ongli ravishda tashkil etadi.

Uchinchi bosqichida talaba mustaqil ta'lim bilan bir necha yil shug'ullanib, o'z kasbiy maqsad va faoliyati yo'nalishlarini, vazifalarini aniq belgilash malakasiga ega bo'ladi. Mustaqil bilim olish darajasini baholash o'z-o'zini baholash va pedagog tomonidan baholash asosida qiyoslanadi.

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommendations).

Shunday qilib, mustaqil ta'limni tashkil etishasosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish, ularda mustaqil ta'lim olishga bo'lgan intilish, mavzuga oid ma'lumotlarni Internet orqali izlash, o'qib o'rganish, mustaqil ishlash kompetensiyalarini shakllantirish zarurligi ta'lim sifati va samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Mustaqil ta'lim talabalarda shaxsiy, kasbiy, individual xususiyatlarni namoyon qilishga; bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga; ularning bilimlarini rejalashtirishga; darsda va darsdan tashqarida olingan bilimlarni tartibga solishga, shuningdek nazorat qilish uchun ongli ravishda foydalana bilishga; ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga asos bo'ladi.

Mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish masalasini nazariy va metodik jihatdan ishlanganlik darajasini oshirish maqsadida quyidagi tavsiyalarga e'tiborni qaratish lozim, deb hisoblaymiz: mustaqil ta'limni tashkil etishda talabalarda o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirish samaradorligini oshirish maqsadida loyihalash metodi asosida darslarni tashkil etish metodikasini ishlab chiqish; ta'lim muassasalarida mustaqil ta'limni tashkil etishasosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirishga imkon beruvchi moddiy-texnik bazani mustahkamlash chora tadbirlarini belgilash; mustaqil ta'limni tashkil etishda innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish imkonini beruvchi maxsus elektron dasturlar va qo'llanmalar yaratish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muslimov N.A., va b.q. Kasb ta'limi yo'nalishi bakalavrlarini tayyorlashda mustaqil ta'limning ahamiyati // Maktab va hayot. - Toshkent, 2004. - № 1. - B. 18 - 20.
2. Qo'ysinov O.A. Mustaqil ta'lim olish jarayonida talabalarning ijodiy tafakkurlarini shakllantirish. / Ta'lim jarayonida mustaqil tafakkur rivojlanishi: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. - Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005. - B.98- 99.
3. Nishonova Z. Mustaqil fikr rivojlanganligining psixologik mezonlari // Xalq ta'limi. - Toshkent, 2001.- №1.- B. 38 - 40.
4. Tolipova J. Talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish//Xalq ta'limi. - Toshkent, 2002. - № 4. - B. 102 - 103 .
5. Tolipov U.K. Talabalar mustaqil ishlarida o'qitish vositalari // Xalq ta'limi. - Toshkent, 2000. - №1.- B. 45 - 47.
6. Xalilov N. Mustaqil ta'lim shakllari // Xalq ta'limi. - Toshkent, 2002.- № 5.- B. 88 - 89.
7. Yunusova Sh. Talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini shakllantirish // Xalq ta'limi. - Toshkent, 1997. - №5. - B. 53 - 55.
8. Demidova S. I., Denisheva L.O. Samostoyatelnaya deyatelnost uchashixsya pri obuchenii matematike. - M.: Prosvesheniye, 1985 g.- 189 s.
9. Matchanov S. Umumta'lim tizimida adabiyotdan mustaqil ishlarni tashkil etish: Avtoref. dis. ... ped. fan. dokt. - T.:1998. - 42 b.
10. Niyazmetova T.R. Metodika samostoyatelnoy raboti uchashixsya na urokax uzbekskoy literaturi v IV - VII klassax: Avtoref. dis. ... kand. ped. nauk. - T.:1979. - 21 s.

MUNDARIJA

*B: Falsafa. Filologiya. Pedagogika. Psixologiya. Metodika. San'atshunoslik.
Sotsiologiya. Islomshunoslik fanlari*

Abdumalikova S., Zokirova Kh.I. The importance of mnemonics in easy vocabulary memorization	2
Jalolov Sh.Sh. Xotira – u qay darajada muhim?.....	6
Karimova H.Q. Milliy qadriyatlarimiz va ularni saqlashda mahalla fuqarolar yig'inlarining ahamiyati.....	13
Rashidova G.G'., Soyimnazarov N.B. O'smirlardagi psixosomatik kasalliklarning o'ziga xos xususiyatlari	18
Rashidova G.G'., Soyimnazarov N.B. Patopsixologik tadqiqot usullari tahlili	24
Abdullayeva A.A. Content, tool and principles of development of historical thinking of future teachers using modern didactic supply.....	29
Xo'jaxonov Sh.I., Sharopov A.U. Iqtidorli talabalar bilan ishlashni tashkil etishning asosiy vazifalari	33
Икрамова Д.М. Хуқуқшунослик лексикасида термин ва атама тушунчаси	37
Икрамова Д.М. Хуқуқшунослик факультети талабаларида касбий йўналтирилган лексик компетенцияни шакллантириш хусусиятлари	42
Икрамова Д.М. Тилшунослик ва методологияда касбий йўналтирилган хуқуқшунослик лексикаси	47
G'afurova N., Sobirova Sh. Internet texnologiyalaridan foydalanish mavzusi bo'yicha videoma'ruzalarni tayyorlash va ulardan foydalanish metodikasi	53
Hasanova N.H. Mehnat unumdorligi, uni oshirish bo'yicha ilmiy - nazariy konsepsiyalarning shakllanishi va rivojlanishi	57
Mukumova D.I., Temirova Z., Rizayeva Sh. Professional ta'limda korreksion pedagogika asoslari.....	61
Муқумова Д.И., Темирова З.И., Ризаева Ш.А. Рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг ижтимоий-педагогик омиллари	66
Madaminova N.M. Teaching listening effectively using modern approaches.....	73
Rakhmanova Sh.A. Teaching reading: methods on how to improve	78
Муқумова Д.И., Ризаева Ш.А., Темирова З.И. Педагог кадрларнинг дипломатик мулоқат қобилиятини такомиллаштириш	82
Gulimbetova M. Ekologik jurnalistika - yangi yo'nalish mi?	86
Aymuratova A. Orazbay Abdirahmanovtiń “Mirzaniń izi” essesinde turmis shinligi hám jaziwshi fantaziyasi.....	89
Salikhova N. The significance of music: songs and lyrics in teaching listening skills to you learners.....	92
Xakimova M.S. On the question of philosophical analysis of cultural globalization	95
Saitkulova N.R. Mustaqil ta'limni tashkil etish asosida talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish mazmuni	100